

mint minden kocsinak, az elülső és hátsó alj és a szekérderek v. szekrény (l. *Kocsiszekrény*). Az elülső aljnak részei a *tengelytőke* a *számollyal* és az ezek fölött az alj- v. derékszög körül elforgathatóan megerősített *pörgettyű*, melynek külső széléin a *rakoncák* vannak a Sz.-oldal támasztására. A hátsó aljnál hiányzik a pörgettyű, mert az rögzítve van. Sz.-nél az elülső és hátsó aljat egybekapcsolja a *nyújtó*, mely elül a tengelytőke és számoly között átnegy, hátul pedig ugyanazon, de ezenkívül még a *nyújtószárnyakkal* is erősül. Hosszú Sz.-nél a Sz.-derék közepe tájékán a *hasló* nevű keresztfa a nyújtóhoz kellően megerősítve szolgál a megerősített Sz.-derék merevítésére. Elül az előaljhoz csatlakozik a *Sz.-rúd*, a *rúd szárnyai*val, melyek tengelytőke és számoly között átmenve hátul kinyúlnak és az *ihával* v. *juhával* a nyújtófa alatt elhaladva, ez utóbbit támogatják. A tengely két nyúlványa, amelyekre a kerekek jönnek, a *tengelyszárak*. Az elülső tengelyszárakra keréken kívül még a *csatlás* karikája jön. A csatlás átnyúl a felhérchez s ezt a tengellyel köti össze, hogy a vonó állat az istrágon ható húzóerejét hámfá és felhére útján átvihesse a tengelyre, illetve az egész Sz.-re. *Fakó-Sz.* az, melynek nincsen vasalása, mely tehát merőben fából való.

Szekér Alajos Joakim, előbb Szt.-Ferenc-, később ciszterci rendű szerzetes pap, bölcsészeti és teológiai tanár, szül. Komáromban 1745 körül, megh. Kolozsváron 1810 szept. 26. Első volt, ki a *Magyarok történetét* (1794, 2. kiad. 1807) népszerű magyar nyelven írta meg. Később tábori pappá lett és jelen volt az olasz hadjáratokban. 1801-ben hazá jöven, megírta magyar nyelven a marengói csatát s annak előzményeit. Írt még egy *Magyar Robinson* c. elbeszélést.

Szekerce (*topor*, *balta*), kisebb metsző és hasító szerszám a fák apriteására vagy megmunkálására. Feje rendszeren vasból készül, melyet a metszőél körül faszénporban magas hőmérsékleten acéllá cementáltak. Nyele fából van.

Szekerény (*Sefkerin*), nagyk. Torontál vm. pancsovai j.-ban, (1910) 2997 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Szekeres, csillagkép, l. *Auriga*.

Szekeres, I. Kálmán (*nagyszandai*), tanár, író, szül. Nagyváradon 1859 szept. 27. Egyetemi és műegyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte és megszerezte a fil. doktori oklevelet. Főgimnáziumi tanár volt Rozsnyón, Szolnokon, Sopronban, Budapesten, 1906. a II. ker. főreáliskola igazgatója lett. Irodalmi munkássága főképen a matematika és a természettudomány körére terjed ki. Értekezései a Természettudományi Közlönyben, Math. és Phys. Lapokban, Urániában s más tudományos folyóiratokban, továbbá a német Univerumban jelentek meg; átdolgozta továbbá a Fehér Ipoly-féle fizikát; lefordította Helmholtz, Az erő megmaradásáról c. munkáját. Önállóan megjelentek: *A kápszulethe úrt háromszögről* (1881); *A görögök mennyiségтана* (1883); *A Föld* (1905); *A bolygók* (1906).

2. **Sz. Margit**, tanítónő, Sz. I. húga, szül. Temesvárott 1875 jan. 13. Történeti értekezésein kívül önálló szépirodalmi munkái: *Egy igaz történet* (Budapest 1892); *Csillagocská* (1913); *Csodák idejéből* (1914); *Fodor Veron lakodalma* (1914).

Szekerestörpény (*Türpin*), kisk. Szolnok-Deboka vm. dési járásában, (1910) 283 román lak. (Tr. R.)

Szekerészet, l. *Vonatsapat*.

Székeröltetés, l. *Tenesmus*.

Székérvár, védelmezés céljából négyszögben felállított szekerek. A csapatokat követő szekerek védőbástyaként használata váratlan támadások ellen már nagyon régi. Biztosat a Sz.-ak alkalmazásáról csak a cseh husziták harcából tudunk. Ziska hadai a csatatér mögött fölállított *székértábor* megerősítésére sok gondot fordítottak, mert az ott levő családok biztossága is azt kívánta. A szekerek egymással össze voltak láncolva, a sorok élén levő szekéren jelző zászló volt, úgyszintén a sort vagy tagot záró szekéren is, e jelzőkkel szabályozták a mozgó Sz. mozdulatait. Nagy ügyességgel mentek át a védő harcából a támadóba. Védelem esetén megálltak, a lovakat kifogták, támadáshoz pedig ismét a szekerek elé fogták. A tachauai csatában, úgy mondják, 3600 kocsit, melyek láncokkal voltak egymáshoz erősítve, alkalmaztak több négyszögben. A császári csapatok is használták Sz.-akat a törökök elleni harcokban. A szekereket a legjobb lövészekkel rakták meg és mögöttük vértezett lovasok álltak.

Székes (*Secăreni*), kisk. Maros-Torda vm. marosi felső j.-ban, (1910) 523 magyar lak. 1577-ben Báthory Kristóf erdélyi fejedelem Bercesényi Imrének adományozta s ez időtől fogva a későbbi grófi rangra emelkedett Bercesényi-család innen írta előnevét. Bercesényi Imre grófnak kastélya az ev. ref. templom tőszomszédságában fektült; de miután Bercesényi gróf mint buzgó katolikus a szomszédjában tartani szokott isteni tiszteletet zavarta és háborgatta, a tiszta ev. ref. község lakosai a kastélyt megrohanták, a gróft elűzték és nemcsak kastélyát, de a község nyugati végén épített kápolnáját is lerombolták; ahol a kápolna állott, azt a helyet jelenleg is Kápolnás-dűlőnek nevezik. Bercesényi Miklós gróf, Rákóczi fővezére, Rodostóból folyamodott az országgyűléshez, hogy itteni székely örökségét, mely mint ilyen a kincstárna nem szállhatott, adják ki. (Tr. R.)

Székesaranyág (*Arăneag*), kisk. Arad vm. ternovai j.-ban, (1910) 1236 román lak., fűrészteleppel; határában a Hegyes emelkedik (800 m.), mely a Hegyes-Drócsa hegység nyugati részében a legnagyobb emelkedés. Hajdan aranybánya volt benne, ma környékén rézértelepeket bányásznak. (Tr. R.)

Székese gyház (*katedrális, dóm*), püspöki v. püspöki joghatósággal bíró főpap és káptalan székhelyén levő főtemplom, amelyben a püspök trónja s a kanonokok stallumai vannak elhelyezve; rendszeren ott végzi a püspök a nagyünnepi szertartásokat. A pozsonyi és nagyszombati főtemplomokat is Sz.-nak nevezik, az utóbbi az esztergomi érsekeknek otttartózkodása alatt csakugyan Sz. volt. A megcsonkított Magyarországon Sz.-ak az esztergomi, kalocsai, egri érseki, a váci, győri, szombathelyi, veszprémi, székesfehérvári, pécsi dómok, a pannonhalmi főapátsági templom, továbbá a magyar gör. kat. püspök Sz.-ává tett nyiregyházai gör. kat. templom.

Székesfehérvár (régiben: *Székesfejevárv*, *Alba Regia*, *Stuhlweissenburg*), törvényhatósági joggal felruházott sz. kir. város Fejérmegyében, a Sárrét és Velencei-tó közti síkon. Sz. egyike a Dunántúl csinosabb városainak, amelynek belső részei a modern város jellegét viselik magukon.

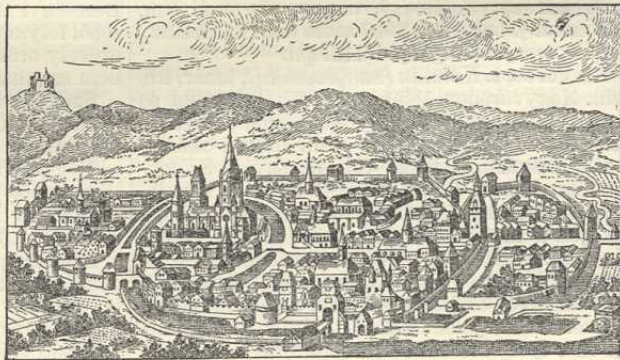

Székesfehérvár pecsétje.

Legszébb részletei a Nádor-utca, a Vörösmarty-tér (rajta Vörösmarty Mihály szobra, Vay Miklós bárótól), a Károly király-tér, a Vilmos császár-tér, az előtte elterülő gondozott Zichy-ligettel, a Ferenc József-tér és a Széchenyi-utca. Középületei közül nevezetesebbek a díszesszínház, az 1800 körül épült püspöki palota (melynek udvarán és kertjében Szt. István régi bazilikájának alapfala és a magyar királyok sírjaira akadtak), a cisztercierek rendháza és gimnáziuma (Vörösmarty Mihály, Ányos Pál és Virág Benedek emléktáblájával), valamint a Szt. János templomok (boltozatán Maulpertsch Antal nagy freskójával), a vármegyeház, a városháza és az ezzel egybeépített volt gr. Zichy palota, a Mária Terézia idejében épült Szt. István székesegyház, melynek sekrestyéjében őrzik Szt. István koponyáját, a Szt. László készítette eredeti koponyatartóval és Szt. Gellért láb-szárcsontját és értékes egyházi felszereléseket, a templom mellett levő régi Szt. Anna kápolna, ez legrégibb épülete (1480), a Ferencrendiek kolostora és temploma, a papnevelő intézet Szt. József temploma (Maulpertsch Antal nagy boltozati freskóival és az oratóriumban Krisztust ábrázoló gyönyörű freskójával), a Jézus Szt. Szívé templom (1911), a búrtelepi templom (1923), a Szt. Sebestyén templom, a törvényház, a honvéd-parancsnoksági épület, a modern tűzoltó őrtanya, stb. Sz. rom. kat. püspöknek, káptalannak, továbbá Fejér vármegye törvényhatóságának, az államrendőrség ker. főkapitányságának, államépítészeti és kultúrmezői hivatalnak, kir. tanfelügyelőségnek, tankerületi főigazgatóságának, kir. törvényszéknek, járásbírósnak, kir. ügyészségnek és két közjegyzőségnek, kir. gazd. felügyelőségnek, erdőgondnokság és felügyelőségnek, katonai vegyesdandár parancsnokságának, csendőrtörzs-, szárny- és szakasz-parancsnokságának székhelye; van ügyvédi kamarája. Kulturális intézetei közül említendő a püspöki papnevelő intézet, a ciszterciák főgimnáziuma, az áll. főreáliskola, felsőker. iskola, községi leánygimn., polg. fiú- és leányiskola, nőnevelő intézet (Paulai Szt. Vince apácák vezetése alatt); továbbá van városi árva- és hadiárva-intézet, várm. közkórház, tüdőbeteg-szanatórium, gyermekkórház, katonakórház, városi aggintézet, javítóintézet, nagy püspöki és városi könyvtár, gazdag múzeum, valamint számos közhasznú,

jótékony és iparos egyesület és társulat, közte a Vörösmarty-kör, a fejérvármegyei és székesfehérvári múzeum-egylet és a fejérvármegyei gazdasági egyesület. *Lakosságának* száma 1850-ben 14,971, 1870-ben 22,683 és 1920-ban 39,109. A lakosság, mely magyar nyelvű, legnagyobb részt mezőgazdasággal foglalkozik, zöldségféléit és kerti veteményeit nagy mennyiségben Budapestre szállítja, van szőlőművelése is. Nagyfotosságú az állami méntelep és a volt katonai, most polgári repülőtelep. Igen jelentékenyek ló- és marhavásárai, valamint árúvására is. Ipara fejlődésben van; jelentékenyebb iparváltalatai a Délivásút gépjárató műhelye (500 munkással), a Felmayer-féle kékfestőgyár, két gépgyár, öt téglagyár, három börgyár, a Karl-féle likőr-, rum- és ecetgyár, a városi jéggyár, a Vulkan szódagyár, az Albus szappangyár, több fakereskedelmi és öt építészeti vállalat, városi villamostelet és gázgyár. Kereskedelme, forgalma élénk; a m. kir. államvasút, a délivásút és a helyi érdekű vasutak nyole irányban közvetítik a közlekedést. Van posta- és táviróhivatala, városi telefonhálózata és itt épült 1922. 85 kat. holdnyi területen az ország legnagyobb szikratávíró állomása, amely Párisal, Rómával, Barcelónával, Varsóval stb. tartja fenn a rádióösszeköttetést. Hitelintézetei: a Székesfehérvári Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank (az ország egyik legnagyobb vidéki pénzüintézete), a Fejérmegyei Takarékpénztár, a Székesfehérvári Általános Takarékpénztár, több takarékpénztári fiók és szövetkezet.

Története. Sz. már a rómaiak telepe (Herculia) volt, jelentékeny hadi út mentén. Alapját talán már Árpád vetette meg, de naggyá Szent-István alatt lett, ki kiváltságokkal látta el, falakkal vévelte körül, s Kean bolgár fejedelemtől nyert kincseivel nagyszerű bazilikát és palotát épített. A nagy templomot utóbb kápolnákkal vették körül, melyek remekei voltak az építészetnek, legszebbek

Székesfehérvár képe a XVI. sz.-ból.

Nagy Lajos és Mátyás kápolnái. 300 évig volt ez a királyok székhelye (innen neve Alba Regia), 36 koronázás, 15 királyi temetés (köztük Szent-István, Kálmán, Róbert Károly, Nagy Lajos és Mátyás) és 47 országgyűlés folyt le itt; sok temploma és kolostora volt. 1543—1688-ig török kézen volt, 1601. (az ostrom alatt) pusztult el Szent-

István bazilikájára a már 1543. kifosztott királysirokkal együtt és ekkor röpítették levegőbe a törökök a királyi palotát. A meggyérült népesség

1848-ban ráakadtak a királysirokra, utóbb Henszmann Imre a bazilika alapfalait is kiásta, de mivel ezek a város legforgalmasabb helyén voltak,

német és rác telepésekkel gyarapodott, kik utóbb teljesen megmagyarosodtak. 1709-ben rontották le a vártalakat, 1777. alakult a püspökség.

újból betemették. Sz. az utolsó évtizedekben a közlekedésre kedvező helyzeténél fogva gyorsan fejlődött és szépült. 1919-ben a proletárralom

Amely szó Sz alatt nincs meg, S alatt keresendő!

bukása idején a Budapestet megszálló román csapatok a Dunántúl egy részét is megszállván, aug. 9. Sz.-ra is bevonultak és onnan csak novemberben vonultak ki. 1923-ban a város megünnepelte az aranybulla kiadásának 700-os évfordulóját. V. ö. *Károly János*, Fejér vármegye története, 3 köt., Sz. 1896; *Károly J. és Nyírák S.*, Emlékkönyv a Sz.-i püspöki megye százados ünnepére (1877).

Székesfehérvári prépostság és káptalan (a b. Szűzről nevezve). Alapította Szt. István, az általa épített nagyszerű bazilika mellé, mely több évszázadon át koronázási és temetkezési helyül szolgált királyainknak. A török uralom tönkretette a monumentális épületet, sőt a sírboltokat is feldúlták. Midőn a törökök 1688. végleg kiűzettek, a bazilikának már csak romjai jutottak a keresztények kezébe. Fölöttük a XVIII. sz.-ban új templom emelkedett. A Sz. hazai történelmünkben nevezetes szerepet játszanak. A prépost a veszprémi püspökök hatósága alól kivéve, közvetlenül a római pápának volt alávetve és ettől is nyerte megerősítését. Főpapi jelvényekkel bírt; a XIV. sz.-ig őre volt a szent koronának és a kir. alkancellár tisztét viselte. Királyaink a prépostságot terjedelmes birtokokkal ajándékozták meg. A káptalan hiteles hely is volt s az arany bulla egy példányát levéltárában őrizte. A török uralom alatt a káptalan megszűnt. 1777. Mária Terézia visszaállította a káptalant s azt székesegyházi káptalan rangjára emelte. Most nyolc kanonokból áll. V. ö. *Szvorényi, Pauer, Henszlmann*, stb. idevonatkozó munkáit.

Székesfehérvári püspökség, alapította Mária Terézia 1777. VI. Pius jóváhagyásával Területét a veszprémi egyházmegyéből szakították ki; magában foglalja Fejér vármegyét és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyének egy részét. A vármegye két főesperességre (székesegyházi és budai) és 12 alesperesi kerületre oszlik. Alapításakor volt 62, most 95 plébániája van. Első püspöke Nagy Ignác előbb veszprémi kanonok és m. kir. helytartó tanácsos volt.

Székesi P. Mihály, nyomdász, aki *Keresd*-en a gr. Bethlen Elek nyomdájának volt vezetője 1684—86-ig; 4 magyar és 4 latin nyomtatványa ismert.

Székeskáptalan, l. *Káptalan*.

Székesút (*Secusigiu*), kisk. Temes vm. újaradi j.-ban, (1910) 2446 román, német és cigány lak. (Tr. R.)

Székfelszerelés, a szövőgép és szövőszék ama részei, amelyek a láncfonalak mozgatásához, illetőleg a szádképzéshez szükségesek. Ilyen a nyüst s lábitó, a nyüstemelő szerkezetek s gépek és a Jacquardgép zsinengrendszerével együtt.

Székfolt (állat), a madártojás sárgáján levő folt, az ú. n. kakashágás, l. *Cicatricula*.

Székfü *Gyula*, egy. rk. tanár, történetíró, szül. Székesfehérvárott 1883. Az egyetemet Budapesten végezvén, rövid ideig a Nemzeti Múzeumban, majd az Orsz. Levéltárban volt alkalmazva, honnan a cs. és kir. házi, udv. és állami levéltár szolgálataiba lépett, hol 1912. allevéltárnokká nevezték ki. 1916-ban a budapesti tud. egyetemen magántanárrá habilitáltak, 1924. egyetemi rendkívüli tanári címet kapott. 1922-ben min. oszt. tanácsos

lett a külügyminisztériumban. Számos értekezést írt a Századokba és Tört. Szemlébe. Önállóan megjelent művei: *Szamosközy István történeti munkájának kritikájához* (1904); *Familiárisok és serviensek* (1912); *A száműzött Rákóczi* (1913). Az ennek nyomán támadt heves támadásokra több röpirattal válaszolt, ezek közt: *Mit vétettem én?* (1915). További művei: *A magyar állam életrajza* (1918), német nyelven is; *Három nemzedék* (1919, 2. kiad. 1922); *Széchenyi igéi* (1921); *A magyar bortermelő lelki alkata* (1922). Több történelmi forráskiadványa is van; nevezetesen: A budai basák magyar nyelvű levelezése 1553—1589. (1915, Takáts Sándorral és Eckhart Ferencel); *Török-magyar oklevéltár* (Karácson Imre hagyatékából, 1916); *Török történetirók* (Karácson I. hagyatékából, 1917).

Székfü (növ.), l. *Matricaria*.

Szekhmet, a memfisi Ptah «nagy kedvese», feje oroszlánfő, melyen a napkorong v. a kettős korona nyugszik. Ő képviseli a világosság jótéteményét, egyszersmind azonban a megsemmisítő és megrontó hatalmát a tűznek; ezért a harc istennője is.

Székhollyag, l. *Sziktömlő*.

Széki Tibor, gyógyszerész és kémikus, szül. Kolozsvárott 1879 ápr. 18. 1904—1912-ig a kolozsvári tud. egyetem vegytani intézetének tanársegéde volt, 1913-tól adjunktusa; 1907. egyetemi magántanári képesítést nyert. 1917-ben megkapta a rendk. tanári címet, legújabbban ny. r. tanár. Dolgozatai, amelyek kivétel nélkül az organikus kémia körébe vágnak, magyar szakfolyóiratokban, részben a berlini Deutsche Chemische Gesellschaft kiadványaiban jelentek meg.

Széki apátság, ugyanegy a *cikádori apátság*-gal (l. o.). Székinek különösen 1410 után neveztek, mikor a cisztercita-rend elvesztette s a Benedekrendűek kezére került. 1460-ban javait, mint kormányzó, Döbrentey Tamás nyitrai püspök kapta meg. V. ö. *Békefi Remig*, A cikádori apátság története.

Széki csér (állat), l. *Lilefélék*.

Székicsér-félék (*Glaucolidae*, állat), l. *Lilefélék* és *Sárfutók*.

Széki gólya (állat), a széki szarka (*Himantopus himantopus* L.) népies neve. L. *Himantopus*.

Széki sneff (állat), az apró partfutó (*Tringa minuta* Leisl.) népies neve.

Széki szarka (állat), l. *Himantopus*.

Szék-kukac (állat), l. *Kabócák*.

Székklábas fedél, oszlopokon vagy pillérekon nyugvó, rendszerint nyílt fedélszék, kocsiszinek, takarmánykazlak részére.

Széklenyce, kisk. Máramaros vm. huszti j.-ban, (1910) 2496 rutén és német lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Széklice (növ.), l. *Carthamus*.

Székó (*Sejkov*), kisk. Ung vm. ungvári j.-ban, (1910) 430 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Székoszlop, l. *Székduc*.

Székrció (*secretio*, lat.), l. *Elváltatás*.

Székrcióis enzimek, l. *Enzimek*.

Székrekedés, székszorulás (*obstipatio, constipatio, koprosztázis*), a székürülés gátoltsága. Lehet teljes, mint pl. bélelzáródásnál (l. o.), legtöbbször csak gyér, nehéz és elágétnál a kiürülés.

Ha ez a legkiemelkedőbb tünet, a Sz.-ról mint önálló betegségről beszélünk (*Habitualis obstipatio, szokványos Sz.*). A baj lényege legtöbbször a belek lazasága, a bélmozgások renyhesége és erőtlensége, a hasfalak lazasága, a béltartalom rendellenes besűrűsödése (*atomiás obst.*), ritkábban a belek görcsös állapotai vezettek Sz.-re (*spasticus obst.*). A baj oka igen sokféle lehet; mérgezések (ólom, ópium stb.), a gyomor, bél, hashátya stb. betegségei; idegbajok, vérszegénység stb. Kezelése az okozó betegségtől s a baj természetétől függ. Jelentékeny szerepük van — különösen mint tüneti szerekeknek — a hashajtóknak, beöntéseknek, diétás és életrendi beavatkozásoknak.

Szekrény, ú. n. félbútor, mely a ládából keletkezett, mint állvány. Félbútor azért, mert az igazi bútornak, a mobiliumnak ingósága jellegével már rendesen nagy méreteiből származó súlya folytán sem bír, de még azért is, mert félig helyhez kötöttsége miatt többnyire építészeti jelleggel ruházzák föl, azaz ellátják függőleges támasztókkal (oszlop, pilaszter stb.), vízszintes válaszfalakkal (párkányok), gyámokkal (konzol), falnyílás ráma-zatával stb. építészeti alakokkal. Rendkívül sokfélék a Sz.-ek. Eleinte csak láda v. nyitott polc volt. Később a népvándorlás lezajlása után, midőn a népek megint állandó lakóhelyekhez voltak kötvé, majd a falban, majd azonkívül elhelyezett egyszerű négyoldalú prizma volt a Sz. főképen fegyverek elhelyezésére. Innen armoire (almárium) neve. A *credenc* eleinte egyházi bútor volt, mely egy magas lábakon álló kisebb ládaszerű Sz.-ke alakjában a misézésnél használt kisebb edények elrakására szolgált. Misközben az oltár bal oldalán állott, ezután félrevitték. Csak jóval később ment ez át a profán életbe, hol szintén edények eltevésére használták. A *buffet* eredetileg egy a nagyurak termeiben elhelyezett deszkából összerótt polcos állvány volt, melyre, miután szövettel letakarták, a család «ezüst és arany marháit», nevezetesen a kanecskékat, kupákat, bokálokat, tálakat stb. elhelyezték. A franciáknál egy hasonló rendeltetési, rendesen kisebb polcos bútor dressoirnak hívták. A Sz.-es kredenc és a polcos dressoir, illetve buffet egybevetéséből a zárt és nyitott fülkés modern pohárszék keletkezett; *bahut* volt a népvándorlás után a mai láda vagy *koffer*. Később ilyen kettő jött egymás tetejébe, minek folytán a fölüli nyíló födél helyett azok előfalát kellett nyílóvá készíteni. Így lett a mai nap is bahutnak nevezett kétfestű Sz. A mórok Spanyolországban a koffert bakállványra állították, felső födele helyett annak előfalát eresztették le vízszintes helyzetbe, a belsejét pedig ennek megfelelően rendezték be apró fiókokkal és fülkékkel. Ily módon keletkezett a *kabinet-Sz.*, mely egész Európában elterjedt. A barok stílus bevonulásával a XVII. sz.-ban az alacsony és széles *komód-Sz.* keletkezett Franciaországban. Különös Sz.-alak fejlődött már a középkorban a németeknél *Schrank* névvel, amely szótól a magyar Sz. szó is származik. Hasonlít ez az almáriumhoz, de beosztásában és így külső alakításában eltér annak igen egyszerű alakjától, sőt e tekintetben igen változatos. Sokféle a Sz.

alakja és neve mai nap, de volt már a renaissance korában is, mely elnevezések rendszeren a Sz. rendeltetésével függnek össze (l. *Bútor*).

Szekrényes fűvő, l. *Fűvőgép*.

Szekrényessy, 1. *József*, író, szül. Győrött 1811 ápr. 16., megh. Budapesten 1877 aug. 9. Tanulmányai befejeztével Andrassy György, majd Széchenyi István gróf mellett jurátuskodott. Később mint ügyvéd működött Pesten. Az 50-es években ügyvédi pályájával felhagyván, a budai Császárfürdőt bérelte ki a Margitszigettel együtt, majd a bodajkit, s a 70-es években a Rudas-fürdőt. Erdemeket szerzett a politikai elnyomatás korszakában a társadalmi élet ápolása és fejlesztése körül. A 30-as években a budai szintársulat két vigjátékát hozta színre. A *vélellen urrá levést* és *A reá szedett atyafiakat*.

2. *Sz. Kálmán*, sportmivelő és hírlapíró, Sz. 1. fia, szül. Pesten 1847 júl. 12., megh. Újpesten 1924 jan. 12. Orvostant, majd jogot hallgatott; az 1866-i hadjárat alatt, mint önkéntes, katonai szolgálatba lépett, 1873. Spanyolországba ment s a karlisták közt harcolt. 1876-ban Keletre utazott s az orosz-török háború alatt a török hadseregben szolgált. 1883-ban *Sport c.* szaklapot indított meg. Számos atletikai versenyben nyert díjat. Nagy híre volt mint úszónak, 1877. ismételve áttúszott a Boszporoson; 1879. a Bodentavat úszta át; 1881. a Balatont Siófok és Balatonfüred közt (12 km.). Számos sporteiket, útirajzot és tárcát írt. Önálló munkái közül felemlítjük: *Magyarország és a délszláv tartományok* (Budapest 1878); *Útirajzok* (u. o. 1879); *Beszélyek* (2 köt.); *Egy ballépés* (regény 5 köt.); *Ermini* (4 felvonásos dráma, Budapest 1882).

Szekrényformázás, l. *Öntés*.

Szekrényi Lajos, egyházi író, előbb katolikus áldozópap, szül. Szegeden 1858 júl. 26., megh. 1922. Több helyen káplán és segédplébános volt. 1883-ban állami főgimnáziumi hittanár Fehértemplomban, mely határörmvidéki német város templomaiban elsőnek mondott magyar szentbeszédeket; 1885. szegedi hittanár, 1891-től helyettes plébános több helyen. 1896-ban Magyar-Bánhegyesen lett plébános, de később kilépett az egyházból. Önálló művei: *Költemények* (Anyási Gyula álnéven, Budapest 1882); *A bibliai könyvek ismertetése* (2 köt., Szeged 1888); *A bibliai régiségtudomány kézikönyve* (Polgári régiségek, u. o. 1890); *A jeruzsálemi zsidó templomokról* (Budapest 1893); *XIII. Leó pápa élete* (u. o. 1893); *A Balaton tünderei* (u. o. év nélkül); *Sz. Alajos élete* (u. o. év és név nélkül); *Sz. Lajos költeményei* (u. o. 1884). Fordított több regényt, így a Ben Hürt és Quo vadist.

Széksértés, a) annak cselekménye, aki törvényhatósági bizottság közgyűlésén a tanácskozás méltóságát v. a gyűlés egyes tagjait sértő kifejezéssel él s azt rögtön vissza nem vonja, valamint aki a tanácskozást megintés és azt követő rendreutasítás után is tartósan zavarja. A bűnöst a tisztí ügyész által nyomban, még az ülés folyama alatt megindítandó Sz.-i kereset folytán a gyűlés birsággal büntetheti; fennmaradván a büntető törvények súlya alá eső cselekményekre nézve a későbbi megtorlás joga (1886. XXI. t.-c. 58. §.).

b) Községi közgyűléseken a Sz. büntetése szintén pénzbírság. A bírsággal terhelt, amíg azt le nem fizette, a gyűlésekben részt nem vehet (1886. XXII. t.-c. 60. §.).

Székső, l. Széksó.

Szekszárd (Szegezárd, Szegszárd), r. tan. város Tolna vm.-ben, (1920) 14,025 magyar lakóval (közte

bírósnak, királyi közjegyzőségnek, tanfelügyelőségnek, államépítészeti hivatalnak, pénzügyigazgatóságának és csendőrszárnyparancsnokságának székhelye; itt székel a selyemtenyészési felügyelőség, ezzel selyempetenyéztető és göröcsővezető intézet (150 göröcsővel és 500 munkás) van összekötve; itt van továbbá a szállészeti és borá-

11,244 r. kat., 1762 ref., 288 ág. ev., 675 izr.); csinos város, melynek főbb épületei a díszes vármegyeháza, a városháza, a törvényszéki palota, az Angus-féle kastély (egykor Liszt Ferenc kedves pihenő helye), az állami főgimnázium, a múzeum, a kaszinó-bazár, a felsővárosi róm. kat. templom és a nagy templom a Béla-téren. Sz. a vármegye törvényhatóságának és a központi járás szolgabírói hivatalának, törvényszéknek és járás-

szati felügyelőnek székhelye, áll. főgimn., polg. fiú- és leányiskola, áll. kereskedelmi fiúiskola, bábaképző intézet, gazdag vármegyei múzeum, két takarékpénztára, közkórháza, többféle egyesülete és társulata, selyemgubóbevéltő gyára, tégla-gyára, villamos műve, vasúti állomása, posta- és távíróhivatala. Lakói nagy mértékben űzik a selyemtenyészést, gyümölcs- és bortermelést. Sz. a rómaiak alatt *Alisca* nevet viselt. Régi

Amely szó Sz alatt nincs meg, S alatt keresendő!

várából épült a mostani vármegyeház; I. Béla 1061. bencés apátságot alapított itt, melynek javait Mária Terézia 1777. a budapesti egyetemnek ajándékozta. 1442-ben itt verte meg Hunyadi János Erzsébet párthíveit. 1812-ben itt született Garay János költő, kinek szülőházát emléktábla jelöli meg és kinek 1898. a Garay-téren szobrot emeltek (Szárnovszky Ferentől).

Szekszárd—bátaszéki helyi érdekű vasút. Szekszárdtól Bátaszékig vezet. Rendes nyomtávú, gőztüzemű, 19.2 km. hosszú, a M. Á. V. üzemében. Megnyílt 1897. aug. 23.

Szekszárdi apátság, I. Béla alapítványa a bencésrendiek száma a 1061-ből. Az első apát valószínűleg az az olasz *Vilmos* volt, ki Géza herceget Salamon és Vid fondorkodásairól értesítette. A XIV. sz. óta inkább csak helyettesek (commendatorok, gubernatorok) álltak az apátság élén. 1526 után Szekszárd egy török liva főhelye lévén, maga a szerzetház feloszlott, az apátság címét azonban mindig viselte valaki, kivéve 1777—1817. E korszak kezdetén (1777) az apátság javait Mária Terézia a budapesti egyetemnek ajándékozta. Az apátság templomának alapfalait 1897 márc. a vármegyeház helyén találták meg. Történetét megírta címzetes apátja, *Fraknói Vilmos* (Budapest 1879).

Szekszárdi borvidék. Az e néven ismert borvidék Tolna vm. határával esik össze, melynek szőlővel beültetett területe 14.200 ha. Legfontosabb része az az ÉK.-ről D.-re, a Dunával párhuzamosan húzódó, mintegy 35 km. hosszú, mérsékeltlen emelkedő hegylánc, mely Szekszárd, Várdomb, Bátaszék és Bata községek mellett húzódik el. Kitiünő vörösbora világhíre emelkedett, mely azonban a tulajdonképeni 6000 hold szekszárdi szőlőhegyen terem. A szekszárdi vörösbort a fekete kadarka szolgáltatja, melyet többnyire rövid csapra művelnek. Szüreteléskor a válogatásra nagy gondot fordítanak s a mustot 15—20 napig hagyják a törkölyön. A filloxera által elpusztított szőlőterületek nagyrészt fel vannak újítva. A felújításra főleg a Ripária-féléket használják alanyul. A talaj általában sárga és vörös agyag s csak kevés helyen kavicsos. A szőlőket rendszeresen trágyázzák. Régi jó karban levő szőlők termése holdankint 25 hl.-re tehető. Nevezetes még a decsi fehér bor, melynek pompás zamatja általánosan ismeretes.

Szekszárdi hegyvidék, a Mecsek-hegység ÉK.-i harmadkori rétegekkel elfedett végződése. Enyhe lejtőjű, leginkább termékeny lösszel fedett halomvidék, legmagasabb pontja a 273 m. magas Óriás-hegy. A hegyvidéknek keleti lejtőjén terem a kitiünő szekszárdi bor.

Székszorulás, I. Székrekedés.

Szekta (lat.) a. m. párt; eredetileg a bölcsészeti iskolák használták ezt a szót; manapság leginkább oly vallási pártot értenek alatta, melynek tagjai eltérő vallásos nézeteik, v. szertartásaik, egyházkormányzati elveik miatt az uralkodó, vagyis a nagy többségben levő egyháztól különböznek. Innen *szeptikodás*, olyasféle törekvés, mely a vallási élet körében szakadást igyekszik előidézni. V. ö. *Blum*, Dictionary of sects etc. (új kiadás, London 1891); *Rohnart*, Kirche, Kirehen und Sekten (5. kiadás, Leipzig 1900).

Szekt-borok, I. Sect.

Szektor (*sector*, lat.) a. m. körcikk, gerezd, I. Kör.

Szektor-irányzék, a Krupp-féle hegyi ágyúkon alkalmazott célzó berendezés, melynek főjellemonása az, hogy a hegyi terepen gyakran előforduló ferde kerékállás befolyását kiküszöbölendő: az irányzék a lövésirányra merőlegesen, jobbra és balra egészen 7°-nyira elhajlítható. Az ágyúcsőnek a távolságnak megfelelő emelést egy végtelen csavarral mozgatható fogas szektor segélyével adják meg.

Székudvar (*Secodor*), nagyk. Arad vm. kisjenői j.-ban, (1910) 5534 román és magyar lak. (Tr. R.)

Szekula, I. Gyula (*bácskulai*), vasúti szakiró, szül. Cservenkán (Bács-Bodrog vm.) 1850 márc. 18., megh. Budapesten 1920 szept. 2. Budapesten elvégezvén a műegyetemet, vasúti szolgálatba lépett s a Kassa-oderbergi vasútnál legutóbb helyettes igazgató lett. 1914-ben nyugalomba vonult. Tevékeny részt vett a fővárosi közigazgatási életben. 1917-ben magyar nemességet kapott *bácskulai* előnévvel. Régebben egyszersmind hírlapíró volt; számos cikket írt magyarul és németül. 1883-ban *Palesco* Otmárral együtt megalapította az első magyar — nem hivatalos — vasúti szaklapot, a *Vasúti Hírlap*-ot. Petőfinek egyik legrégebbi német fordítója; Lenauból is sokat fordított. Önállóan megjelent szakmunkái: *A zónadéjszabás reformja* (1888); *A déjszabások és a tarifapolitika elemei* (1898). Munkatársa volt e Lexikonnak is.

2. *Sz. Jenő*, író, szül. Kulán 1880 dec. 29. Első elbeszélései a Budapesti Hírlapban jelentek meg, később más fővárosi lapokban. A világháborúban a galíciai harctéren súlyosan megsebesült, fölépülvén, 1916. a megszállott Belgrádba rendelték a hadsereg magyarnyelvű napilapja, a Belgrádi Hírek szerkesztőjének. Önállóan megjelent művei: *A fekete báró* (reg., 1913); *Dr. Pokol* (elb., 1919); *Ezüst alarc* (reg., 1919); *Bolondvár* (reg., 1920); *A vörös Ezékiel* (reg., 1921); *Akvinkum* (1922); *A zombori százsorszép kisasszony* (1922); *A faltörő kosi* (reg., 1924); *A szerelem égő palást* (reg., 1924).

Szekularis háborgatások v. perturbációk a bolygók mozgásában fellépő eltérések az elliptikus mozgástól, melyek nagyon hosszú időközökben, esetleg több ezeréves intervallumban ismétlődnek és ezért hosszabb időn át úgy tekinthetők, mintha az idővel egyenletesen növekednének. V. ö. *Három test problémája és Háborgatások*.

Szekularisták, I. Holyoake.

Szekularizáció (*saecularisatio*, lat. a. m. világiasztítás), az egyházat javaknak s vagyoni jogoknak az állam által egyoldalúlag, saját hatalmánál fogva világiakká átalakítása, amelynél fogva az állam az egyháztól ennek javait s jövedelmeit — minden rekompenzáció nélkül — a maga tulajdonába veheti át és a saját céljaira fordíthatja. A kánonjog, sőt a protestáns egyházi jog szerint is a Sz. az egyház tulajdonjogának erőszakosan, nyers hatalommal való megsemmisítése. Az egyházi javak világiasztása az idők folyamán több államban bekövetkezett. Már a frank birodalomban a Karoling-házból való uralkodók az egyházi

javak egy részét lefoglalták, hogy belőlük lovas hadi szolgálatra való kötelezettséggel beneficiumokat osztogassanak. A westphali békekötés folytán Németországban a világi fejedelmek elvesztett tartományaikért az egyházi birtokok- s alapokból nyertek kártalanítást. Hasonlóképen történt ez a lünevillei békekötés (1801 febr. 9.) után, midőn a Rastattban összejött birodalmi deputációnak 1803 március 14-iki híres határozmányával (Reichsdeputationshauptschluss) az egyházi fejedelemségek javaiból kárpótlást nyertek azok a világi fejedelmek, akik Németország Rajna-balparti részeinek Franciaországhoz csatolása következtében tartományaikat veszítették. Franciaországban már az 1789-iki nemzetgyűlés kimondta, hogy az egyház javai állami tulajdont alkotnak azzal a teherrel, hogy az állam alkalmas módon köteles gondoskodni a kultusz költségéről, a papok ellátásáról s a szegények gyámoltásáról; de az 1801-iki konkordátum az egyháznak javaihoz való tulajdonjogát ismét biztosította. A Sz.-t Franciaországban teljesen megvalósította aztán az állam és egyház szétválasztásáról szóló 1905 dec. 9-iki törvény, melynek második fejezete kimondja, hogy a törvény kihirdetésétől számított egy év alatt azok a javak, amelyek a püspöki, egyházi vagyonhoz, presbiterialis tanáshoz, konzisztóriumokhoz s más kultuszintézményekhez tartoznak, minden rajtuk nyugvó teherrel és kötelezettséggel a megalakuló asszociációké lesznek, ha azonban állami eredetűek s nincsenek kegyes alapítvánnyal terhelve, az államra visszaszállanak. Hazánkban az 1848: XX. tc. 3. §-ában foglalt azt a rendelkezést, hogy «minden bevett felekezetek egyházi iskolai szükségletei közálladalmi költségek által fedeztessenek», némelyek úgy értelmezik, hogy ebben az egyházi javak Sz.-ja rendeltetik el. Azonban, mint az e tárgy körül folytatott országgyűlési tanácskozásból s a bevett felekezetek állami segélyezése tekintetében azóta követett gyakorlatból kitűnik, a szóban forgó nyilatkozattal a törvényhozás nem az egyházak már meglévő javainak elvételét s az egyes felekezetek szükségleteinek az így világiasított javakból való állami ellátását célozta, hanem csakis azt kívánta biztosítani, hogy azok a bevett egyházak, amelyeknek saját egyházi és iskolai szükségleteik fedezésére elegendő jövedelmük nincsen, autonómiájuk sértetlenül hagyásával az államtól annyi segélyt kapjanak, amennyivel egyházi és iskolai intézményeket fenntarthatják s a kor kívánalmaihoz képest fejlesztethetik.

Szekunda (lat. *secunda*), a porosz középiskola (Höhere Schule) 2. osztálya felülről számítva. Magyar diáknyelven az *elégtelen* (4.) osztályzat neve.

Szekundakkord, a szeptim-hangzat megfordítása, midőn a szeptima van a basszusban. (A *C-e-g-h* akkord szekund megfordítása: *B-c-e-g*.)

Szekundáns (lat.), a. m. párhajsegéd.

Szekunda váltó (másodváltó). A váltóról különösen két esetben szokásos másodpéldányt kiállítani: 1. ha kibocsátó, intézvényezett és rendelvényes távol laknak egymástól; 2. ha a váltót tengeren túlra küldik. Az 1. esetben a másodlatot a

kibocsátó azonnal megküldi a rendelvényeshez, az első váltót pedig az intézvényezettnek küldi, aki aláírás után ugyancsak a rendelvényeshez juttatja el. A rendelvényes tehát már addig is, amíg az intézvényezett aláírását megszerzi, a váltó birtokában van. A 2. esetben az első és másodváltót külön útvonalakon küldik a tengerentúlra és az a váltó lesz érvényes a forgalomban, amelyik előbb ér a címzetthez. Az első és másodváltó vagy együttesen kerül bemutatásra fizetés végett, vagy a kettő közül csak az, amelyiken az elfogadói aláírás van. Az egyik váltó kifizetése a másik példány érvényét is megszünteti.

Szekundér (*secundær*, lat.) a. m. másodlagos. Az *orvosi tudományban* oly folyamatok, melyek egy előző (primaer) beteges állapotnak következményei, vagy a betegségnek különválasztható új tünetesportját képezik. Pl. Sz. szifilis (l. *Szifilis*). — A *geológiában* Sz. vagy másodkor, l. *Középkor*, 1.

Szekundér áram, a transzformátor által a primér áramtól létesített áram, mely rendszerint kifestésültségű. L. *Transzformátor*.

Szekundér esontok a. m. másodlagos esontok, más néven *börccsontok* v. *fedőcsontok*, melyek kötőszövet elesontosodásából keletkeznek. L. *Börccsont*.

Szekundér infekció, olyan fertőzés, mely egy előbb már fönnállott fertőzéshez társul.

Szekundér ivari karakterek, a. m. másodlagos nemi jellegek. L. *Ivarjelleg*.

Szekundér spektrum, a spektrumból fennmaradó rész, mely közönséges flint- és koronaüvegből álló akromatikus prizma használatakor el nem tüntethető, úgy, hogy teljes szintelenítés nem következik be. Az említett két üvegnemből álló prizma ugyanis csak két szín egyesítését eszközi, de nem valamennyiét. 1883-ban azonban a jénai Schott u. Genossen-cég Abbe tanulmányai alapján olyan üveget állított elő, mely a Sz.-ot is eltünteti. Ezt az üvegfajtát használják az ú. n. *apokromatikus* lencserendszerek előállítására.

Szekundér-sugarak, l. *Röntgen-sugarak*.

Szekundicia (lat.), neve a kat. egyházban az 50 éves papi jubileumnak, ellentétben az ifjú pap első miséjével (Primitiæ).

Szekurit. Biztonsági robbanószer, dinitrobenzoltól és ammoniumnitráttól áll.

Szekurítás (*securitas*, lat.) a. m. biztonság. L. még *Securitas*.

Szekvenciák, l. *Sequenciák*.

Szél, a levegő mozgása, áramlása egyik helyről a másikra. Ha a levegő egyensúlyban volna, akkor megszűnnék az ok a mozgásra, de mivel ez az eset soha sem áll be, és a levegő súlya vagy nyomása a földnek különböző tájain egyenlőtlen, mindig is van áramlása a levegőnek, mely a magasabb nyomású helyről tart a kisebb nyomású hely felé. Ha a Föld nem forogna, akkor a levegő mozgása az egyenes utat választaná a magas nyomásról a kisebb felé. És mivel az izobárok (l. o.) ugyanabban a nivóban mutatják a nyomáskülönbségeket, a szélirány merőleges volna az izobárokra, azaz egybeesnék a gradienssel. A Föld forgása azonban a levegő mozgását kitéríti ebből az irányból, még pedig az északi félgömbön

jobbra, a délin balra. Az északi szélből tehát lesz északkeleti, az északkeletiből keleti (az északi félgömbön) stb. Az eltérítés nagysága a földrajzi szélesség sinusával arányos, tehát a sarknál legnagyobb, az egyenlítőnél legkisebb. Szintűgy nő az eltérítési szög a szél sebességével is. A levegőnek görbe pályán való mozgásánál azonkívül fellep a központfutó erő, melynek szintén van eltérítő hatása. A Föld forgása és a központfutó erő egyértelműen hat a ciklonos mozgásnál s ellenkező értelemben az anticiklonos mozgásnál; az előbbinél tehát nagyobbodik, az utóbbinál kisebbedik az eltérés. Hozzájárul még a levegő tehetetlensége és a mozgásnál fellépő surlódás. A surlódás úgy az eltérítést, mint a szélsébséget csökkenti. Innét van, hogy a szél egyenlő nyomási különbségek mellett a tengeren erősebb, mint a szárazföldön és hogy eltérítése a felső rétegekben nagyobb. Az itt említett erők együttes hatása határozza meg a légáramlás irányát és erősségét. A kapcsolatot a levegő nyomása s áramlása között már az előrebocsátottakból is kiderül. E kapcsolatot *Buys-Ballot* általános széltörvényben fejezte ki 1857., mely az újabb meteorológiában alapvető jelentőségre jutott. A róla elnevezett *barikus* széltörvény így hangzik: 1. A szél erőssége arányos a nyomási különbségekkel. 2. Ha háttal fordulunk a szélnek, akkor tőlünk bal felől és kissé elöl van az alacsony légnyomás, mögöttünk jobb felől pedig a magas légnyomás (az északi félgömbön).

A Földszélviszonyairól a régibb meteorológusok egy még a közelmúltban is nagyon elterjedt elméletet vallottak, melynek utolsó hírneves képviselője *Dove* volt. E szerint az egyenlítő táján a felmelegedett levegő felszáll és a magasban a sarkok felé áramlik; ezen felső szelet nevezték equatoriális, *egyenlítői áramlatnak*. Viszont alul a hidegebb és következképp nehezebb levegő a sarkoktól az egyenlítő felé tart, poláris v. *sarki áramlat*. *Dove* e két szélrendszert az egész Földre kiterjedőnek vélte olyképen, hogy a magasban az egyenlítői áramlat a földforgás következtében (az északi félgömbön) délnyugatról megy a sark felé, alul pedig a sarki áramlat északkeletről az egyenlítő felé. Az újabb nézet az említett légcirkulációt elfogadja ugyan, de csupán 30°-nyi szélességben északra és délre az egyenlítőtől, amit a meleg övben a magasabb rétegekben a délnyugati *antipasszát* és a Föld színén az északkeleti *passzát* tényleg igazolnak. De e magyarázat a régebbitől különbözik és az újabb széltörvényből foly. Egyensúly esetén ugyanis a légnyomás egyenlő tengerszíni magasságban egyenlő és az egyenlő nyomású rétegek — nivófelületek — koncentrikusak a Föld felületével. Amde a trópusokban beállt erős felmelegedés következtében az alsó légrétegek kiterjednek, mi által ott bizonyos magasságban a légnyomás nagyobb lesz, mint másutt ugyanabban a nivóban. Az egyenlő nyomású felületek tehát nem koncentrikusak, hanem az egyenlítői tájon legmagasabbak és onnan lejtősödnek a sarkok felé. Azért a felső rétegekben megindul az áramlás az egyenlítőtől a sarkok felé, amiért az egyenlítő környékén a légoszlop súlya csökken, vagyis a barométer ott súlyed. Az egyenlítőtől délre és északra ellenben a felső

rétegekben eláramló levegő meridionális mozgásában megakad, minthogy nagy forgási sebességét megtartva, mindjobban Ny.-ról K. felé kényserül mozogni. Kb. a 30° földr. szélességen tehát torlódás következik be, a levegő a magashól leereszkedik, a légnyomás lent a földön emelkedik és e tájon mindkét félgömbön keletkezik a *szubtrópus barométeres maximum*, mely a passzát-cirkulációnak véget vet, úgy hogy onnan a levegő alant visszaáramlik az egyenlítő felé. E magyarázat mellett tanuskodik a légnyomás tényleges eloszlása. A passzátok azonban csak a nyílt tengeren érvényesülnek; ahol nagy kontinensek vannak, ott vagy elnyomatnak, vagy irányukból kitérítetnek. L. *Passzátselek*.

Ismereteink a szélviszonyokról tehát az egyenlítő mindkét oldalán egészen a 35° földr. szélességig már megállapodtak. Röviden összefoglalva, mondhatjuk: Az egyenlítő közvetlen közelében kb. 8°-nyi széles sávban gyenge szelek uralkodnak, ez a *szélcsend öve*. Ettől mindkét félgömbön kb. 35°-ig vannak a passzátok, melyeknek szélein ismét keskeny szélessédes sávok következnek. Azontúl magasabb földr. szélességen már nincsen oly folytonos zárt körfolyam, mint amilyen a passzát-cirkuláció. E tájakon a ciklonok és anticiklonok vándorlása váltakozó szélrendszereket idéz elő. A megfigyelések tanúsága szerint a mérsékelt övben a légkör egész terjedelmében a Ny.-i szélirány dominál és pedig lent a földön az É.-i félgömbön a DNY.-i, a D.-i félgömbön az ÉNY.-i.

Miképpen történik a levegő kicserélődése a szubtrópusok és a sarkok között, az még ma sincs teljesen tisztázva. *Ferrel*, *Thomson*, *Sprung*, *Siemens*. *Oberbeck* elméleti úton úgy vélték ezt a kérdést megoldani, hogy a szubtrópusoktól a sarkig (az északi félgömbön) a földön és a felső rétegekben DNY.-i áramlást, a közepes rétegekben kb. 4 km. magasságban pedig ÉNY.-i irányból visszaáramlást tételeztek fel. Újabban azonban a ciklonokat és anticiklonokat az általános cirkuláció kiegészítő részeinek tartják, melyek a szubtrópusok és a sarkok között nagyobb szabású keveredéssel közvetítik a levegő kicserélődését. A sarkon lehűlt légtömegek K.-i mozgási komponenssel délebbre, az alacsonyabb földr. szélességből eredő meleg tömegek pedig Ny.-i mozgási komponenssel északabba kerülnek. Ezek a hideg és meleg légtömegek, melyek valahol a határfelületen, *Bjerknes* elnevezése szerint *poláris fronton* egymás mellé jutnak, bizonyos feltételek mellett egyensúlyban maradhatnak, melyeket *Helmholtz* és *Margules* elméletileg meghatároztak. Az a diszkontinuitási felület, mely a K.-ról mozgó hideg sarki levegőt a D.-i eredetű Ny.-i meleg levegőtől elválasztja, a poláris front és *Bjerknes* annak hullámszerűsége vezeti vissza a ciklonok keletkezéséért. *Exner* ellenben úgy véli, hogy kedvező körülmények között egyes pontokon hideg tömegek, mint külön csöppek válnak el a poláris fronttól és ahol a hideg levegő betörése a Ny.-i meleg áramlatot elrekeszti, ott dinamikai okokból keletkezik a ciklon.

A szélviszonyok tehát igen különbözők. Van állandóan csendes vidék, amilyen a szélessend öve; vannak tájak, ahol állandó szelek fújnak,

azaz egész éven át egy irányból, a passzátok; vannak továbbá *időszakos szelek*, melyek bizonyos időtartam múlva ismétlődnek, így félévenként a monszunok, naponként a hegyi (völgyi) és a tengerparti szelek. Végül vannak tájak, ahol a szél *határozatlan időközökben minduntalan változik*; ilyen a mérsékelt és hideg öv, melyben a légkör egyensúlya sokféleképen s néha igen bizonytalanul megzavarodik.

Magyarország szélviszonyait részletesen feldolgozta *Hegyfokly* Kabos (A szél iránya a magyar szent korona országában c. műben). Vizsgálataiból kitűnik, hogy a szél általában a hegyekről a rónákra tart. A Kis-Kárpátokról a Kis-Alföldre, az Északi-Kárpátokról dél felé, a máramarosi, az erdélyi és szerbiai hegyekről a Nagy-Alföldre, a Karszt-hegységről pedig a tengerre. Úgy látszik, mintha a Tisza vidéke, mintegy az Alföld közepe volna az a középpont, mely felé a levegő legtöbbször áramlik. A Nagy-Alföld déli és középső részét kivéve, a szemhatár északi feléből jövő áramlatok a túlnyomók. Feltűnik, hogy tavasszal és nyáron a Ny.-i és É.-i, ősszel és télen a K.-i és D.-i irány szaporodik.

A szél mint meteorológiai elem rendszeres megfigyelés tárgya úgy irányra mint erősségre nézve. A *szélirányt* az a világtáj adja, ahonnan a szél fúj; jelölése röviden a négy fő irány kezdőbetűi által történik és nemzetközi megállapodás szerint az angol elnevezések szerint, ú. m. észak = N, kelet = E, dél = S, nyugat = W, úgy hogy pl. északnyugat = NW, délkeletdél = SES. A szélirány megfigyelésére szolgálnak különböző műszerek, kezelve az egyszerű szélkakastól egészen a finom önműködő regisztráló műszerekig (l. *Anemoscóp*, *Anemométer*, *Anemográf*). Valamely helynek szélviszonyait olyképen szokták jellemezni, hogy megállapítják bizonyos időszakra (évre vagy hónapra), hányszor jött a szél egy-egy irányból; a *leggyakoribb* irány meghatározza az *uralkodó szelet*. Rajzban a szelek gyakoriságát igen áttekinthetően lehet feltüntetni, ha valamely körben az irányoknak megfelelő sugarakra rárajzoljuk a gyakoriságot bizonyos tetszés szerinti mértékkel; a sugarakon nyert végpontokat összekötve, kapunk egy szabálytalan sokszöget, az illető hely *szélrózsáját*. Azelőtt igen divatos volt a klimatológiában meghatározni minden szélirányhoz a hozzá tartozó hőmérsékletet és esapadékokat, tehát azáltal kívánták a meleget vagy hideget, a szárazságot vagy esőt hozó szeleket egymástól megkülönböztetni. Ma ily hőmérsékleti vagy esapadékos-szélrózsák elkészítésénél óvatossában járnak el és az irányon kívül figyelemre méltatják a szél eredetét is. A *szélérőt* vagy a sebesség által szokás kifejezni, vagy a nyomás által; első esetben megadják a szél útját méterekben másodpercenként, utóbbiban nyomását kg-ban m²-enként. Pontos szélérmérő azonban csak kevés helyen van, azért meteorológiai hálózatoknál a szélérőt becsléssel szokták meghatározni bizonyos tapasztalati fokozat alapján. A becslés *Beaufort* 12 fokos skálája szerint történik: 0 = tökéletes szélcsend, 1 = nagyon gyenge, alig észrevehető fuvallat, a füst majdnem egyenesen száll fel, 2 = gyenge szellő, melyet már megérezünk,

3 = gyenge szél, mely a fák leveleit mozgatja, 4 = mérsékelt szél, a fák gyengébb gallyait mozgatja, 5 = élénk szél, a fák erősebb gallyait mozgatja és már kellemetlen érzést kelt, 6 = erős szél, gyenge vihar, egész ágakat mozgat, zúgása hallható, 7 = nagyon erős szél, gyengébb fatörzseket meghajlít, 8 = viharos szél, nagy fákat meghajlít, gallyakat letördel, az embert járásában érezhetően feltartóztatja, 9 = vihar, könnyebb tárgyakat (tetőcserepet) megmozdít, egész ágakat, gyenge fákat letör, a járást szabadban megnehezíti, 10 = erős vihar, erős fákat gyökerestől kidönt v. kettőtör, házakat megrongál, 11 és 12 = ritkábban előforduló szélvész, mely romboló hatásával általában pusztítást végez, háztetőket lehold, embereket földhöz vág, erdőt pusztít, kéményt ledönt stb. Természetesen az egyes fokozatok között éles határvonalakat húzni nem lehet és az egyéni felfogásnak is van része a becslésben. A becsült fokozatoknak 1-től 12-ig a következő szélességek felelnek meg: 1,5, 3,0, 5,0, 7,0, 9,5, 12,5, 15,5, 19,0, 23,0, 27,0, 31,5 és nagyobb mint 34 m. másodpercenként, úgy hogy pl. az 5-ös erősségű szélnek útja egy másodpercben 9,5 m.

Hosszas megfigyelések igazolják, hogy a szél-erőnek a szárazföldön napi periódusa van, mely abban nyilvánul, hogy a szél délelőtt erősbödőben van, a déli órákban legerősebb, délután gyengül és éjjel lecsendesedik. Magas hegyeken délben a szél gyengébb, mint este és reggel. A nyílt tengeren napi periódus egyáltalán nem mutatkozik. A szélirány napi periódusa abban nyilvánul, hogy a szél délelőtt az óramutatóval egyértelműen fordul, délután pedig ellentétes értelemben. A szél-erő évi menetében általában azt lehet észrevenni, hogy a hideg évszakban a szelek erősebbek, ami azért van, mert télen a nyomási különbségek is nagyobbak. Legalább északnyugati Európában ezen szabályszerűség élesen felismerhető. Budapesten a szélesség (1911—20) átlagos értékei m. mp.-kint: jan. 2,8, febr. 2,6, márc. 2,7, ápr. 2,8, máj. 2,7, jún. 2,8, júl. 3,2, aug. 2,7, szept. 2,5, okt. 2,2, nov. 2,3, dec. 2,3, évi 2,7. Megjegyzendő, hogy az itt említettek az alsó szélre vonatkoznak és hogy a felső szél úgy irány, mint erő és menet tekintetében más képet ad. A felhővonulás, a légkömbön és hegyi obszervatóriumokban tett megfigyelések szolgálnak a magas légrétegek mozgási viszonyainak kipuhatólására. A hegyekről lerohanó szelek, ú. m. a (meleg) *főn*, a (hideg) *bóra*. továbbá bizonyos tájakon előforduló jellemző szelek, amilyen: a sirocco, khamszin, misztral, pampero, buran stb.

Az erősebb szelet *vihar*nak, *szélvész*nek mondják, a szárazföldön a 12 fokos skála 6-ik fokával kezdődik, sebessége tehát 12 m-nél nagyobb. A legerősebb viharok (orkánok) sebessége a mérsékelt övben felmegye 40 m-re, a trópusokban egyes félelmetes esetekben 60 m-re is. Viharok rendszerint ott támadnak, ahol nagy a barométeres gradiens; túlnyomó számban tehát a barométeres minimumok táján, ahol nagy kiterjedésű forgó szelek tartanak a minimum közepe felé és viharos jelleget szoktak ölteni. A minimum vonulásában magával viszi szélrendszerét és mivel Európába a legtöbb minimum az Atlanti-tenger

Amely szó S alatt nincs meg, Sz alatt keresendő!

felől jön, mondhatjuk, hogy viharjaink túlnyomóan tengeri eredetűek. Leggyakoribbak s legerősebbek a viharok Európa nyugati, illetőleg északnyugati partvidékén; a kontinensen befelé haladva rendszerint gyengülnek, mert a minimumok is útjukban veszíteni szoktak mélységükből. A viharok egy különös fajtája a trópusi ciklón, mely főleg a nyugatindiai szigetesoron, a Bengáli-öbölben, a Kinai-tengerben (taifun) pusztít. Budapesten az 1873-tól 1892-ig terjedő 20 évi időtartamban összesen volt 671 viharos nap, mely következőképen oszlik meg az egyes hónapokra: jan. 62, febr. 65, márc. 73, ápr. 45, máj. 61, jún. 58, júl. 70, aug. 49, szept. 34, okt. 45, nov. 51, dec. 59. Vagyis legtöbb a vihar márciusban, legkevesebb szeptemberben, átlag jut egy évre 34 és a viharok évi menetében szigorú törvényszerűség nem nyilvánul. A viharokhoz számítandók a kisebb területre szorítkozó *forgó szelek* (l. o.), a forgatag különböző nevei (vz-, homok-, széltölcsér), az orkászzerű *tornádó* (l. o.) és a rövid tartamú *szélrohamok*. L. *Böe*, *Ciklon* és *Depresszió*. — *Sz.* mint geológiai tényező, l. *Defláció* és *Fútóhomok*. — *Sz.* orvosi értelemben a bélgázok távozása (flatus), l. *Bélgázok*.

Szél vagy *fúvószél*, fúvógépekkel komprimált levegő, melyet csövekben a tűzfészekbe hajtának, hogy a tüzelőszer elégését hatályosabbá tegyék (l. *Fúvógép*, *Kovácsolás*, *Tüzelőszer*).

Szél, l. *ventus*, *Wind*; 2. *guta*, *apoplexia*. Mind a két értelemben mitológiai képzetek is fűződnek hozzá a magyar nép hitében is. Az 1. értelemben kivált népmeséinkben szerepel, de alig mutat sajátos vonást. (V. ö. *Ipolyi*, Magyar mythologia 213. s köv. old. *Szél úrfi*. A 2.-ról v. ö. *Ipolyi* id. műve 31. és 111. old.) Népmeséink még emlegetik a Szélanját, Szélkirályt s ezek fiait, Szélsógort, kik többnyire óriásoknak képzelt szörnyeteket, legnagyobb részt általános népközi vonásokkal. A görög mitológiában *Hermes*, a rómaiak kivált *Faunus* (Favonius), a germánban *Odhin-Wodan* azon istenségek, akikről meglehetősen valószínűleg állíthatjuk, hogy a Szél természeti jelenségének is van némi része a róluk szőtt mitikus képzetek bonyolódott egészében. A magyar néphit *garabonciás diákja* hasonló az ész népmesékben előforduló szeltámasztó varázslóhoz. Ugyancsak az észteknél a Szél-isten a vajudó nők gyámolítója (Kalevipoeg, l. o.). E körülmény épúgy, mint a magyar „széltől fogant” népmeséi kifejezés azt sejteti, hogy a szél istenének hatalmi körébe tartozott a fogantatás és a szülés esélyeinek irányítása. L. még *Szelek istenei*.

Szela (héber), a zsolttárok zenei jegye. Értelmével még nincs tisztában az írásmagyarzat. A későbbi héber nyelvhasználatban a. m. *mindig*.

Szeladon (franc. *Céladon*, ejtsd: széládón). Honoré d'Urfé Astrée c. páztori regényének (1610) főhőse; az érzelgős udvarlók megjelölésére használják.

Szeladonit (ásv.), l. *Zöldföld*.

Szeladonzöld, halványzöld kerámiai festék, mely régi kínai porcellánon nyert először alkalmazást.

Szelaginellafélék (növ.), l. *Selaginellaceae*.

Szélakna v. *légakna* (bánya), az az akna, mely csak légvezetésre szolgál.

Szélakna (*Windschacht*), Selmeczbánya városhoz tartozó bányásztelep, bányahivatallal, kiterjedt bányászattal és gyermekjátékkészítő tanműhellyel. (Tr. Cs.-Szl.)

Szelám, *szalám* (arab), helytelenül ejtik néha *szálem*-nek) a. m. üdv, béke. A mohammedánok e szóval üdvözlik egymást: *esz-szelám'alejkum* (üdv reátok!), amire ez a felelet: *ve-'alejkum esz-szelám* (és reátok is üdv!).

Szelámlík (török), többféle jelentésben dívik. Jelenti először a férfilakosztályt, ellentétben a háremmel. Itt szokás ugyanis a vendégeket fogadni, üdvözölni és így voltaképp üdvözlőhelyet jelent. Második jelentése az a pénteknapj innep, midőn a padisah kivonul a palotájából és fényes kíséretével a dzsámiba megy, hogy elvégezze az ajtatoskodó szertartást.

Szelangor, l. *Szalangor*.

Szelanik, *Szaloniki* (l. o.) török neve.

Szelce (*Sela*), kisk. Zólyom vm. besztercebányai j.-ban, (1910) 1035 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szélcsend, a levegő nyugalmi állapota, vagyis áramlás oly gyenge, hogy érzékeinkkel nem vesszük észre. L. *Szél*.

Szélcsendes öv a. m. *szélcsend öve* (l. o.).

Szélcsend öve. A passzátszélrendszer határára kb. 30° szélességben az egyenlítőtől É.-ra és D.-ra van az egyik (ezt a németek *Rossbreiten* néven ismerik), a másik pedig az egyenlítő közvetlen környékén keskeny sávban terül el (*Kalmengürtel*, *Doldrum*). L. *Szél*.

Szélcsőpuska v. *szélpuska*, lövőfegyver, melynél a lövedéket nem a löporból fejlődő robbantó gázok hajtják ki a csőből, hanem szűrített légköri levegő, melyet egy lecsavarható agyba szivattyúznak be. E célből a Sz.-nak türes tusája és szelentyűje van, mely az elstűtésnél egy pillanatra visszataszítja, a tusában lévő levegő egy részét kibocsátja. Ugyanazzal a töltéssel tehát több lövést tehetünk, de az utolsók már gyengék lesznek. A Sz. tusának megrepedése által veszélyesebb válhat, és mivel hatásával messze a tűzfegyverek mögött marad, csak bizonyos esetekben alkalmazzák, melyekben ki akarják kerülni a zajt és a tűzvesélyt.

Szélöntés, a szélviharok által kidöntött fecsoport vagy erdőrészt. Legtöbbet szenvednek a sekély gyökérezetű lúcfenyőerdők, a lombfák közül a gyertyán, nyír. A Sz. néha igen jelentékeny károkat okoz az erdőkben. Védekezhetni ellene elegendő erdők nevelésével, a gyérítések kellő időben s módon történő alkalmazásával, a vágásoknak az uralkodó széllal szemben történő vezetésével.

Szeldzsuk, török törzs Bokharából, mely az 1000. év körül tűnik fel a történelemben, midőn főnöke, *Szeldzsuk*, népét az iszlám felvételére bírta. Szeldzsuk fia *Arszlán* és unokái *Dzsagirbej* és *Toghril-bej* a Gasznavidék birodalmának megbuktatása után egész Turánt és Iránt leigázták. Még nagyobb jelentőségre emelkedett e törzs, midőn *Toghril-bej* a bagdadi khalifa által az Emir al Omra címmel felruházva, a fő hatalmat a khalifa törzsaiban előbb tényleg, aztután a khalifa méltóság megszüntetésével névleg is meg-

szerezte. Tohril-bej utóda *Alp Arszlán* (1063—1072) már egész Szíriát és Kis-Azsia nagy részét meghódította. Fia *Melik sah* (1072—92) a tudományok kedvelője, az Egei-tengertől az Indusig, a perzsa öböltől a Jaxarteszig terjedő óriási birodalom fölött uralkodott. Halála után azonban megszünt a birodalom egysége, testvérei és fiai osztozkodtak a tartományokon s belviszályaikkal egymást kölcsönösen gyöngítették. Melik sah utódi Iránban 1194-ig uralkodtak; az utolsó szeldzsuk fejedelmet, Toغرul saht a khovareszmiek buktatták meg. A többi szeldzsuk fejedelemségeket, úgymint az ikoniumi, antiokiai, damaszksusi, aleppói, odesszai és moszuli emírségeket, részint a XII. sz.-ban Szaladin, részint a XIII. sz.-ban az oszmanli törökök semmisítették meg. V. ö. *Mirchond*, *Geschichte der S.* (Giessen 1838).

Szelecske (*Salisça*), kisk. Szolnok-Doboka vm. dési j.-ban, (1910) 612 román és magyar lak. (Tr. R.)

Szelec (*Selec*), kisk. Trencsén vm. trencsényi j.-ban, (1910) 968 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szeleczky Tóbiás, festő, 1720 körül Pozsonyban dolgozott. Szent István királyt ábrázoló képe a nagyleghi egyház egyik oltárát díszíti.

Szelek, 1. *Szél*.

Szelek istenei. A szeleket már Homeros isteni lényekként szerepelteti. A négy főszél nála: *Euros* (lat. Voltumnus) a száraz keleti szél, *Notos* (Auster) az esős déli szél, *Zephyrus* (Favonius) a csendes esőt hozó nyugati szél és *Boreas* (I. o., Aquilo, Septentrio) a zúgó, viharos északi szél. Később a szélistenek száma 12-re, sőt 24-re szaporodott. A szelek királya *Aiolos* (Aeolus, I. o.), ki a messze nyugaton levő Aiolie szigeten uralkodik. Athénben ma is látható a Kr. e. 1. sz.-ból való Szelek tornya, melynek nyolc szegletű reliefes frizén nyolc szél van emberi alakban ábrázolva. A tetőn egy mozgó Triton a szél irányát jelezte. L. még *Szél*.

Szélelektromos művek. Kisebb áramfejlesztő telepek villák, gazdasági épületek stb. megvilágítására, esetleg mezőgazdasági gépek hajtására is, hol a szél erejét használják fel dinamógép hajtására és akkumulátortelep töltésére. Az újabb — amerikai eredetű — szélkeréknek acélbádogból készült szárnyai vannak s önmagát szabályozza. A szélkerék teljesítménye tengelyén mérve lóerőkben közel $N = k \cdot F \cdot v^3$, hol F az összes szárnyfelület vetülete derékszögben a szél irányára négyzetméterben, v a szél sebessége másodpercenként méterben, k pedig állandó szám, mely függ a szélkerék szerkezetétől; újabbakra $k = 0.0005$. Egy közép nagyságú szélkerék, hol $F = 50 \text{ m}^2$ és $v = 4$ méter-másodperc, mintegy 1.6 lóerőt fejt ki. A szélmotor aránylag lassú forgású, a hajtandó dinamó megkövetelt gyors forgása miatt többszörös áttételre van szüksége, ami veszteséggel jár, úgy hogy a dinamó tengelyén csak 50—70% mérhető mint hasznos munka. Azután tartalékban benzín-, vagy nyersolajmotor is kell, hogy ha szél nem fúj, ezek vegyék át az üzemet. A dinamó is különleges szerkezetű, mely változó fordulatszám mellett is állandó kapacitásváltozású áramot fejleszt; ilyen pl. a Rosenberg-féle harántmágneses terű dinamó. A szélkerék egyenetlen járása miatt még különféle szabályozó készülékek is kellenek.

Szél ellen való biztosítás, 1. Szél- és vihar-kár elleni biztosítás.

Szelemen, vízszintes fagerenda, mely a fedélszékben a szarfákat alátámasztja. Helyzete szerint van *talp-Sz.*, a szaruk lábainál; *közbenő Sz.*, mely a szarut közepén támasztja alá és *gerinc-Sz.* vagy *tarék-Sz.* a fedélcstücsnél. A Sz.-t viszont oszlopok v. dúcok tartják. (L. *Fedélszerkezet*.) — Sz. a hajótető hosszában menő gerenda, mely a tölgyfahajókon a kukajárót tartja.

Szelen (*Selen*), Berzelius által felfedezett elem (1817) a tellurral való rokonságát jelzi neve (ελεργον). A természetben csak vegyületeiben fordul elő (clausthalit, naumannit stb.), pirítban is általában a kénsavgyári vörös szeléniszappból állítják elő. Az oxigen csoportjába tartozik. Vegyértéke 2, 4, 6. *Allotrop* módosításai: 1. *amorf-Sz.* (fs. 4282) SeO_2 redukciójával nyerhető; 2. *Kristályos Sz.* (olv. p. 170—180°), vörös krist. test; 3. *fémes Sz.* (olv. p. 217°), mely amorf-Sz. 80—130°-on való hevítésével nyerhető. Jele Se, atomsúlya 79.2; forrtpontja 680°. Vegyületei közül a legfontosabbak: *Sz.-dioxid* (SeO_2), a *szelénessav* H_2SeO_4 anhidritje, fehér tialakú kristályos anyag; ha H_2SeO_3 oldatot oxidáljuk, H_2SeO_4 *Sz.-sav* keletkezik. Ez tiszta állapotban kristályos test, 95%-os oldatban olajos folyadék, mely a cc. kénsavhoz hasonló külsőleg. H_2Se *Sz.-hidrogén* direkt az elemekből nyerhető, klórvagyületei is jól ismertek (Se_2Cl_2 , SeCl_4). A fémes Sz. sötétben nagy ellenállást tanúsít az elektromos árammal szemben, de ez hirtelen harnaára, sőt tizedrészebe csökken, ha a Sz.-t fény éri. Így a fény és elektromosság kölcsönhatásán alapszik a Sz. felhasználása. L. *Szeléncella*, *Fotofon*, *Radiofon*.

Szelen át fordulás (ném. *Stagen*, ol. *orza la banda*, ang. *to tack*), tengeri kereskedelmi vitorlás hajónak művelete, mely azt célozza, hogy a szélhez tartott hajtó irányának változtatása által a legkevesebb tér- és idővesztéssel a szelet, mely a hajót az egyik oldaláról érte, a másik oldalról kapja. E művelet a vitorlák és kormány segítségével lesz végrehajtva és pedig úgy, hogy a hajót a kormányval fokozatosan a szél ellen fordítjuk, míg a vitorlák csapkodni kezdenek s pillanat bekövetkeztekor a hátsó vitorlák helyzetét akként változtatjuk meg, hogy azokat a szél elülről hátrafelé duzzasztja. Ezáltal a hajónak forgási nyomatókat adunk, mely a hajót további irányváltozásra kényszeríti, mindaddig míg a szelet a tulsó oldalról kapja, vagyis amikor a hátsó vitorlák hordani kezdenek. Ennek beállításával az elővitorlákat is átfordítjuk, úgy hogy végeredményben az összes vitorlák most már a másik oldalról jövő széllel a hajót a kívánt irányban hajtják tovább.

Szelenbismutfény (ásv.) a m. *guanajuatit* (I. o.).

Szelence, szilárd anyagokból készülő s cukor, kávé, fűszer, dohány stb. eltartására szolgáló fedelese edények v. dobozok, amelyek díszes előállítására különösen a XVIII. sz.-ban az iparművészet legkülönbözőbb ágainak egyik igen felkarolt tárgya volt; a drágakövekkel, zománképekkel díszített régi arany és ezüst, a miniatúr festményekkel díszített elefántesont, porcellán és lakkművű Sz.-ket a gyűjtők ma is igen keresik.

Szelence-légsúlymérő a. m. aneroid, 1. *Barometer*.

Szeléncella, szigetelő, melyen egymáshoz közel, párhuzamosan elhelyezett drótok közé fémcszelén van beolvasztva. Ha a két drótot áramforrás sarkaival kötik össze, a készüléken a szelén nagy ellenállása miatt csak gyenge áram halad keresztül, ha a cella esetében van. Ha a szelént fény éri, ellenállása tetemesen kisebbedik s azért az áramerősség növekedik. Az ellenállás változására bizonyos idő kell, de ezt most már oly rövid időn tudják tenni, hogy megszakított fényvel való megvilágításkor a vezetékbe kapcsolt telefon hangot ad, melynek magassága megfelel a fénymegszakítások számának. Ezen alapszik a Sz. felhasználása a fotofonnánál (l. o.), a dróttalan telefonálásban, a Korn-féle képtelegrafálásban, világító bóják-nál, melyek a sötétség beálltával önműködőleg világítanak stb. L. még *Szelénkompenzátor*.

Szelencz (*Selce pri Krupine*), kisk. Hont vm. korponai j.-ban, (1910) 173 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szelenczehegy, kisk. Zala vm. csáktornyai j.-ban, (1910) 1588 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Szeléndioxid, SeO_2 . A kéndioxidnak megfelelő szelénvegyület, amelyet úgy készíthetünk, hogy szelént oxigén-áramban hevítünk. A Sz. fénylő, tialaku kristályokból álló test; vízben oldódik és ekkor szelénessavvá H_2SeO_3 lesz.

Szeléné, l. *Seléné* és *Hold*.

Szelénezüst (ásv.), a. m. *Naumannit* (l. o.).

Szelenga, 1205 km. hosszú folyó Ázsiában; ered a Changai hegységéből és a Kosszo-gol tóból jövő két forráspatakból; mint nagy, hajózható folyó lép Transzbajkália orosz-szibíriai területre; a Bajkál-tóba ömlik.

Szelénhidrogén (*selenhydrogen*), H_2Se , színtelen, kellemetlen szagú és nagymértékben mérgező gáz, amely akkor képződik, ha a szelént hidrogén-áramban 500°-on hevítjük. A Sz. vízben nagyobb mértékben oldódik, mint a kénhidrogén; vizes oldata savanyú kémhatású. A levegőn oxidálódik és ekkor vörös pelyhek alakjában szelén válik le az oldatból. A Sz., úgy mint a kénhidrogén, a nehézs fémek sóinak oldatában csapadékot okoz; a csapadék az illető fémnek szelénvegyületéből (szelenidjéből) áll. A Sz. magasabb hőmérsékleten alkatrészeire bomlik; meggyújtva vízzé és szeléndioxiddá ég el.

Szelénhigany (ásv.), l. *Tiemannit*.

Szelénhiganyólm v. *Lerbachit* (ásv.), a Claus-thalit és Tiemannit (l. o.) izomorf elegye; lelőhelyei Lerbach és Tilkerode a Harzban.

Szelénit (ásv.), a. m. gipsz.

Szeléniták, a hold mesés lakói, létezésüknek ellenemondanak a tudományos vizsgálatok.

Szelénkén, mint ásvány a Volcano-(Lipari)-szigeti szalmiákat narancssárgára v. sárgásbarnára festi; a Kilauea (Hawaii-sziget) kráterében is előfordul.

Szelénkompenzátor. Rajzok és fényképek telegrafikus továbbításánál a szeléncellát elég gyakran alkalmazzák. A szeléncellának hátránya azonban annak lassúsága és a fényvel szemben való s tehetlenségi hatásnak mondható tulajdonsága. Ugyanis a szeléncella a fényhatásra nem közvetlenül változtatja meg ellenállását, hanem az

ellenállás-változás a fényhatás megszűnése után is tovább tart. Korn a messzefotografálásban úgy szüntette meg ezt a kellemetlen hatást, hogy két szeléncellát alkalmazott, amelyek kompenzációs hidba vannak kapcsolva olyformán, mint az a Gáti-féle barretternél történik. A szeléncellák tulajdonságainak célszerű megválasztásával a Sz. úgy állítható be, hogy a fényhatásokat a szelén azonnal, minden késés nélkül és pontosan követi.

Szelénólm (ásv.), l. *Clausthalit*.

Szelénólmopát v. *Kerstenit* (ásv.), ólomszelenát Pb Se O_4 , kénsárga gömbös halmazok; lelőhelye Hildburghausen, Németország.

Szelénólmréz (ásv.), l. *Zorgit*.

Szelénotipia, a kaosztípiához hasonló nyomólemezek készítési módja. Körülhatárolt hideg vaslapra forró betűfémeket öntenek, miáltal a holdképhez hasonló ábrázolatú lemezt nyernek. Ha több ilyen lemezt különböző színekben egymásra nyomtatnak, igen hatásos alnyomatot nyernek. Ha a vaslapot öntés előtt olajjal kenik be, eres, márványforma nyomólemezt nyernek.

Szelénotropizmus (ásv.), l. *Hódosság*.

Szelénréz, *Berzelin* v. *Berzelianit* (ásv.), kristályos finom leheletszerű elágazó bevonat vagy porszerű impregnáció a mészpát repedéseiben; kovácsolható, lágy, ezüstfehér, de feketére futtatódik. Lelőhelyei: Skrikerum Svédországban és Lerbach a Harzban, Kuproselenid Cu_2Se .

Szelénrezeztüst, l. *Eukairit*.

Szelénsavak. A szelén az oxigénnel és hidrogénnel két savat képez, ú. m. 1. *Szelénes sav*, H_2SeO_3 , mely a kénessavnak (H_2SO_3) felel meg, úgy készül, hogy szeléndioxidot (l. o.) $\frac{1}{2}$ súlyrész forró vízben feloldunk, azután az oldatot lehűtjük. Hosszú, víztiszta kristályokból álló test, amely nedves levegőn szétfolyik és vízben könnyen oldódik. Redukáló anyagok (pl. kéndioxid) szelén kiválása közben elbontják. A szelénessav erős kétbázisú sav, számos sója ismeretes, amelyeket *szeleniteknek* neveznek. 2. *Szelénsav*, H_2SeO_4 , megfelel a kénsavnak (H_2SO_4), úgy készül, hogy szelénessav oldatot oxidáló anyagokkal (K Mn O₂, Cl₂) kezelnek. A szelénsav szintén erős kétbázisú sav, amely erősen savanyú kémhatású. Sói a *szelenátok*, amelyek megfelelő szulfátokkal igen sok tekintetben megegyezők.

Szelény (*Horné a Dolné Sel'any*), kisk. Hont vm. ipolynyéki j.-ban, (1910) 221 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szelényi Ödön, ev. teol. tanár, filozófiai és pedagógiai író, szül. Késmárkon 1877 júl. 12. Előbb gimnáziumi tanár volt, 1909. a pozsonyi ev. teológiai akadémiára lett. Számos kisebb cikke jelent meg szakfolyóiratokban. Önállóan megjelent művei: *Tróji arcképek* (1909); *Schleiermacher vallásfilozófiája* (1910); *Jelenkori vallásos áramlatok a modern irodalomban* (1910); *Ev. keresztyénység világnézete* (1911); *A vallás helyzete a jelenkor szellemi életében* (1912); *Eckehart mester élete és tanítása* (1913); *Modern vallástudomány* (1913); *A misztika lényege és jelentősége* (1913); *Genersich János* (1914); *Fichte vallásfilozófiai fejlődése* (1915); *Teschedik Sámuel* (1916); *A magyar evangélikus nevelés története a reformációtól napjainkig* (1917).

Szelep (l. a *képmellékletet*), cseppfolyós vagy gázalakú testek szállítására való csővezeték v. henger elzárására szolgál. A csővezetékek szelepei rendszeren abba könnyen bevezethető, külön álló darabok, melyeknek gyártásával, mint tömegecikkével éppen ezért erre a célra külön berendezett gyárak foglalkoznak. Gőzgépek, gázgépek, lég- és vízszivattyúk hengereinek Sz.-ei azonban e gépek alkatrészeit kepezik s éppen azért többnyire velük együtt gyártatnak. Megkülönböztetünk általában *tányér-, gyűrűs-, csapó- és golyós* Sz.-eket. Víz-, gőz- és gáz-csővezetékek elzárására leginkább *tányérszelepet* szoktunk alkalmazni. Az *1. ábra* oly csőszelepet mutat, melynek háza öntöttvasból készül s csak kivételesen, pl. marófoliadékoknál v. díszesebb berendezéseknél fémből. A Sz.-tányér kúposan esztergált s becsiszolt felületének egy külön beerősített fészekre fekszik föl. A tányér négy alsó bordája a Sz.-nek a fészekben való vezetésére szolgál. A tányér hüvelyébe esztergált két furat a Sz.-orsó fejének s nyakának felvételére szolgál s ily módon a kettő közt forgós, de igen szilárd kapcsolatot létesít. A Sz.-orsó hengeres része átmegegy a Sz.-ház levehető födelében lévő tömszelencén, mely az alsó tömszelencéből, a tömitőanyagból s a felső tömszelencéből áll. Az orsó csavarmenete egy hevederként kiképzett anyán megegy át, melyet a födéllal két csavarorsó köt össze. Ha az orsóra erősített kézi kereket forgatjuk, akkor a Sz.-tányér emelkedik vagy süllyed s a két csőrész közt ily módon vagy összekötést létesít, vagy azt megszünteti.

A *csőtörő Sz.* védelmet szolgáltat gőzvezetőcső törésénél, mert a gőz kitódulását önműködő zárásával megakadályozza.

Gőzgépek Sz.-e kétülésű s a tehermentesítés kedvéért csőalakú. Anyaga öntöttvas. Megkülönböztetünk kifelé nyíló beömlésztő s befelé nyíló kiömlésztő Sz.-et; szerkezete mindegyiknek ugyanaz lehet. A *2. ábra* e Sz.-et nyitott helyzetben mutatja s alsó részének külső átmérője csak annyival kisebb a felső Sz.-ülés «d» belső átmérőjénél, hogy ezen épp átférjen.

Vízszivattyúk Sz.-ének anyaga lehet öntöttvas, bronz, gumi s bőr. A biztos és gyors zárás kedvéért a Sz.-eket az ülésre többnyire rúgó szorítja le. A *3. ábra* egy alsó bordás vezetésű bronz tányérszelepet mutat, melynek emelkedését a felső ütköző határozza. A *4. ábra* baloldala gumi tányér-Sz., jobb oldala pedig bőrfegyverzetű bronz tányér-Sz., mindegyik az orsó által van vezetve s egy rúgó által van beszorítva a Sz.-ülésre, mely úgy van becsavarva a szivattyútestbe. Ha igen sok vizet szállít a szivattyú, akkor sokgyűrűs Sz.-et alkalmaznak, miáltal el van kerülve a nagy átmérő és súlyemelés. Ilyet mutat az *5. ábra*, melynek bronz gyűrűi közös bordákkal vannak a hüvellyel egybeöntve. A Sz.-ülést behelyezett csavarok kötik a házhoz.

A *csapószelepek* vízszintes forgási csappal készülnek, de ülésük lehet ferde hajlású is. A bőrös gummifegyverzetű hideg, esetleg langyos vízhez alkalmasak, míg meleg vízhez a fém-Sz. A *6. ábra* bőrfegyverzetű csapó-Sz.-et mutat, melynél a sarokcsapot maga a bőr helyettesíti

azáltal, hogy egy vaslappal le van csíptetve. A Sz.-nek magának a kellő súlyt és merevséget az adja, hogy a bőr egy felső öntöttvas s egy alsó kovácsolt vaslap közé van szegecselve.

Légszivattyúk, kompresszorok Sz.-ének rendkívül könnyűnek kell lenni, hogy a gyors záródás következtében ki ne verődjenek. Egy ilyen nikkel-acél nyomó tányér-Sz.-et mutat a *7. ábra*, amelyik különben rúgóval terhelt, vezetéke vékony falú henger s egy oly dugattyún nyer vezetést, melynek feje rúgó tányér és egyszersmind a Sz.-ház födele is.

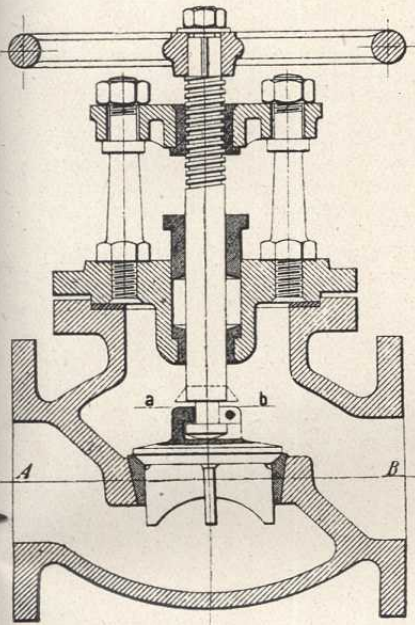
Gázgépek Sz.-háza s ülése öntöttvas, a Sz.-orsó s tányér acélból készül, csak legfeljebb igen nagy tányérok készülnek öntöttvasból. Megkülönböztetünk *szívó, kipuffogó, indító, keverő* és *tüzelőanyagselepeket*. A szívó-Sz. ritkán önműködő, hanem a kipuffogó Sz.-pel együtt a vezértengelyről hajtott, szerkezete azonban ennél sokkal egyszerűbb, mert a beszítt hideg keverék hűti, míg a kipuffogó Sz.-eket az eltávozó égéstermékek igen nagy hőfoka miatt nagyobb gépeknél vízzel is kell hűteni. A *8. ábra* oly keverő Sz.-et mutat, melynek ülésébe fűrt apró furataim ömlik be a gáz s a rendes nyíláson beömlő levegővel keresztetődve azzal behatóan keveredik. A vízzel hűtött kipuffogó Sz. (*9. ábra*) tányérját üregesre készítik s az orsóját bő furattal látják el s ebbe még egy vékonyabb vörösréz csövet is helyeznek el, mindkét végét alkalmas módon megerősítve. Az orsón át folyik be a víz a tányérfejbe, a vörösrézcsőn pedig kiömlik. Víz be- s elvezetésére gumicső vagy teleszkópszerű csövek szolgálnak. Igen elterjedten alkalmazzák még a Sz.-eket rúgóval vagy súllyal terhelve gőzkazánokra, víz- vagy gőzcsővezetésekre, gázgépek hengereire is stb., mint biztosító Sz.-eket is. Ezek oly kielé nyíló tányér-Sz.-ek, melyek a megengedettnél nagyobb belső nyomás következtében kinyílnak, a fölösleget kiengedve s egyúttal a veszélyt jelezve is.

Szelepcsapos vezérmű, a Corliiss-féle gőzgépeken használják a gőzelosztás céljaira.

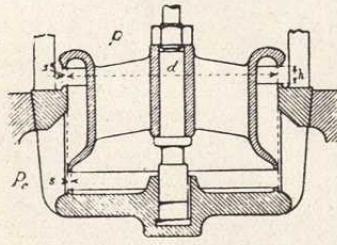
Szelepcsényi (Slepčany), kisk. Bars vmegye aranyosmaróti j.-ban, (1910) 816 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szelepcsényi György, esztergomi érsek, szül. 1595 táján, megh. Litovicán (Morvaország) 1685 jan. 14., kivánsága szerint Mária-Cellben temették el. A teológiát Rómában végezte. 1627-ben hazájába visszatérvén, 1635. szenci plébános és esztergomi kanonok, 1644 aug. 5. veszprémi, 1648 ápr. 18-án nyitrai püspök és a magyar kancellária elnöke. 1657-ben mint érsek a nyitrai püspökség megtartásával a kalocsai érseki megyét is kormányozta. 1666 jan. 15. esztergomi érsek és hercegprimás, 1667. Magyarország királyi helytartója lett. E magas állásában találták őt ama válságos események, melyeket Lipót kormányának a magyar alkotmány és az ország érdekei ellen elkövetett sérelmei előidéztek. Sz. bár tántoríthatatlan híve volt az uralkodóháznak, szintén részt vett a Wesselényiek és Zrinyiek tanácskozásaiiban. Midőn azonban Wesselényi halála után az elégtelenelek oroszokos eszközökhöz kívántak nyúlmi, Sz. visszavonult, de befolyását az udvarnál arra használta fel, hogy az alkotmánynak célba vett

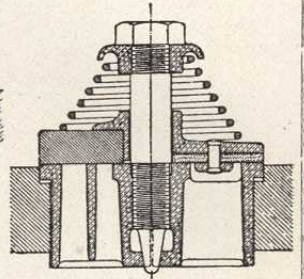
SZELEPEK.

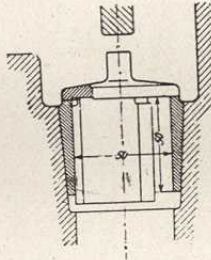
1. ábra. Gőzelzáró szelep.

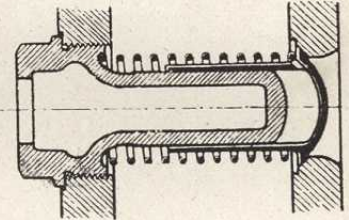
2. ábra. Harangszelep.

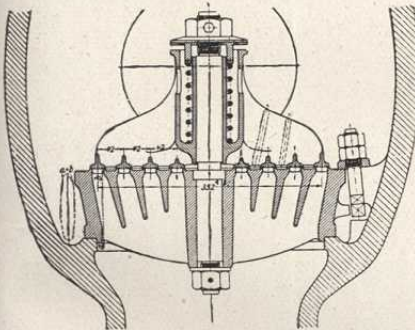
4. ábra. Gummi- és bőrfegyverzetű tányérszelep.

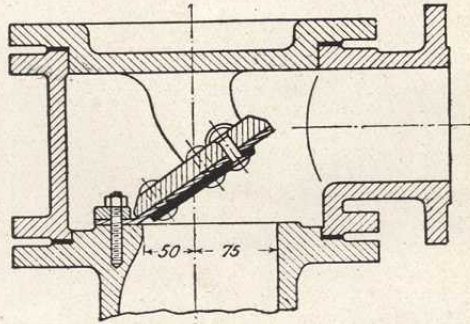
3. ábra. Tányérszelep (bronz).

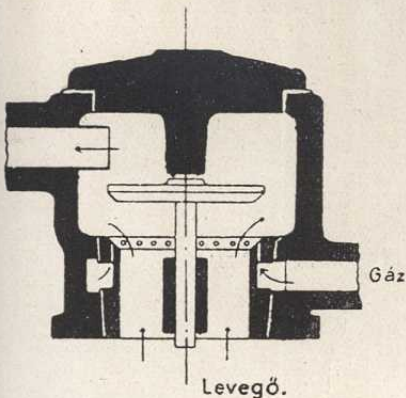
7. ábra. Nyomószelep.

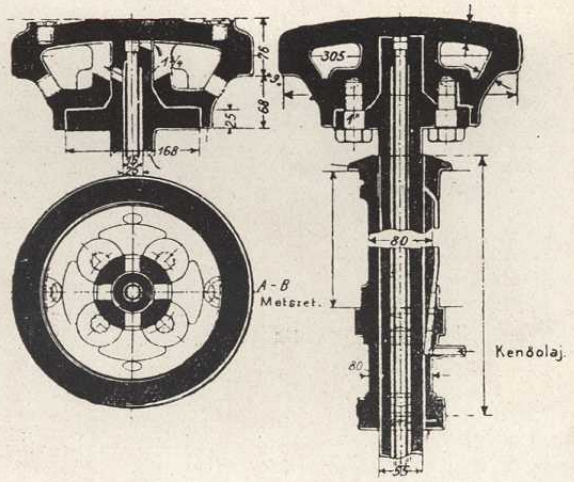
5. ábra. Többgyűrűs szelep.

6. ábra. Csapószelep.

8. ábra. Keverőszelep kis gázgépekhez.

9. ábra. Vizzel hűtött kipuffogószelep.

felforgatását megakadályozza és békés kiegyenlítést hozzon létre. Ezalatt főpásztori buzgalma és bőkezű alapítványai által is kitüntette magát. 1678-ban új papnevelőt és nemesi finőveldét létesített Nagyszombatban. Pozsonyban megtelepítette az irgalmasok rendjét, a pozsonyvármezei Szt.-Györgyön a piaristákat; Budán a karmelitáknak, Szakolezán, Lőcsén és Zsolnán a jezsuitáknak alapított rendházakat. 1682-ben nemzeti zsinatot tartott. Irodalommal is foglalkozott. Rómában létekor kiadott néhány latin iratot és verseszetet. Szentesbeszédin kívül magyarul egy jeles énekeskötvet adott ki, mely először 1672. *Istenes énekek* címen nagy 4-rétű kiadásban Nagyszombatban látott napvilágot s azontúl több kiadást ért. Neve alatt megjelentek továbbá: Acta et decreta Synodi Dioeceseanae, Strigoniensis 1629. (Nagyszombat 1667); Officia eum Propriis PP. R. Hung. (u. o. 1680); Rituale Strigoniense (u. o. 1682); Edictum adversus declarationem Gallicanam. V. ö. *Zelliger A.*, Egyházi írók csarnoka.

Szélesbeszéd, l. Bradylalia.

Széles csikbogar, l. Merülök.

Széleselví egyházi párt, l. Anglikán egyház.

Szélesfarkú halfarkas (állat), l. *Halfarkas*.

Szeleshát, Törkevéhez tartozó puszta Jász-Nagykun-Szolnok vm.-ben, (1920) 369 magyar lak.

Széleskút (*Sološnica, Breitenbrunn*), kisk. Pozsony vm. malaczkai j.-ban, (1910) 1266 szlovák és német lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Széleslonka, kisk. Máramaros vm. taracsvizi j.-ban, (1910) 1571 rutén és német lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szélesmező (*Vel'opole*), kisk. Zemplén vm. homonnai j.-ban, (1910) 221 szlovák lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Szélesorrú majmok (*Platyrhini*, állat), a Majmok egyik csoportja, melynek fajaira főleg az jellemző, hogy orrsövényük széles és hogy ezzel a széles orrsövényvel elválasztott orrlyukaik oldalra nyílnak. A keskenyorrú majmoktól eltérőleg állkapcsukban nem két-két, hanem három-három előzáfogok van. Fajaik csupán Amerikában honosak, ezért másképp újvilági majmoknak is nevezik. Két családjuk ismeretes: 1. *Körmös majmok* (*Cebidae*) és 2. *Karmos majmok* (*Hapalidae*). L. *Karmos majmok* és *Körmös majmok*.

Szeless Adorján, hírlapíró, szül. Nagy-Váradon 1858 máj. 20., megh. Budapesten 1919 febr. Miután a katonai pályát elhagyta, radikális irányú újságokba dolgozott és szerkesztette az *Olvasó* c. időszaki lapot. 1895 március 31. dinamitmerényletet kísérelt meg a budavári Hentzi-szobor ellen. Ezután külföldre menekült, de később visszatért.

Szélesség, az általános földrajzban valamely hely távolsága az egyenlítőtlől fokokban kifejezve s az illető hely délkörén mérve. Az egyenlítőtlől É.-ra és D.-re megkülönböztetünk *Északi* és *Déli szélességeket*. A csillagászati földrajzban valamely csillag Sz.-e, az illető csillagon keresztül az ekliptikára merőlegesen húzott legnagyobb körnek (*szélességi kör*) a csillag és az ekliptika közé eső íve. L. még *Helymeghatározás* és *Ég*.

Szélességi jelző az antropológiában a m. hosszúság-szélességi jelző vagy cephal-index, l. *Koponya-jelző*.

Szélességi körök, l. Egyenközü körök.

Szeleste (*Slizské*), kisk. Gömör és Kis-Hont vm. ratkói j.-ban, (1910) 226 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szelestey László (*felső-szelestei*), lírikus és népies költő, szül. Urai-Újfaluban (Vas) 1821 szept. 14., megh. Budapesten 1875 szept. 7. Vagyonos nemes családból származott, 1843. ügyvédi vizsgálatot tett, de főleg irodalommal és politikával foglalkozott. Sopron és Vas vmegyék közéletében szerepelt. 1854-ben Pestre költözött, 1856. megalapította a Szépirodalmi Közlönyt. Az 50-es évekheli tájköltészet egyik nevezetes képviselője volt, népies dalait kemenesvidéki színezettel írta. 1860-ban Vas vm. főjegyzője, 1861. országgyűlési képviselő lett. 1864-ben politikai összeesküvés gyanúja miatt elfogták, Olmützbe, Theresienstadtba vitték és csak 1867. szabadult ki a magyar kormány közbenjárására. 1871-ben ismét képviselővé választották. Eötvös miniszter Vas vm. tanfelügyelőjévé nevezte ki, de Pauler miniszterrel összeütközésbe került és lemondott állásáról. Verses kötetei: *Érzelemvirágok* (Köszeg 1842); *Sz. összes költeményei* (Pest 1852, újra 1856); *Tündérvilág* (u. o. 1855); *Pásztorórák* (u. o. 1859); *Egy rab álmai* (1867).

Szélestő, kisk. Bereg vm. latorczai j.-ban, (1910) 636 rutén, német és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szelestyehuta (*Ujhuta, Poiana Codrului*), kisk. Szatmár vm. színérváraljai j.-ban, (1910) 532 román, magyar és német lak. (Tr. R.)

Szél- és viharkár elleni biztosítás. Legújabbban több külföldi tűzbiztosító társaság kiterjesztette a biztosítás érvényét azokra a károokra is, melyeket szél vagy vihar okozott a biztosított tárgyakon. Magyarországon ezt a biztosítási ágazatot nem művelik még.

Szelet, a borjú v. marha vastagabb részeiből (combjából v. felsőléből) vágott húsdarab, melyet vagy csakúgy természetes állapotban (ú. n. Natur-Sz.), v. lisztbe, tojásba és zsemlyemorzsába burkolva mint *kirántott Sz.*, vagy vereshagymával párolva mint párolt *felső Sz.* ismeretes. A borda-részekből készítik a *borda-Sz.-et*. Egyes nagyobb hal húsból is vágják és készítenek el hasonló módon Sz.-et.

Szeletabarlang, Hámor borsodvármegyei község határában. Miskolcztól nyugatra, a Szinva folyócska balpartján fekvő szép barlang, melyben *Kadić* Ottokár állami geológus az 1906—1914. években nagyszabású ásatásokat végzett. A barlang tekintélyes vastagságú jégkorszaki rétegeiből nagy barlangi ragadozók (medve, oroszlán, hiéna, farkas) csontmaradványainak a társaságában százsámra kerültek elő a solutréi típusú ősemberi kultúrára jellemző szobrászati típusú kőszerszámok. A Sz. volt az első hazai barlang, melyben a jégkorszaki ember kétségbevonhatlan nyomaira akadtak s a tudományos, modern barlangkutatás Magyarországon az itt végzett ásatásokkal indult meg. V. ö. *Kadić O.*, A Sz. kutatásának eredményei. Magy. kir. Földtani Intézet Évkönyve XXIII. köt. 4. füzet, Budapest 1915.

Szeleucia (*Seleukeia*), több ókori város neve, melyeket többnyire I. Seleukos (I. o.) alapított. Kiválók: 1. *Sz., a Tigris mellett*, a keleti keres-

kedelmi utaknak egyik gőcpontja. Titus császár korában 600,000 lakosa volt Kr. u. 116. — 2. Sz., a *Kalikadnosz mellett*, Kilikiában, jelentékeny hellen kultúrérettel; most *Szelefkéh*.

Szeleucidák (*Seleukidák*), l. *Seleukos*.

Szelevény, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. tiszai alsó j.-ban, (1920) 3087 magyar lak. Határában számos régiség került napfényre.

Szelezsény (*Sälägeni*), kisk. Arad vm. borosbesi j.-ban, (1910) 527 román lak. (Tr. R.)

Szélifél (ném. *Luv*; ol. *sopravento*; ang. *weather-side*), a vitorlázó hajónak a szél felőli oldala, ellentétben a másik, *szelényhe* vagy *szélalatti* (Lee) oldalával. Sz. felé van mindazon tárgy, amely a hajónak szélfelőli részén (a hossz tengelytől számítva) fekszik. *Bekapós* az a hajó, amelynek, közepén tartott kormány mellett, hajlama van előrészelével a szél felé vagy a szélhez fordulni, ellentétben a *kikapós* hajóhoz, melynek előrésze a szelényhe felé, vagy a széltől fordulni igyekszik. Ha a szél a hajó hátsó részének irányából jön, úgy sem Sz., sem szelényhe oldalt nem különböztetnek meg, hanem *jobb fél* (kormányfél) és *bal fél*-nek mondják.

Szélfelőli oldal, a kereskedelmi tengerészetnél használt szakkifejezés, mely a hajó szélnek kitett oldalát jelzi.

Szélifőgő, l. léghezam elhárítására szolgáló második ajtó, vagy függöny, előterekben, folyosók, kapualjakban, kávéházakban stb. Rendesen ki- és befelé nyílik. L. még *Forgó ajtó*.

2. Gazdasági területeken Sz.-knak a megfelelő távolságban létesített fasorok és élősvények a legalkalmasabbak. Ezek a futóhomoknak szél által való tovahordása ellen is kellő védelmet nyújtanak. (L. *Futóhomok-kötés*.) Az erdő vagy a vágások szélén ezek védelmére meghagyott erdőpásztá. Így nevezik a szénégetésnél a szénitő-rakásnak szél ellen való védelmére felállított vesszőből font félkör alakú falat is. Sz.-kul azonkívül vesszőkből font vagy deszkákból alakított sövények is nyerne alkalmazást, különösen vasutak mentén.

Szélifű (növény), l. *Mercurialis* és *Infű*.

Szélifűfélék (növény), l. *Acalyphaeae*.

Szélgojtyó a. m. eolipila (l. o.).

Szélhajtó küsz (állat), l. *Küsz*.

Szélhal (állat), a szélhajtó küsz (*Alburnus lucidus* Heckel) népies neve. *Nagy Sz.* pedig a ragadozó ön (*Aspius rapax* Leske) halászneve.

Szélhámos, a német *Schwindler* értelmében használják a szolgai fordítás révén keletkezett *szédelő* mellett. Olyan ember, aki ígérgetéssel vagy bármi más módon félrevezeti, rászedi az embereket stb.

Szélhez tartani (ném. *am Winde fahren*, ol. *orzare*) a. m. vitorlás hajóval, amennyire a hajó szerkezete és a vitorlák berendezése megengedi, széllellesen irányban haladni.

Szélhűtés, l. *Gutaütés*.

Szelicse (*Sälicea*), kisk. Torda-Aranyos vm. tordai j.-ban, (1910) 569 román lak. (Tr. R.)

Szelidan Adasszi, öt kis sziklás sziget a Földközi-tengerben, a török-ázsiai koniai vilajetben, melyeket az ókorban Chelidoni szigeteknek neveztek.

Szelidítés, l. *Domesticatio*.

Szeliger-tó (*Seligeroszero*) v. *Osztaskovi tó*, 252 m. magasságban fekvő tó Novgorod és (nagyobb részével) Tver orosz kormányzóságokban a Valdai-magaslatokon. Hossza 86 km., 32 km. széles, területe 260 km², lefolyása a *Szelizsarovka* (27 km.) a Volgába. 160 szigetének egyikén van az ú. n. Nilus-kolostor (Nilovszkaja pustuj), híres búcsújáráhely.

Szélike, az Arany-Gyulai-féle Népkölt. Gyűjt. II. köt. 2. sz. meséjének alakja, a szél gyorsaságával repülő királyleány, kit János királyi öt csodás erejű társával szövetségben meghódít magának. A téma az Andromeda-forma egyik változata. Behatóan foglalkozott vele Benfey az Auszland 1858. évf., a magyar változatokkal pedig *Arany László* a Kisfaludy-társaság Évlapjai IV. köt. Magyar népmeséinkről szóló értekezésében (169. old.).

Szelikha, a szelikhótkból (l. o.) álló zsidó ima-könyv.

Szelikhót (héb. egyessz. *szelikha*), a zsidó bűnbánó imák szokásos elnevezése. *Sz.-napok*, az újvet és az engesztelő napot megelőző napok, melyeken virradatkor (a szombatot kivéve) a rendes istentisztelet előtt efféle imákat szoktak mondani. A Sz.-ok középkori zsidó költők, illetve rab-bik tollából folytak.

Szelim, török szultánok:

1. *I. Sz. Jauz* (a *Vitéz*), *török szultán* (1512—1520), II. Bajazid szultán fia, szül. 1467., megh. 1520 szept. 21. Atyját 1512 ápr. 25. fosztotta meg trónjától s ezt később meg is mérgeztette, azután kivégeztette két testvérét és öt unokaöccsét. Mint fanatikus szunnita 40,000 siitát ölelt meg s a perzsáktól esaldiváni győzelme után (1514) elragadta Kurdisztánt és Mezopotámiát. 1516-ban *Sziríát* foglalta el, 1517. pedig *Egyiptomban* vetett véget a mameluk szultánok uralkodásának. *Mekka* elfoglalása után, mint a szent helyek birtokosa és védője felvette a *khalifa* címet, mely azóta a török szultánokat illeti.

2. *II. Sz. Meszt* (a *Részeges*), *török szultán* (1566—74), II. Szolimán szultán fia, Sz. I. unokája, szül. 1524., megh. 1574 dec. 12. Atyját, II. Szolimánt, ki az ő kedvéért összes testvéreit megölette, 1566 szept. 5. követte a trónon. Ő az első szultán, ki a három örömeibe merült, s a hadvezetést és kormányt átengedte vezéreinek. Uralkodása alatt foglalták el 1571. a törökök *Ciprus* szigetét a velenceiektől, de a *lepantói* csatában (1571 okt. 7.) nagy vereség érte a török tengeri hatalmat. I. Miksa, magyar királlyal 1568. a nyolc évre szóló drinápolyi békét kötötte. A trónon a velencei *Venier Ceciliától* született fia, *III. Murád* követte.

3. *III. Sz.*, *török szultán* (1789—1807), III. Musztafa fia, szül. 1761 dec. 24., megh. 1808 júl. 28. Nagybátyjának, I. Abdul-Hamidnak halála után 1789 ápr. 7. foglalta el a trónt. Ő fejezte be a hátrányos *jasszi* békével az orosz háborút (1792) s Bonaparte Napoleon egyiptomi expedíciójá miatt 1798. háborúba keveredett Franciaországgal. A franciákkal 1802 jún. 24. kötött békét s ezután Sebastiani francia tábornok segítségével reformálni akarta a török sereget. Ezért az

amúgy is elégedetlen janicsárok 1807 máj. 29. lázadást keltek ellene, letették és unokaöccsét IV. Musztafát ültették a trónra, ki Sz.-et a szerailba záratta. Mikor Musztafa Bauraktar pasa felkelést támasztott Sz. érdekében és Konsztantinópolyba nyomult, Sz. IV. Musztafa parancsára megöletett 1808 júl. 28.

Szelim-lyuk, barlang, l. *Bánhida*.

Szelincs (*Linc*), kisk. Pozsony vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 1450 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szelindek, a mészároskutya, angolul bulldog. L. *Kutyák*.

Szelindek (*Slimnic, Stolzenburg*), nagyk. Szeben vm. nagyszombati j.-ban, (1910) 3183 román és német lak. Bruckenthal-féle kastéllyal, 1849 jan. 30. innen verte vissza Bem Puchner támadását s kényszerítette seregével a visszavonulásra. Egy 550 m. magas dombon várának romjai állanak. A vár egy része még ép és raktárul szolgál. 1529-ben Báthory István elfoglalta, de a szebeniek, kik I. Ferdinánd pártján állottak, visszafoglalták. Pekri Lőrinc kuruc vezér lerombolta; mostani alakját 1765 nyerte. (Tr. R.)

Szelinusz (gör. *zellerváros, zellerfolyó*), több ókori városnak és folyónak neve. Legkiválóbb az a jelentékeny dór telep Sziciliának DNy.-i részében, amelyet Megara Hyblaea gyarmatosított a Kr. e. 7. század elején. Négy kikötője kereskedelmi jelentőségre emelte. Kr. e. 409. a karthagoiak lerombolták, de nemokára helyreállították és 250-ig hagyták tengődni, amikor a lakosságot Lilybaeumba telepítették. Virágzása korában jelentékeny területtel rendelkezett, mely egyebek közt a világhírű sóforrásokat (Thermae Selinuntiae, most *sciacciai* forrás) is magában foglalta. Sz. hatalmas rommezején, mely Castelveteranótól délre terül el, hét dór templom maradványai láthatók, melyek a 6. és 5. századbeli dór stílusnak nevezetes emlékei, valamint a róluk származó metopeképek a görög plasztikában kiváló helyet foglalnak el. V. ö. *Koldewey—Puchstein*, Die griech. Tempel in Unteritalien und Sicilien (1899) és *Benndorf*, Die Metopen von S. (1873).

Szélirat, l. *Ermeügy*.

Szelis (*Salish, Flatheads*), ÉNy.-Amerikában, főleg Oregon és Britt-Columbia vidékén élő, sok tájszólásra tagolt nyelvű számos indiánus törzs neve. A Flatheads általánosító név a koponyatorzítás divatjából ragadt rájuk. Ismertebbek a Pend d'Oreil, biskula, koverin stb. törzsek. V. ö. *Smead*, Land of Flatheads (Montana 1905.)

Szelistye, 1. (*Săliște, Grossdorf*), nk. Szeben vm. Sz.-i j.-ban, (1910) 3467 román és magyar lak. A lakosság egy része juhnyájával állandóan távol van a havasokon v. alföldi legelőkn. Szorgalmas és élelmes nép s az erdélyrészi vásárokon turó, szalonka és zsiraiuikkal, durva darócszöveveikkel mindentűt láthatók. (Tr. R.)

2. Sz. (*Săliște*), kisk. H myad vm. brádi j.-ban, (1910) 647 román lak. (Tr. R.)

Szelistyora (*Săliștioara*), kisk. Hunyad vm. dévai j.-ban, (1910) 492 román lak. (Tr. R.)

Szelizi apátság, a veszprémi egyházmegyében 1061. keletkezett. Alapítója Atha (Ottó) nádor a karantánok ellen viselt háborúból diadalmasan

visszatérő Salamon király jelenlétében szent Jakab tiszteletére 1065. fölszenteltette s a bencések gondjaira bízta. Atha utódi a kegyuraságban maguk a királyok lettek 1257-ig, midőn azt Óvári Konrád nyerte.

Széljegyzet, l. *Margináliák*.

Szélkakas, tető-v. toronycsúcsdísz, rendszerint kovacsolt vasból, melynek végén egy a szélben mozgó kakas, nemcsak díszül, de a szél irányának megjelölésére is szolgál. Pontosabb megfigyelésekre szolgál a szélzászló. L. *Anemosztkóp*.

Szélkerék. A szél erejének kihasználására szerkesztett lapátos, illetve szárnyas kerék, mely vízszintes tengelyen sugárirányban sűrűn egymásmellé állított kb. 1 m. hosszú és 0-15—0-20 m. széles, különböző szög alatt a szél erősségének megfelelően automatikusan szabályozható lapátokból van készítve. Szeles időben a szél nyomása a lapátokon két irányba működik; az egyik a lapát síkjával párhuzamos, míg a másik, amely a kereket forgatja, a tengelyre merőleges síkban hat. Sik, kopár vidékeken, ahol a házak, hegyek és fák a szél járását nem zavarják, gazdasági gépek ú. m. szivattyúk, szecskavágók, malmok stb. hajtására hasznosan értékesíthető. De ilyen területeken is helyen való melléje egy más erővel dolgozó tartalék mórtort alkalmazni, hogy a munka szélesebben se szüneteljen. L. *Szélelektromos művek*.

Szélkiáltó (állat), a nagy póling (*Numenius arquatus* L.) népies neve.

Szélkólíka, a gyomor és a belek felfúvódása okozta hascsikarás az állatokban. L. *Kólíka*.

Szélkút (*Selcud*), kisk. Kis-Küküllő vm. radnóti j.-ban, (1910) 1096 román lak. (Tr. R.)

Szél-család (*dukai és szentgyörgyvölgyi*), Vas vármegye régi nemesi családainak egyike, mely valószínűleg a kemesaljai *söjtöri Sz.* családól veszi eredetét. A család címeres levelet 1639 máj. 22. nyert, de már ez előtt is nemesi jogokkal bírt. Vajjon a XVI. század második felében előforduló *Szél* nevű család néhány tagja, így egy *makói* előnévvel is, melyről Nagy Iván tesz említést, e családhoz tartozik-e, nem dönthető el.

A család két főágra oszlik, a *dukai* és *szentgyörgyvölgyi* és a *szalontai* ágra. Az elsőtől származik:

1. Sz. *Ignác*, belügyi államtitkár, szül. Gosztonyban (Vas.) 1846 aug. 13., megh. Szombathelyen 1914 márc. 21. Mint közigazgatási tisztviselő Vas vármegyében kezdte pályáját, melynek 1877. alispánja lett. 1883-ban a belügyminisztériumba került, 1889. miniszteri tanácsos lett s a vármegyei és közjogi ügyosztály élén működött. 1895—1906. a belügyminisztérium közigazgatási államtitkára volt s nagy részt vett a Széll Kálmán-féle közigazgatási egyszerűsítés végrehajtásában. 1906-ban megkapta a belső titkos tanácsosi méltóságot.

A Széll-család címere.

2. Sz. Kálmán államférfi, szül. Gosztonyban (Vasm.) 1845 jún. 8., megh. Rátóton 1915 aug. 16. Jogi tanulmányainak befejezése után 1837. Vas vármegyében lett szolgabíró s még ez évben Deák-párti programmal a szt.-gotthárdi kerület választotta képviselőjévé, amely mandátumot haláláig megtartotta. Mint Deák Ferenc gyámleányának, Vörösmarty Ilonának férje, pályájának kezdetétől fogva a haza bölcsének legbizalmasabb környezetéhez tartozott, közgazdasági ismereteinél és pénzügyi szakképzettségénél fogva már fiatalon előkelősége volt a magyar képviselőháznak. A fuziokor 1875. pénzügyminiszter lett, de 1878. a boszniai okkupáció pénzügyi kérdésében való ellentétes álláspontja miatt lemondott. Miniszterségének nagy eredményei közé tartozik az ország megrongált hitelének és állampénzügyi viszonyainak megjavítása, valamint 1878. Ausztriával a gazdasági kiegyezés megkötése. Visszalépeése után nagyrészt francia tőke bevonásával megalapította a Jézfalog-hitelbankot, tevékeny részt vett a közgazdasági életben s rátóti birtokán mintagazdaságot szervezett. Mikor a Bánffy ellen kitört obstrukció felfordulását fenyegette a pártközi helyzetet, az ő formulája alapján létrejött a béke, s 1899 febr. 23. az ellenzék vezéreivel megkötött paktum Sz. miniszterelnökséget lehetővé tette. Sz. kötelezettséget vállalt a választási ügyekben a kúriai bírások és új összeférhetetlenségi törvény megalkotására és az önálló vámtérület jogi állapotának biztosítására. A nemzeti párt egyetlívén a szabadelvű párttal, 1901. kormánya nagy többséget nyert a választásokon s tekintélyét künn és benn egyaránt megnövelte. Az osztrák kormánnyal a kiegyezési tárgyalásokban nagy harca volt, de végre sikerült neki 1902 Szilveszter éjjelén a tárgyalásokat befejeznie. Az általa kötött kiegyezés Magyarország több fontos érdekének elismertetését tartalmazta. A közigazgatás szerves reformjának keresztülvitelére nem volt ideje, de a közigazgatás egyszerűsítésével és a közigazgatási tanfolyamok felállításával jelentékeny javítást kezdeményezett; szociálpolitikai téren - fő képen a gazdasági munkás- és cselédpénztár megalapítása és az állami gyermekmenhelyek szervezése voltak nevezetesebb alkotások. Az ujoncjavaslat miatt (l. *Magyarország története*) kitört obstrukciót azonban nem bírta megszüntetni, miért is 1904 jan. 16. lemondott; de még azután is résztvett a szabadelvű párt kilenczes bizottsága katonai programjának kidolgozásában. 1905-ben az Andrássy-féle disszidens csoporthoz csatlakozott s a koalíció alatt az alkotmánypárt elnöke lett. A koalíció bukása után visszavonult a cselekvő politikától, de közgazdasági téren való vezető működését tovább folytatta.

Széll, 1. *Farkas (bessenyei)*, a történelmi segédtudományok művelője, szül. Hódmezővásárhelyen 1844 ápr. 28., megh. mint nyug. debreczeni kir. táblai tanácselnök 1909 dec. 17. Birói pályáján legnevezetesebb működése volt a tiszsaeszlári pör referálása. Mint régiség- és könyvgyűjtő 1884. egy nagybecsű kéziratot fedezett föl, melyet *Egy XVI. századi codex históriás énekei* cím alatt adott ki. Megírta és oklevélárral ellátta *A nagybessenyei Bessenyei család történetét* (1890).

Egyéb művei: *Költemények* (1879); *A tiszazági arch. társulat 1876-i ásatásainak leírása; Kihalt-e a telekesi Török család?* (1891); *A becstelentés és a bíróság előtti megkövetés* (1897); *Testi büntetések a Debreczen városi régi jogban* (1903).

2. Sz. György, zongoraművész és zeneszerző, szül. Budapesten 1897 jún. 7. Már tíz éves korában nagy sikerrel hangversenyezett Bécsben, Drezdában, Münchenben, Prágában; nem sokára megjelentek első zeneszerzeményei, zongoraötös, szimfónia, rondo zongorára és zenekarra. 1919-ben a prágai német színház karnagya lett, ezután a budapesti operaházban működött, majd Strassburgba, legutóbb Düsseldorfba szerződött, mint az ottani egyesített színházak karmestere.

Szélláda, 1. *Orgona*.

Széllal fordulni (ném. *Halsen*, ol. *poggiare la banda*, ang. *to veer*), tengeri kereskedelmi vitorlás hajónak művelete, mely azt célozza, hogy a szélhez tartott hajó irányát magának a szélnek segítségével (nem mint a szélén átfordulásnál, midőn a hajót közvetlenül a szél ellen fordítjuk), úgy változtassuk meg, hogy a szél a hajót a másik oldalról érje. E művelet a vitorlák és a kormány segítségével lesz végrehajtvá és pedig úgy, hogy a hajót a kormánnyal fokozatosan elfordítjuk mindaddig, míg a szelet épen hátulról kapja. Ennek bekövetkezése után a hajót a megkezdett irányban való további fordulására kényszerítjük és pedig úgy, hogy az elővitorlákat folyton a szél irányába állítjuk és így azokat működésükből kikapcsoljuk, míg a hátsó vitorlákat úgy kezeljük, hogy azokba a szél minél jobban belekapaszkodhassék. Ezáltal a hajónak hathatós forgási nyomatókat adunk, mely a hajót támogatva a kormány által is fokozatosan a túlsó széloldalra fekteti. Mikor a kívánt hajóirányt elértük, az elővitorlákat is átfordítjuk. A Sz. műveletét akkor hajtjuk végre, ha a szél és hullámlás igen erős és ez okból nem merjük a hajó épségét a szélén átfordulás műveletének végrehajtása által kockáztatni.

Szellem, igen tág jelentésű szó; általában jelenti a lelki életet, főleg amennyiben a testtől különböző valóság; a latin *spiritus* nyomán alkotott kifejezés, mely úgy mint ez, rokon a széllel, lehelettel, mert az ósnépek és a biblia tanulsága szerint a zsidók és még filozófusok is lehetőszerűnek gondolták a lelket. Innét azután a Sz. a kísértet jelentését kapja, a Sz. megjelenhetik az ember halála után (főljár), van Sz.-látás, vannak jó és rossz Sz.-ek. Továbbfejlődésében a gondolkodás megalkotja a tiszta szellem fogalmát, mely anyagtalán, ilyen a görög *nús*; a dualizmus a Sz. mellett elismer külön anyagot, testet: míg a naturalizmus csak anyagot, a spiritualizmus vagy immaterializmus csak Sz.-et mond szubsztanciálisan létezőnek.

Szűkebb értelemben jelenti a gondolkodást, megkülönböztetvén azt az érzelemtől, akarattól, képzelőerőtől stb. Ezeknek a metafizikai és lélektani fogalmaknak jelzésére nyelvünknek elég más szó áll rendelkezésére (*elme, lélek*, stb.), de ezek közül egyik sem fejezi úgy ki az élő nyelvben a lelki élet tartalmát, fejlődéseinek eredményeit, mint a

* Amely szó Sz alatt nincs meg. S alatt keresendő!

Sz. Beszélünk a Sz. tág látóköréről, gazdag tartalmáról, tanultságáról, fejlődéséről s ez esetekben semmi más kifejezés nem pótolhatja a Sz.-et. Innét van, hogy minden gondolatbeli tartalmat is Sz.-nek nevezünk; a törvény betűivel ellentétben van Sz.-e (nem lelke, esze, stb.); a kornak van Sz.-e; a nép lelke egészen más, mint a nemzet Sz.-e; amaz lélektani kategória, emez kulturai. Erre mutatnak a Sz.-ből képzett szavak is; *szellemes* ember, kinek kiválóan képzett és formailag is kiművelt gondolkodása van, Sz.-es beszéd, melyben sok a finoman csiszolt gondolat, *átszellemült* arc, mely sugárzik az észről. Sz. tehát ma leginkább a lelki élet tartalmának mivoltát s átvittén a gondolatok értékének bizonyos magas fokát jelenti.

Szellemes, l. *Szellem*.

Szellemi arisztokrácia, l. *Arisztokrácia*.

Szellemidézés az a babonás eljárás, varázslás, melynek erejével jó v. gonosz szellemi lényeket megjelenésre készűnk, hogy tőlük valamiben segítséget nyerjünk. Szellemidéző hatalommal a néphit szerint többnyire csak samánok v. sámánistikus erővel bíró egyének rendelkeznek. A népköltésben igen gyakori Sz. a műköltészetben szintén alkalmazást talál, pl. Goethe Faustjában.

Szellemi fogyatékosok, az olyan egyéneknek közös elnevezése, kiknek értelmi képessége a normálisnál alacsonyabb fokú. Ide tartoznak a gyenge-
tehetségűek, a gyengeelműek és a hülyék. Gyengeelműjű és hülye hazánkban az 1910. évi népszámlálás adatai szerint 36,598 (0.02%) volt. A Sz. közül a gyenge-
tehetségűek oktatása feltétlenül eredményes (l. *Kisegítő iskola*); a gyenge-
elműek is részben eredménnyel oktathatók, a hülyék közül csak az ú. n. képezhető hülyék szok-
tathatók rá bizonyos gépés munkákra. A gyenge-
elműek részére Magyarországon Budapesten (áll. gyógy-
ped. int.) és Gyulán, a hülyék részére Budapesten (a Hajdu Lily-féle) van intézet.

Szellemi fogyatékoság (németül: *psychopathische Minderwertigkeit*), a szellemi épség és betegség határán álló egyének lelki állapota, mely apró fogyatékoságokat tüntet fel, nem annyira az értelmi, mint inkább az érzésheli megnyilvánulásokban. Rendesen elfajult, öröklés útján terhelt egyének sajátja.

Szellemi Termékek Országos Tanácsa, a kommuné alatt 1919 ápr. 27. életrehívott szerv, amely a szellemi termelés központosítását és a szellemi termékek szétosztását tűzte ki célul. Három osztályra oszlott: a) a *szellemi termelés osztályára*, mely a szellemi termékek forgalombahozatalával; b) a *technikai termelési és szocializációs osztályra*, mely a szellemi termékek előállításával, a nyomdai üzemek közt a munka szétosztásával és az üzemek szocializálásával; végre c) a *terjesztési osztályra*, mely a szellemi termékek szétosztásával foglalkozott. A Sz. a gyakorlatban — egyéni kezdeményezés híján — végte-
lenül nehézkes adminisztratív szervvé vált. A kommuné bukása után, mérhetetlenül sok magánjogi kérdést összezavarva és megoldatlanul hagyva, megszűnt működni és 1921 márc. 16. végleg felszámolt.

Szellemi tulajdon, l. *Szerzői jog*.

Szellemtan, l. *Pneumatologia*.

Szellemy Gejza, bányász, szül. Nemeskosztolányon (Bars vm.) 1849 máj. 8., megh. Nagy-
bányán 1909 okt. 17. Tanulmányait Selmezbányán végezte, u. o. 1872. az akadémián tanár-
segéd volt. 1875-ben Nagybányára került, ahol 1907. bányatanácsossá lépett elő. Nevezetesebb munkái: *Nagybánya és vidékének fém-
bányászata*; *Nagybánya bányatársulatának monog-
rafiája*; legbecesebb műve: *A Vihorlát-Gutin trachit-hegység értékei c. értékezése*. Hidro-
geológiai értékes műve: *Nagybányának használati vízzel való ellátása* (Bányászati és Kohászati Lapok 1906, 43. köt.).

Szellő, enyhe, gyöngye szél.

Szellő, kisk. Baranya vm. pécsváradi j.-ban, (1920) 420 német és magyar lak.

Szellőperje (növ.), l. *Apera*.

Szellőrózsa (növ.), l. *Anemone*.

Szellőzés, l. *Szellőztetés*.

Szellőző akna, l. *Akna*.

Szellőztetés, szellőzés (*ventilatio*), valamely zárt helyiségben megromlott v. túlságosan fölmelegedett levegőnek eltávolítása és tisztán, illetőleg hideg levegővel való pótlása. A levegő romlottságát a lakásokban a benne levő szén-
sav (CO₂) mennyisége után itéljük meg. A legjobban szellőztöttek akkor mondanók a lakást, ha annak levegőjében is csak annyi szén-
sav volna, mint amennyi a szabad kör-
légben van, amely 1000 literben csak 0.3 liter (0.3%) szén-
savat tartalmaz. Ezt azonban a lakásban elérni lehetetlen, mert a nagyobb városokban már magában az utcák levegőjében is 0.4% szén-
sav van. Éppen ezért egészségesnek mondjuk még az olyan szoba levegőjét is, amelyben 0.7% szén-
savat találunk, sőt megengedhetőnek, tűrhetőnek tartjuk még az olyat is, amelyben köbméterenként 1 liter (1%) olyan szén-
sav van, amelyet emberek leheltek ki. Ha e szén-
savhoz a világító anyagok (gáz, petroleum, olaj, gyertya stb.) elégszenél keletkezett szén-
sav is keveredik, akkor az egészségtan még jobban leszállítja követelését és 1.4% szén-
savat is megengedhetőnek tart a szoba levegőjében. Minden egészséges, felnőtt egyén számára kerek számban óránként 30 köbméter levegőt kell a lakásba bevezetni. A tapasztalás szerint olyan helyeken, ahol betegek tartózkodnak, még jobb levegőre van szükség, s azért kórházi termekben óránként minden betegre 60 m³, sőt a fertőző betegségeben szenvedők mindenikére 100 m³ Sz.-t kell megkivánnunk.

A Sz.-nek két fajtát szokás megkülönböztetni, ú. m. a természetes és a mesterséges szellőzést. A természetes szellőzés a szoba falainak, mennyezetének, padlójának lika-
csa-
in, az ajtók, ablakok repedésein át megy végbe. Fűdő-
dőző oka azon hőmérsék-, illetve nyomáskülönbség, amely a szobának rendszerint melegebb, tehát könnyebb, s a szabad tér hidegebb, s így nehezebb levegője között létezik. A jól épített házak szobáiban a természetes szellőzés már igen csekély s a legjobb esetben is csak a szoba köbtartalmának alig 1/6 részét éri el óránként. Még ennél is alacsonyabbra, majdnem semmire száll le a természetes szellőzés olyan lakóhelyiségekben, melyeknek falai vastag réteg enyves festékekkel vagy papiro-
stapé-

tával, avagy olajfestékkel vannak bevonva, mert ezek az anyagok a falak likaesait elzárják. A *mesterséges szellőzésnél* a jó levegő bevezetésére s a megromlottnak eltávolítására külön nyílásokat kell a lakóhelyiség faláiban készíteni. Ezen nyílásokon át a levegőt folytonos áramlásban tart-hatjuk egyrészt a már említett *hőmérséki külön-bözet*, másrészt a *szél* szívó, illetve nyomó erejé-nek felhasználásával, végül pedig erőművi szer-kezetek, *gépek segélyével*. A hőmérséki különbö-zeten alapuló mesterséges szellőzés fajai között legegyszerűbb és leggyakrabban alkalmazott: *a Sz. ablak, illetve ajtó és ablak felnyitásával*. Ha a szobában, teremben emberek tartózkodnak, olyan mesterséges szellőzésről kell gondoskodni, amely folytonosan, de észrevétlenül működik. Ily szellőzést érhetünk el a szoba falában alkalma-zott, levegőt be- és kivezető nyílások segítségével.

Friss levegőt bevezető nyílásoknak úgy kell elhelyezve lenniök, hogy a rajtuk betétülő levegő ne kelthesse a szobában tartózkodókban a hideg-ség v. légvonat érzetét. Ezért legcélszerűbb a nyílást úgy elhelyezni és szerkeszteni, hogy a szobába ömlő friss levegő kénytelen legyen előbb a kályha mentén folszállva, fölmelegedni, hogy azután a szoba mennyezetén eloszolva és lehülve alászálljon és belélemeztesse. Ha a levegő beve-zetésének ez a módja az építés elhibázott volta miatt már lehetetlen, akkor a friss levegőt más-hol, de mindig a fejünknel magasabb helyen ve-zetjük be a szobába. E célra fölhasználhatjuk a legfelső ablaktáblák valamelyikét, amelyet alsó éle körül mozgathatóra készítettünk, avagy helyébe vízszintes tengelyük körül forgatható üvegleme-zekből készített zsalut illesztünk az ablakráamába.

A romlott levegő kivezetésére is különböző, egyszerűbb és összetettebb szerkezetek állanak rendelkezésünkre. Ezek legkezdetlegesebbike az, midőn a kályha füstesőveinek egyik könyökénél meghosszabbított részére nyílásokat alkalmaz-nak. Jók a közvetlenül a füstkémenyek mellé épí-tett, tőlük csak valamely vékony és jó hővezető fallal elválasztott *szellőző kémények* (aknák).

Ha valamely nagyobb épület összes helyiségei-ből a romlott levegőt elvezető nyílásokat csövek segélyével egy nagyobb területű szellőző ak-nába vezetjük, akkor *központi szellőzésről* vagy helyesebben *központi levegő-elvezetésről* szólunk. A romlott levegőt kivezető nyílásokra meg kell még jegyeznünk, hogy ilyenekből minden helyi-ségben legalább is kettőnek kell lennie és pedig egynek a padló, a másinak pedig a mennyezet közelében. Télen az alsót kell nyitva tartani, ne-hogy a fölfelé iparkodó melegebb túlságos sokat elveszítsünk, nyáron ellenkezőleg a felsőt kell felnyitni, hogy a mennyezet alatt összegyűlő, föl-melegedett és romlott levegőt erélyesen eltávo-lítsa. Minden nyíláson zsaluszerű és tetszés szer-int szabályozható szerkezet legyen; a nyílások elébe tett apró lyukú rácsok ellenben, mint a nyíl-ást kibővítő és a levegőáramlást akadályozó és fölösleges cifraságok, kerülendőek.

A levegő bevezetésének, illetve eltávolításának fokozására erőművi szerkezeteket is használnak, melyeknek legnagyobb része a szél szívó, illetve nyomó erejének kiaknázásán alapszik; az előb-

biket *aspirátoroknak*, az utóbbiakat *propulzo-roknak* nevezik. A romlott levegőt eltávolító ké-ményre az aspirátort alkalmazzák. Ez egy térd-alakban meghajtott bádogcső, melynek hosszabb, hengeralakú része be van illesztve a kémény felső nyílásába, rövidebb szára pedig tölcser-alakúlag tágult, vízszintesen fekszik és szél-vitorlával van ellátva, amely a cső nyílását mindig úgy fordítja, hogy az a széllel ellenkező irányba nézzen. A tölcser mellett elhaladó szél levegőritkulást idéz elő a csőben s ez a ritkulás szívólag hat a kémény, illetve a szoba levegőjére is. Ugyanilyen, de ellenkező irányban állított szél-vitorlával van ellátva a levegőt bevezető nyílás külső végére alkalmazott propulzor, amelybe s így a vele összekötött lakóhelyiségbe is a friss levegő fokozottabb erővel tud be. Kétségtelen azonban, hogy az összes, eddig említett szellőző szerkezeteket úgy a szabályozhatóság, mint a levegő kiszívása, illetve benyomásra való alkal-mazhatóság tekintetéből nagyban felülmúlják a *szorosabb értelemben vett ventilátorok*. Nagy gyorsasággal forgó s küllőiken ferde síkban, illetve csavarszerűen álló fémlapokat viselő ke-rekek ezek, melyeket a szellőző nyílásokba illesz-tenek és villamos motorokkal hoznak tetszés szer-int szabályozható mozgásba. Főképen oly helye-ken tesznek kitűnő szolgálatot, amelyekben rövid idő alatt nagymennyiségű levegőnek gyors be-vezetésére v. eltávolítására van szükség, így szin-házakban, kórháztermekben, sőt iskolákban is. Még áldásosabbak azonban a poros munkával v. mérges, maró gázokkal foglalkozó gyárakban, ahol is közvetlenül a keletkezés helyéről lehet segítségükkel az ártalmas port v. gázt eltávolít-tani. A főnnebb említett középületekben rendszert és helyesen friss és télen fölmelegített, nyáron pedig lehűtött levegőnek betolására használják ezeket a ventilátorokat. Az így szellőztetett helyi-ségekben légvonatot soha sem lehet érezni, még ajtónyitásokor sem, mert a behajtott levegő folytan a termekben nagyobb a légnyomás, mint künn a szabadban. Az összenyomott s egy vékony nyíl-lásból kiáramló levegő vagy gőz szívó hatását is fel lehet szellőzés céljára használni; ezeknek alkal-mazása azonban csak bizonyos helyeken (gyár-akban, gőzhajókon) lehetséges. Meg kell végül még említeni, hogy van olyan központi fűtőrend-szer is, mely helyes berendezés mellett egyáltal an egész épület Sz.-ét is végzi. Ez a központi lég-fűtés. L. *Fűtés*.

Szellőztetni szokták a mustot is, a bort is. A mustnak erjedés előtt való Sz.-e nagyon előmoz-dítja az erjedést s ez csak kívánatos akkor, ha a must cukortartalma magas vagy ha a must nem kifogástalan szőlőből készült, midőn tehát az élesztősejteknek a szőlő levében levő egyéb ide-gen organizmusokat kell legyőznie. A szellőzte-tett must hamarabb kierjed, gyorsabban derül, az utóerjedésre kevésbé hajlandó s a betegségek iránt kevésbé fogékony. A bort fiatal korában szellőztetik, hogy az gyorsabban megérjen és pa-lackozható legyen; továbbá a nyúlós borokat gyakran egyszerű Sz. is rendbe hozza. A mustot és a bort csapról való ismételt lefejtésekkel fejtő-esapra alkalmazott szellőztető rózsával szokás

szellőztetni. A Sz. következtében az új borok megzavarodnak, de pár hét alatt derülvén, az üledékről lefejtethők.

Szellőztető rendszer (növ.), a növény testét alkotó szövetek levegővel telt sejtközi járataiból áll, amelyek összefüggő egészet, rendszert alkotnak és működésüknek megfelelőleg minden olyan szöveten keresztül-kasul hatolnak, amely a lélegzés gázcserejében vagy más különleges (pl. asszimiláló) munkát végez. A Sz. a test felületén a környező levegővel a levegőnyílásokkal (szájnnyílás), lenticellákkal, pneumatodokkal közlekedik. Bizonyos esetekben a növény testében nagyobb légtartókra van szükség, ez esetben a sejtközi járatok alakítása a szövet egyedüli feladata, mint pl. a szellőztető szövetben, aerenchyma.

Szellőztető szövet (növ.), l. *Szellőztető rendszer*.

Szélmalom, a malmok ama faja, melynél a szél erejét használják fel a kő hajtására. Az őrlőjárat a hajtószerkezettel együtt többnyire toronyzerű fa- v. kőépületben van elhelyezve, stüveg alakú tetőből nyúlik ki a szélkerék 4—6 sugaras vitorlás lapáttal. Legrégibb szerkezetű szélmalomknál a szélkerék az egész hozzátartozó épülettel együtt függőleges tengely körül volt forgatható s ezzel lehetett a szélkeréket a szél irányába beállítani. Az ily szerkezetű szélmalomokat általában *német v. bakos Sz.-nak* nevezték s ezek már 1040 körül ismeretesek voltak. Jóval későbbi eredetű (1650 körül) a *hollandi v. tornyos Sz.*, hol maga a főépület szilárd és csak a födele forgatható a szélkerékkel együtt. Alföldünkön még sokat látni belőlük téglából való tornyos épülettel s elforgatható tetővel, de nem versenyezhetvén a gőzmalmokkal, számuk évről-évre fogy.

Szélmérő, a szél erősségének v. a légáramlás sebességének mérésére szolgáló műszer. l. *Anemométer*.

Szélmotor, l. *Szélkerék* és *Szélelektromos művek*.

Szélmutató (ném. *Windzeiger*), színes pamut-szövetből készült, különféle, leginkább azonban tölcseralakú kis lobogó, melyet pálcikára erősítve, az árcoc ormára húznak fel és ott a szél irányában lebeg. Nem tévesztendő össze az árcocszalaggal (l. o.).

Szélnek feküdni (ném. *Beiliegen*), tengeri kereskedelmi vitorlás hajónak művelete, mely azt célozza, hogy a hajó segélynyújtás v. hirtelen veszély (zátony v. szirt) elkerülése végett megállíttassék anélkül, hogy mozgási képességét elveszítse. E művelet a vitorlák segélyével lesz végrehajtva és pedig úgy, hogy az elővitorlákat eredeti helyzetükben meghagyjuk, a hátsó vitorlákat pedig átfordítjuk, míg a szél azokat hátrafelé duzzasztja. Ily módon az elő- és hátsóvitorlák hatása ellensúlyoztatik és a hajó egy helyben megáll. Amikor a hajó útját folytatni akarja, csak a hátsó vitorlákat kell ismét eredeti helyzetükbe hozni.

Szélnye (*ZvolenskáSielnica*), kisk. Zólyom vm. zólyomi j.-ban, (1910) 699 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szélnyomás, az épület- és híd-szerkezetekre ható esetleges terhelésnek egyik neve. A Sz. értékét a különböző viszonyok szerint négyszögme-

terenként 75—250 kg.-ra, irányát pedig vízszintesnek, vagy ettől 10° alatt eltérőnek szokás fölvenni. A végből, hogy a tartó-szerkezetek a szélnyomással szemben is kellő ellenállást fejtesenek ki, egyes külön szerkezeti részeknek (szélrács, keresztkötés) alkalmazása válik szükségessé. l. *Hűdszerkezet*.

Szelo (orosz), olyan falu, melyben templom van, megkülönböztetéstül a *derevnjától* (l. o.).

Szél-óvás, a fizetés hiánya miatt felvett váltó-óvás akkor, ha az óvatolt személy (elfogadó, névbecsülő, telepes) feltalálható nem volt.

Szélő v. metsző (*secans*), egy görbe vonal két pontján keresztül húzott egyenes.

Szélőcze (*Selice*), kisk. Nyitra vm. vágsellyei j.-ban, (1910) 1703 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szélporozta virág (növ.), a. m. anemophil virág; melynek virágpórát nem rovarok vizik tovább, hanem a szél és így a termő beporzása is szél által történik. Ide tartozik az *Exploziflorae* beporzása is.

Szélporuba (*Veterná Poruba*), kisk. Liptó vm. liptószentmiklósi j.-ban, (1910) 354 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szélpuska, l. *Szélcsőpuska* és *Kompressziós szivattyú*.

Szélráccsozás, l. *Hűdszerkezet*.

Szélroham, rövid ideig tartó és rendszeren kisebb időközökben megújuló viharos szél. l. *Szél*.

Szélrosta, l. *Gabonatisztító gépek*.

Szélrózsa v. szellőrózsa (növ.), l. *Anemone*.

Szélrózsa, a különböző világtájakat feltüntető körbeosztás, amelyen az *irányúnél* (l. o.) is van v. éghajlati szempontból az egyes szélirányokat jellemző meteorológiai állapotok feltüntetése gyakorisági értékekkel v. grafikai ábrázolással. Ilyen értelemben van *hőmérsékleti* (termikus), *légnyomás* (barikus), *párányomási* (atmikus) stb. Sz. l. *Időjárás* és *Szél*.

Szélskála, l. *Szél*.

Szélsőbal elnevezés alá a kiegyezés óta a magyar országgyűlés ama pártját v. frakcióját foglalták, amely állandó opposzióit fejtett ki a közjogi alap ellen s Magyarország és Ausztria viszonyát a perszonális unió alapján akarta végleges megoldáshoz juttatni. l. *Magyar országgyűlési pártok*.

Szélsőségek, a meteorológiában, valamely elem változásainak két határértéke, pl. *Hőmérsékleti szélsőségek* (l. o.).

Szél-szarvkötél (ném. *Schotte*, ol. *scotta*, ang. *sheet*), tengeri vitorlás hajókon alkalmazott kötél, mely a vitorla szélszarvának kifeszítésére szolgál.

Szél-szeg (*Sálsig*), kisk. Szilágy vm. szilágycehi j.-ban, (1910) 1416 román és magyar lak. (Tr. R.)

Szél-szekrény, l. *Orgona*.

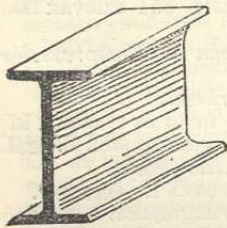
Szél-talló (*Margine*), kisk. Bihar vm. margittai j.-ban, (1910) 703 román és magyar lak. (Tr. R.)

Szél-tippán (növ.), l. *Apera*.

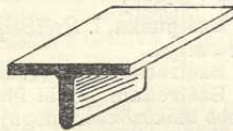
Széltömlő (ném. *Windschlauch*, ol. *tromba di vento*), tengeri hajókon a szellőztető helyett alkalmazott berendezés, mely az alsó helyiségeknek szellőztetését célozza. A Sz. vitorlavászonból készült egyszerű zsák, melynek alsó nyílása a szellőztető helyiségben, felső nyílása pedig a felső fedélzeten végződik.

Szálltörés. A fatörzseknek a szél hatása alatt bekövetkező eltérése. Rendszerint beteg törzsek törnek el, azonban ciklonok egészséges törzseket is derékban törnek, különösen lútfenyvesekben.

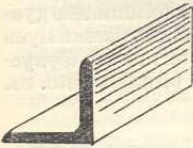
Szelvény, minden olyan függőleges metszet, amely akár sík, akár prizma, akár hengerfelület szerint a felveendő tárgy valamely fontos méret-csoportját tárja föl. Beszélhetünk a földrajzban Sz.-ről (profilum) valamely hegységen, folyón stb. át, a geológus erre a geológiai viszonyokat is ráviszi, föltünteti. A vízépítészetben utaknak, vasutaknak és folyóknak szabályos távolságokban egymásután következő keresztmetszetei, amelyeknek méretei a műtárgy vagy folyó viszonyainak megismerése végett felveendők. Vannak kereszt- és hossz-Sz.-ek, amelyek a tárgy hossz tengelyére merőlegesen vagy avval párhuzamosan képelt függőleges metszetek. A középítésben nagy mértékben használt ú. n. vasgerendák kereszt-Sz.-e kettős T alakú (1. ábra); vannak egyszerű T alakú (2. ábra), szögletvas- (3. ábra),

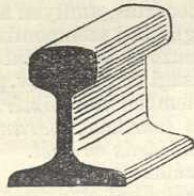
1. ábra.

2. ábra.

3. ábra.

4. ábra.

sín- (4. ábra), kör-, négyszög-, szalag- stb. kereszt Sz.-ű vasak; míg a szerkezetek főalkotórésze legtöbbször kör- v. négyszög alakú kereszt-Sz.-űek. A kő szerkezeti részek kereszt-Sz.-e rendeltetéséhez és az alkalmazott építési stílushoz képest különböző lehet.

Szelvény (franc. *coupon*), általában levágandó vagy levágott szelet. Így vasuti vagy más belépő jegyeknél, ruhatáraknál stb. a jegyről ellenőrzés céljából levágott v. leszakított szelet. A kereskedelmi életben Sz. alatt főképen az ú. n. kamat- vagy osztalék-Sz.-t értik, mely az értékpapírok kamat- ill. osztalékjárandóságainak évenkénti felvételére szolgál (l. *Értékpapírszelvény*). Ez az értékpapír-Sz. az értékpapír kiegészítő része. Régebben az értékpapírokpenyben volt elhelyezve az ú. n. Sz.-ív (Couponbogen, Zinsbogen), ma gyakran az értékpapír második lapja alkotja a Sz.-ívet. A Sz.-íven 10—15—20 évre szóló Sz.-ek vannak együtt, melyek v. utalvány- v. nyugtázóvev formájában a Sz.-tulajdonost arra jogosítják fel, hogy az értékpapírnak képviselt kölcsön kamatait (kamat-Sz., Zinsschein), ill. részvénytársasági tőkerész után járó osztalékot (osztalék-

Sz., Dividendenschein) a megjelölt pénztárnál a Sz. egyszerű átadása ellen vegye fel. A Sz.-t beváltás előtt levágják a Sz.-ívről (Sz.-olló, Coupon-scheere) és úgy önmagukban, az illető értékpapír tulajdonának igazolása nélkül, válthatók be. Ha valamely Sz.-ívről már minden Sz. levágatott, az íven levő ú. n. Sz.-utalvány (kamatók, Talon, Ferse, Erneuerungsschein) jogosít az új Sz.-ív kiváltására. Gyakran Sz.-utalvány helyett az utolsó Sz. maga (esere-Sz., Stichcoupon) jogosít az újabb Sz.-ív megszerzésére. Mivel a Sz.-ek értéke a tőzsdén jegyzett részvényeknél a legtöbb tőzsdén az árfolyamba bele van számítva, a Sz. beváltásának esedékességi napján a tőzsdéi árfolyamból a Sz. beváltási értékét levonják (Kursabschlag).

Szelvényadó, az értékpapírok (kötvények) kibocsátói által a szelvények beváltásakor az esedékes kamatjárandóságból levont adó.

Szelvényezettség (*metameria*, állat), a magasabb szervezetségű állatoknak az a testi jellemvonása, hogy testük több, sorjában egymás mögött elhelyezkedő egyenlő részre, úgynevezett szelvény-re (*segmentum*, *metamer*) van osztva. A szelvényekben egy vagy több szerv ismétlődik. A Sz. a tagolatlan testszerkezettel szemben a magasabbrendűjéle és ősi típusos formája az, amidőn a test külső Sz.-ével egybehangzó a belső szervek elrendezése, vagyis a belső Sz.-nek megfelelő a külső Sz. A külső Sz. el is mosódhatik, de a belső Sz. a magasabbrendű állatoknál, bár sokszorosan módosulva, mindig felismerhető. A Gerinces állatoknál a Sz. a legszembeütőbb az izmok fejlődésénél, a gerincevelő és a gerinccsopzól szerkezetében.

Szelvényív (*kamativ*, német. *Couponbogen*, *Zinsbogen*). Az értékpapírok kamat-, ill. osztalékjöveldelmét képviselő szelvények ívvé egyesítve alkotják mellékletét az ú. n. értékpapírköpenynek. Erről a Sz.-ről vágják le időszakonként a kamat-, ill. osztalék esedékesség idején a szelvényeket (l. bővebben *Szelvény*).

Szelvénykamat, l. *Szelvény*.

Szelvényolló (német. *Coupon-scheere*). A bankoknál és pénzügyintézeteknél az értékpapírszelvények beváltása idején nagy fizikai munka a szelvényeknek ollóval való levágása. Hogy a levágáshoz szükséges kettős, szög alakú vágást egyszerűen lehessen végezni, ilyen szög alakú ollókat készítettek, melyek a szelvények levágását meggyorsítják. A Sz. a közbeszédben a nagy tőketulajdonnak tréfás jelképe.

Szelvényeszervek, latinul *nephridiumok*, a gyűrűs férgekben minden testszelvényben párosával előforduló, sokszorosan összehurkolt csatornás szervek, melyek a kiválasztás szolgálatában állnak. Kezddőnek egy tölcseralakú, csillagós nyílással, amely a testüregekben szájadzik. A csillagok mozgása a testüri folyadékot a csatornába hajtja. Ezután következik egy mirigyes természetű kiválasztó szakasz, amely a bomlástermékeket kiválasztja. Végül a szerv többnyire egy tágult, húgyhólyagszerű gyűjtőcsatornában végződik, amely egy nyílással a szabad testfelületen nyílik. Sok tengeri gyűrűféregben a Sz. arra szolgál, hogy a peték és ondószálcák rajtuk keresztül jussanak ki az állat testéből.

Szelvényutalvány (*Kamatcók, Talon, Erneuerungsschein*). A szelvényiven (l. o.) a szelvényeken körül levő utalvány, mely az elfogyott szelvények helyébe járó új szelvényív beváltására szolgál. Gyakran külön Sz. helyett az utolsó szelvény (csereszelvény, stichcoupon) jogosít az új szelvényív kiváltására. A Sz., ellentétben az egyes szelvényekkel, a maga főpapirosától el nem választható, mert a kereskedelmi törvény szerint az adós a főpapiros bemutatójának az esedékes új szelvényívet akkor is köteles kiadni, ha a Sz.-nyal már más jelentkezett volna.

Szélvész, l. Szél.

Szélvitorla (ném. *Windsegel*, ol. *vela da vento*). Kisebb tengeri vitorláshajókon a szellőztetőt v. szélőtmlőt helyettesíti. Egyszerű vitorlavászondarab, mely a földzét fölött kötelekkel ki lesz feszítve.

Szélvíz, a tavak szélén levő, sekély, könnyen átmelegedő víz.

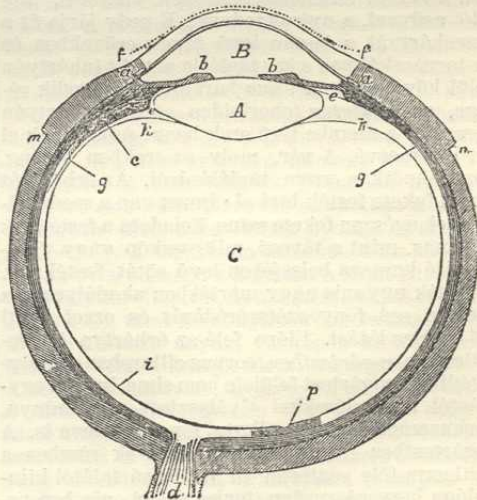
Szélzászló, l. Anemoszkóp.

Szem, a látás szerve. Az összes állatok látószerveinek legfontosabb részei a **fényfogó sejtek**, melyek közömbös érzéksejtekből fejlődtek ki s melyeknek legjellemzőbb elemei a protoplazmájukat behálózó és bennük szabadon végződő idegfonalacsák, úgynevezett neurofibrillumok. Ezeket a neurofibrilláris végződéseket kell a tulajdonképpeni fényfogó elemeknek tartanunk, annyival inkább, mert számos állat látószervében csupán ezekhez férkőzhetik fény. A látószerv leg egyszerűbb esetben egyetlenegy fényfogó sejtől áll, melyet barna festéket tartalmazó pigmentsejt vesz körül. Ilyen szem fordul elő pl. az alsóbbrendű laposférgeknél. A magasabbrendű laposférgeknél már több fényfogó sejt egyesül s ezeket részben szintén pigmentsejt veszik körül. Hasonló berendezés fordul elő velejében a gerinces állatok szemének ideghártyájában is, ahol a fényfogósejtek csapokra és pálcikákra differenciálódnak. Ezekben a látószervekben a fényfogó sejteknek legérzékenyebb részei a fénytől el vannak fordulva, vagyis a fénynek először a fényfogó sejteknek kevésbé érzékeny részein kell keresztül haladnia és csak ezután éri a legérzékenyebb részeket, a neurofibrilláris végződéseket. Ismertünk olyan látószerveket is a gerinctelen állatoknál, amelyekben a fényfogó sejteknek legérzékenyebb részeit, vagyis neurofibrilláris részeit közvetlenül éri a fény. Az állatoknál a fényfogó sejtek a legkezdetlegetsebb fokon a test felületén a többi közönséges hámsejt között foglalnak helyet, majd árokalakú mélyedésbe húzódnak, végül fokozatosan teljesen függetlenítik magukat a fedő hámsejtektől és alattuk zárt hólyagot alkotnak, melyben átlátszó üvegest és erősen fénytörő lencse fejlődik.

Az állatok fényfogó szervei, melyeket helytelenül általában látószerveknek szokás nevezni, élettani szempontból két főcsoportra oszthatók. Az első főcsoportba azok tartoznak, melyek csupán a megvilágítás mennyiség szerint való különbségeinek, vagyis a világosság fokának felfogására alkalmasak; működésük körülbelül olyan lehet, mint a mi szemünké csukott szembéjak mellett, képlátásra tehát nem alkalmasak, csupán mozgásirányok kijelölésére szolgálnak, ezért **irányító**

szemeknek nevezhetjük őket. A második főcsoportot azok a látószervek alkotják, melyek az előbbi csoportba tartozó fényfogó szervek működésén felül még a külvilág képeinek bevetítésére, szóval képlátásra is alkalmasak, ezeket **képpalkoló szemeknek** v. tulajdonképpeni látószerveknek nevezük. A képpalkotó, vagyis tulajdonképpeni szemekre az jellemző, hogy minden fényfogó sejtig v. sejtesoportig csak egyféle irányú fénysugarak juthatnak el; a többiek bejutását a célszerűen elosztott pigmentum megakadályozza.

A fénysugaraknak ezt a szabályszerű elosztását vagy egy lencse végzi, mely a tárgyak megfordított képét vetíti a szem fenekén lévő s más irányú fénysugaraktól megvédett fényfogó sejtekre, vagy pedig olyan berendezés, melynek révén az egymás mellett fekvő s külön lencsével felszerelt fényfogó sejteket vagy sejtesoportokat

1. ábra. A szem keresztmetszete.

m n ínhártya, f f porchártya, a a Schlemm-féle csatorna, g érhártya, c sugártest, b b szivárvány-hártya, d látóideg, p sárga folt, e e Zinn-féle üvecske, B szemcsarnok, A szemlencse, C üvegest (Helmholtz szerint).

körülvevő pigment-hüvely segítségével csak a tengelyük irányába eső fénysugarak juthatnak a fényfogó sejtekhez, a fényfogó sejtesoportok tengelyei pedig széttartók. Az előbbi szerkezetű szemeket (pl. a Cephalopodák és gerinces állatok szemei) **camera obscurás**, az utóbbiakat (pl. az Izeltlábiák összetett szemei) **musivikus szemeknek** nevezük. A magasabbrendű gerinces állatok camera obscurás szerkezetű szemgolyójához mozgató és védő berendezések társulnak, melyek a szem kifogástalanul pontos működését lehetővé teszik. A szemgolyóhoz tapadó izmok (szemizmok) segítségével az állat akarata szerint változtatja szemé irányát, a szembéjak és szempillák a por és más ártalmatlan hatások ellen védik a szemet, a szemgolyó külső szöglete táján lévő könnymirigyek váladékukkal pedig a szem porchártyáját fényesen és tisztán tartják.

Az ember szemé közel göyö alakú hólyag. A mellékelt 1. ábra a jobb szem vízszintes kereszt-

Amely szó S alatt nincs meg, Sz alatt keresendő!

metszetét tünteti fel. Az ábra felületes megtekintésekör a szemén három rétegből álló burok tűnik elő; e burkok különböző, átlátszó fénytörő közeget zárnak be. A legkülsőbb (*m n*) az *inhártya* (sclerotica v. sclera). Azért nevezik így, mivel inkább hasonló szövet alkotja és mivel hozzájuk hasonló fehér a fénye. Fénye e hártvány keresztül általában nem hatol a szembe, csak erős fényből jut be kevés s ilyenkor áttetsző az *inhártya*. Elül a szaruhártya v. porchártya (*f f*), hátul a látóideg betéréshelye (*d*) szakítja meg az *inhártyát*. A szaruhártya, cornea (*f f*) az *inhártya* egyenes folytatása; lényegesen különbözik azonban attól teljes átlátszóságával. A fehér *inhártya* oly módon fogja körül a szaruhártyát, mint az óráramája az óratíveget. Erek sincsenek a szaruhártyában, vér nem járja át; e helyett esatorna (*a a*), a *Schlemm-féle csatorna* veszi körül, mely tele van a vérből származó színtelen, víztiszta, tápláló nedvvel, a nyiroknedvvel. E nedv járja át a szaruhártyát a benne levő finom csövekben és esatornácskákban s így táplálja azt. Az *inhártyán* belül következnek a szem burkainak második rétege, az *érhártya* (chorioidea *g*); az *inhártyán* keresztül a szembe tévő erek benne ágazódnak el sűrű érrecévé. A vér, mely ez erekben kering, gondoskodik a szem táplálásáról. Az *érhártyát* sűrűn fekete festék lepi el; innen van a szem belsejének egészen fekete színe. Feladata a festéknek ugyanaz, mint a táveső, mikroszkóp vagy fotografáló kamara belsejében levő sötét festéknek. A festék ugyanis nagy mértékben akadályozza a szembe eső fény szétszóródását és ezzel segíti elő az éles látást. Előre felú az *érhártya* közvetlenül a *sugártestben*, corpus ciliareban (*c*) folytatódik. A *sugártest* felülete nem sima, hanem egymástól mélyedésekkel elválasztott sugárirányú, párhuzamos léceket alkot; innen a neve is. A *sugártestben* izmok vannak, melyek részben a *Schlemm-féle csatorna* (*a a*) belső falától kiindulva legyezőszerűen terjednek el, részben pedig körkörösen haladnak, mintegy a szemlencse körül. Ez a *sugárizom*. Ugyancsak a *Schlemm-féle csatornának* megfelelően a *sugártest* a *szivárványhártyában* (*b b*) folytatódik; közvetve tehát a *szivárványhártya* is az *érhártya* folytatása.

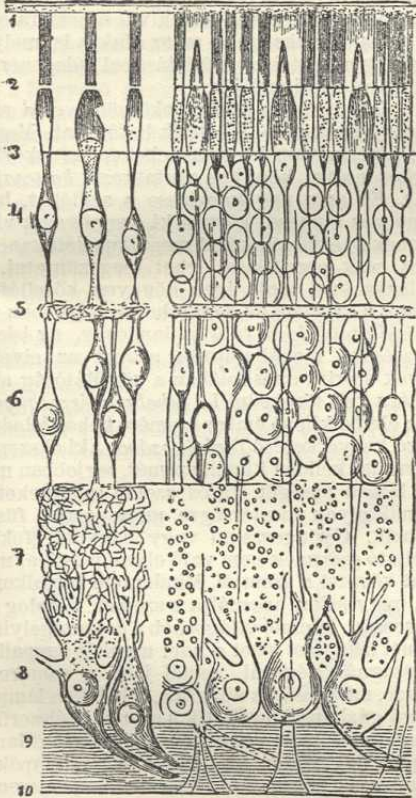
A *szivárványhártya* a közepén átlukasztott *hártya*, mely a szemcsarnokot (*B*) kitöltő csarnokvízben szabadon lebeg. Csak hátsó felületével fekszik a lencséhez. Ezen csúszik előre és vissza, midőn a szembogár (pupilla) tágul vagy szűkül. A *szivárványhártyában* is vannak izomelemek. Ezek egy része a *szivárványhártyában* sugárirányban halad és összehúzódása a pupillát nagyobbítja; ez a *szivárványhártya* tágító izma. Egy másik része az izomlemezeknek a *szivárványhártya* belső szélé közelében *b-nél* a *szivárványhártya* állományában körkörösen fut és összehúzódásakor a látó lyukat szűkíti; azért a *szivárványhártya* szűkítő izmának mondják. Mint az *érhártyában*, úgy a *sugártestben* és *szivárványhártyában* is van fekete festék. E miatt a fény nem a *szivárványhártyán*, hanem a pupillán keresztül hatol a szembe. A fekete festék az egyes szemekben különböző mennyiségben fordul elő.

Vannak szemek, melyekben egészen hiányzik; ezek az albinók vagy kakerlakok. Az ilyen szemek az *érhártyában*, *sugártestben* és *szivárványhártyában* foglalt erekben keringő vér miatt vörös színűek. A fényszóródás miatt az ilyen emberek rosszul látnak, sőt a csak valamivel erősebb világitás már vakítja őket. Világoskék szemek azok, melyeknél az *érhártyán* és *sugártestben* kívül a *szivárványhártyának* csak hátsó felületén van festék; ez a festék a *szivárványhártya* állományán keresztül kék színben látszik. Azon arányban, amint a *szivárványhártya* állományában kevés vagy sok festék fordul elő, látszik a szem többé-kevésbé szürkének vagy feketének.

Az *érhártyán* belül, hozzáóvó van a szem-burok harmadik rétege, a felette finom szerkezetű *ideg- v. rekehártya* (*i* [retina]). Tulajdonképpen már nem is a szemburok, hanem a látóideg végkészüléke. Úgy tekinthetjük, mint a látott tárgy képét felfogó ernyőt, melyet a szembe hatoló fény izzgat. A látóideg idegrostjai az agykéreg halántéki lebenyében erednek. A koponyatüregben belül félig keresztülágnak a két látóideg rostjai, hogy azután mindegyik a megfelelő szembe térjen. A szemben átfúrja az in- és *érhártyát* (*d*) és az *ideghártyában* végződik. A látóideggel *d-nél* vér-ér is jut a szembe, mely az *ideghártyában* elágazódva, ezt vérral látja el. Az ideg, amint a szembe betért, az *érhártyán* belül mindenfelé kiterjed és saját-szerű végkészülékkel végződik. A látóideg betérési helyén (*d*) egyedül az ideg rostjai fordulnak elő; ezentúl a látóideg végkészülékei alkotják az *ideghártyát*, mely egészen a *sugártestig* terül el. Itt éles, fogazott határral végződik. A *sugártest* felé mind kisebb számban vannak idegelemek az *ideghártyában*, a *sugártest* mögött már csak kötőszövetből és hengeralakú sejtekből áll. Az *ideghártyának* azt a helyét, melyen a fényérzés a legjobb, a látóidegrostok megkerülik, bár végkészülékeik ott a legsűrűbbek. Sárga színe miatt az *ideghártya* e helyét *sárga foltnak* (*p*), a közepét pedig *ideghártya* v. *központi gödörnek* nevezik. Ha valamely tárgy megtekintünk, szemünket akaratlanul is úgy állítjuk, hogy a tárgy képe az *ideghártyagödörbe* essék. Mikroszkóp alatt az *ideghártyán* több részt meg lehet különböztetni. Ha keresztmetszetet készítünk belőle, erős nagyítással, kívülről az *érhártya* felől befelé, a 2. ábrán feltüntetett következő részeket lehet rajta felismerni.

Az *ideghártyának* az *érhártyával* közvetlenül összefüggő része a *festékes hámréteg* (2. ábra 1); az albinók szemében a festék ezekben a sejtekben is hiányzik. Lényegében fekete szemecskékből áll. A hámsejteknél a szemecskék sötétben a sejt alijában gyűlnek meg és a világosság hatása alatt, elhagyva helyüket, a részben e sejtekbe merülő pálcikák és csapok (2) közé terjednek. Ezek a *festékszemecskék* vörös színű anyagot, a *retinabibort* állítják elő, mely az *ideghártyát* pirosra festi. A fény hatása alatt a *retinabibor* elhalványul, sötétben pedig újra képződik. A hámrétegen belül következik az *ideghártya pálcika-csaprétege* (2), mely az *ideghártyának* a látóidegrostok végágaival összefüggő tulaj-

dönképeni végkészüléke. A pálcikák és csapok sejtek; nevéket külső tagjaik pálcika-, illetve csapyszerű alakjától kapták. Belső végétől finom idegrost indul ki. Az ezeken levő magszerű duzzanat a rostkészülékkel egyetemben alkotja az ideghártya negyedik, *külső magvas rétegét*. A pálcikák 0.040–0.050 mm. hosszúak és 0.0015–0.0018 mm. szélesek. A rövidebb csapok hossza 0.032–0.036 mm. A sárga folt közepén csupán erősen kifejlődött csapok vannak. Az ideghártya itt vékonyabb, az idegrostréteg és a belső szemecskés réteg (l. alább) teljesen hiányzik; az

2. ábra. Ember ideghártyája, jobb oldalt átmetszethen, bal oldalt pedig az egyes alkotó idegelemek elkülönítve.

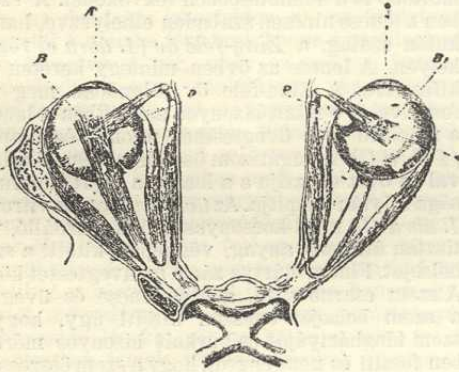
idegrostok a szomszéd területől húzódnak a csapokhoz. Ezentúl az egyes csapokat pálcikák veszik körül. Mennél közelebb jutnak az ideghártya széléhez, annál ritkábban lehet csapokat találni és az ideghártyának a sugártesttel összefüggő fogazott szélén az idegelemek általában teljesen hiányoznak. Az ideghártya 2. és 4. rétege közötti *határhártyát* (3) kötőszövet alkotja. Az ötödik vagy *külső szemecskés rétegben* finom idegszálak vannak, melyek a negyedik réteg magszerű duzzanatától eredve, a belső magvas réteg (6) sejtyszerű megvastagodásához vezetnek. E megvastagodásck tulajdonképen apró, kétnyujtványú idegsejtek. Az idegfonalakból álló *belső szemecskés réteg* (7) után következő *idegsejtréte-*

get (8) többnyujtványú idegsejtek alkotják, mely sejteknek az idegrostrétegbe (9), mint idegrost tengelyfonalába folytatódó, egy-egy tengelyfonalnyujtványuk és számos protoplazma-nyujtványuk van. Végre az idegrostréteget a szem belsejétől, a kötőszövetből alkotott *belső határoló hártya* (10) választja el. A látóidegben 438,000 idegrostot számláltak meg; minden idegrost az ideghártyában egy idegsejtől indul ki; az idegsejtek protoplazma-nyujtványai úgy terülnek el az ideghártyában, hogy 7–8 csapés mintegy 100 pálcika esik egyetlen idegsejtre, illetve rostra.

A szem belsejét átlátszó közegek töltik be. A porchártyán belül (1. ábra B) víztiszta, folyó *csarnokvíz* (humor aqueus) van egészen a szemlencséig. A *szemlencse* (1. ábra A) kristálytiszta, kettősen domboru lencse, előfelé laposabb és hátrafelé fordított nagyobb domborullattal. Külön tok zárja körül a szemlencsét alkotó számos finom rostot. A felületes rostréteg a legkevésbé domboru; mennél mélyebben fekszik a rostréteg, annál domborabb. A mélyebb rostok anyaga tömöttebb is a felületesebben fekvőknél. A szemben a lencse nincsen szabadon elhelyezve, hanem külön szalag, a *Zinn-féle öv* (1. ábra e) rögzíti helyén. A lencse az övben mintegy kereten van kifesztve. A Zinn-féle öv állandóan meg van feszítve és e miatt bizonyos mértékben a lencsét a mögötte levő üvegtesthez nyomja és ellapítja (1. ábra C). A sugárizom összehúzódása alkalmával az övet ellazítja s a lencse a saját rugalmassága folytán ellapítja. Az *üvegtest* (corpus vitreum, 1. ábra C), mint kocsonyaszertűen összeálló, víztiszta átlátszó anyag, végképen kitölti a szem belsejét. Finom hártya zárja az üvegtestet körül. A szem csarnokvíze, a szemlencse és üvegtest a szem belsejét egészen kitölti úgy, hogy a szem ideghártyáját és burkait bizonyos mértékben feszíti és nem engedi, hogy a szem összeesék vagy ideghártyája az érhártyától elváljék. Ezt a belső szemüregi nyomást 20–30 mm. magas kénésoszlop nyomásával megegyezőnek találták. A szem szabadon, a fénynek hozzáférhetően fekszik a szemgödörben. A *szemgödör* maga zsírban gazdag párnával van kitöltve, melybe a szem úgy illik bele, mint a combosnt izlöl feje a csípőizület izvápájába. Mivel azonban a szem nagy része szabad, azért ártalmas hatások elől védőkészülékek védik, főleg a *szemhéjak* és a *könnyvíz*. L. *Könny és Szemhéj*.

A *szemgödörök* (orbita) négy oldalú piramishoz hasonlóak. A piramis csúsa hátra-, alapja pedig előfelé tekint (2. ábra). A 3. ábrán látjuk a két látóideget, amint a koponyaürről belül a félkereszteződést alkotja. Előhaladtukban a számukra nyitva maradt lyukon keresztül törnek ki a koponyaüregből a szemgödörbe. A jobboldali szemben az ideg látható, amint a koponyacsontot átfúrva, a szemig haladt el. Az egész szemgödört zsírban gazdag *kötőszövet* párnazza ki; ebben a szemgolyó úgy van elhelyezve, hogy csak kisebb, látható része áll ki szabadon a szemgödörből. Ugyan-ezen ezen zsírpárnában haladnak a szemhez a szemet mozgató izmok. Van négy egyenes és két ferde szemizom. Az egyenes szemizmok a szemgödör

csücsán, a látóideg betérési helye körül erednek, innen előre menve, mintegy 7 mm.-rel a porchártya széle előtt tapadnak a szemhez. A négy egyenes szemizom közül az egyik, a *külső egyenes szemizom* (*n n*), kívül tapad a szemhez, összehúzódásával kívül forgatja azt. Ennek ellenható társa a *belső egyenes szemizom* (*i i*), mely a szemet befelé forgatja. A két izom tehát a szemet egy *C*, mint forgásponton keresztül vezetett függőleges tengely körül kifelé, illetőleg befelé forgatja. A *felső egyenes szemizom* az ábrán csak a bal szemben látható (*s*). Az *alsó egyenes szemizmot* a látóideg fedl, az ezért hiányzik az ábrán; iránya egyébiránt a felsőével párhuzamos. A két izom a szemet felfelé, illetőleg lefelé forgatja a vízszintesen fekvő *DC* tengely körül. A szemet egy ugyanazon tengely körül forgató izmok, vagy mind a négy egyenes szemizom együttműködése nem forgatja, hanem hátrahúzza. A két *ferde szemizom* közül a felső (*o*) ott ered, ahol a négy egyenes, innen a szemgödör belső felső szélén előrejut, itt alkalmas gyűrűn hatol keresztül és vissza s kifelé fordulva, éri *a* a szemet, melynek ínhártyájához

3. ábra. A két szem helyzete a szemgödörben a megfelelő szemizmokkal.

tapad. Összehúzódásakor a szemet *BB* tengely körül ki- és lefelé forgatja. Az alsó ferde szemizom nem látható az ábrán, mivel a szem fedl. A szemgödör belső oldalán elül ered, a szem alatt ki- és hátrafelé húzódik és a szem külső oldalán, hátul tapad oda az ínhártyához. Ez az izom magában a szemet ki- és felfelé mozgatja. Mindkét ferde szemizom együttesen előrehúzza a szemet. A szem működését illetőleg l. *Látás*.

A szem egészségtana. Okszerű magatartással sokféle szembajt elkerülhetünk. Régi divatú aggodalom, hogy az újszülött szemének a világosság megárhathat. Ebből csak annyit fogadhatunk el, hogy erős fény behatásától óvni kell a szemet, de a szobát besötétíteni, a gyermek arcát az elégséges levegő rovására takargatni nem szükséges. Az *újszülöttek szemgyulladás*a (oftalmia neonatorum) onnan származik, hogy az anya hüvelyének kancós eredésű váladéka, a fehérhólyás, a szülés folyamán fertőzi a gyermek szemének kötőhártyáját. (L. *Szemkankó*). Elhárítására a bábának körelessége a megszületett magzat szemét tiszta és langyos vízbe mártott vattával gondosan meg-

mosni s szemébe szemeseppentővel 1%-os argen-tum aceticum oldatot cseppenteni. A növekedő gyermek szemének további veszedelme az *ótváros v. fliktenás szemgyulladás*, mely a szaruhártyán nagy roncsolásokat okozhat, vagy legalább is a látást romló állandó foltokat hagy. Fontos dolog, hogy az ótváros gyermeket orvosi tanács szerint gyógyítsuk. *Szifilises* szülők házasságából származó gyermekeken a világra hozott szifilisz egyéb nyilvánulásain kívül szaruhártyagyulladás is fordulhat elő, melyet azonnal orvosoltatni kell. Közel rokonok házasságából származó gyermekeken fordulnak elő leginkább a szem fejlődésének különböző fogyatkozásai, azonkívül a hemeralopiának v. esteli vakáságnak az az alakja is, mely az ideghártya festékes elfajulásával (degeneratio pigmentosa retinae) jár.

Az *iskolázás* éveinek beköszöntével a szem fénytörésének hibái éreztetik hatásukat. Messze-látó, hipermetropiás gyermekeken az iskolázás megkezdésével könnyen mutatkozik *kancalság* (l. o.). Ez arra figyelmeztesse a szülőket, hogy szomorvos tanácsát kérvén ki, szemüveget viseltesenek gyermekükkel. A megállapodott kancalságot csak operálással lehet megszüntetni. Az iskolázás éve alatt igen könnyen közzellátóvá lesznek a gyermekek, kivált ha családjukban van a *közzellátótságra* való hajlandóság. Az iskolai egészségtan megállapította azokat az elveket, melyek szerint az iskolában a közzellátóság elhárítására kell törekedni l. *Iskolai egészségügy*.

Az életbe kilépő ember szemére nehéz feladatokat ró kenyerésnek *hibái éreztetik hatásukat*. Aki okszerűen használja, kellően kiméli szemét, legjobban megőrzi látása épségét. Fájós szemű gyermeket ne adjanak olyan mesterségre, mely porral, füsttel dolgozik. Gyöngeszemű vagy nagyobb fokban közzellátó gyermek nem való olyan pályára, mely sokat követel a szemtől. Mindenféle foglalkozásban, mely sokat használja a szemet, fő dolog a jó világosság. Mennél világosabb a dolgozóhelyiség, mennél inkább el lehet a napi munkát nappali világosságnál végezni, annál jobb a szemre. A gyöngye, mesterséges világítás, tökéletlen lámpák, lobogó gázlángok erőltetik a szemet. Célszerű világosságot árasztanak kellően mérsékelt villamos lámpák, úgyisint az Auer-féle gázlámpák. A nagyon erős, kápráztató világítás bántja a szemet. Gondoskodni kell, hogy *műhelyekben* tiszta legyen a levegő. A szennyes, piszkos levegő hurutossá teszi a szemet, árpát, szemhéjszélgyuladást okoz. Ha a munkás poros levegőről tér haza, mossa meg langyos vízzel a szemét. Fa- és fém-sztergályosok, lakatosok, kovácsok, kőfaragók, kőműzők szemét a szertepattogó testcsékek sértethetik. Ennek elhárítására kötelezővé kellene tenni ilyen munkásokra néve a védő pápaszem viselését. Cséplőgépek pora ellen szintén célszerű a védő pápaszem. Szürke v. színes védő pápaszem viselését a kápráztató világosság is szükségessé teheti. Így a villamos lámpák szerelői, v. akik magnéziumfényvel dolgoznak, ilyen üveggel védjék szemüket. Télen a havas mezőség fénye lehet olyan bántó a szemre, hogy sötét szemüveggel kell ellene védekezni, nyáron, kivált a fáttan pusztaság verőfénye ellen kell a szemet hasonló módon védeni.

Amely szó **Sz** alatt nincs meg, **S** alatt keresendő!

A 40-ik évét meghaladott korú ember természet szerint *messzelátóvá* válik, szemüvegre szorul. Nem okszerű dolog a szemüveg használatának megkezdését halogatni. A jól megválasztott szemüveg legjobb óvőszere a szemnek. Öreg emberek látása romlásának leggyakoribb oka a szürke hályog. Elhárítására alig lehet valamit tenni; az a fő, hogy biztosan megállapítsák, hogy szürke hályog van fejlődőben és nem más szembaj, akkor nyugodtan be lehet várni, míg operálásra kerülhet. Embertársainkkal való érintkezésünk közben ragadós bajok származhatnak át szemünkre. Különösen a *trachoma* (l. o.) járvány-szerű elterjedése adhat alkalmat fertőzésre. A *genyedő kötőhártya-gyuladást* (oftalmobleonorrea) a húgycső genyedő váladékának fertőzése okozza. Legegyszerűbb védelem ellene, ha az ily bajban szenvedő ember nem nyúl tisztátalan kézzel a szeméhez. A nép között pedig terjeszteni kell azt a fölvilágosítást, hogy milyen veszedelem rejlik abban az ostoba szokásban, hogy mindenféle szembajt úgy gyógyítanak, hogy a szemfájós ember a saját vizeletével mosogassa szemét. Ha húgycsőfolyása van, az eredetileg kis szembajból nagy bajt csinál, evvel a veszedelmes gyuladással fertőzi szemét. Az újszülött gyermek ilyenmű szemgyuladása is átragadhat a vele bánókra, ha vigyázatlanok. L. még *Szemápolás, Szembajok és Szemgyuladások*.

Szem, botanikai értelemben a. m. rügy (l. o.).

Szemafor, 1. helyesen *karjelző*, a vasutaknál alkalmazott jelzőberce, amellyel a közeledő vonat-

1. ábra. Egykarú szemafor tilos állásban.

2. ábra. Kétkarú szemafor szabad állásban.

nak a «Szabad» jelzés, a «Lassan» jelzés és a «Megállj» jelzés adható. A Sz. 8–12 m. magas csöves v. rácsos árbocból és annak felső végén elhelyezett 1, 2, 3, esetleg több jelzőkarból áll. A

karok száma a jelzendő menetirányok száma szerint változik. Hazánkban ez idő szerint háromnál több kar nem alkalmaznak. Az adandó jelzéseknél alapul az, hogy nappal a vízszintesen álló jelzőkar, sötétben a vörös világ fejezi ki a «*Megállj*» jelzést. A karnak részutos helyzete a «*Szabad*» vagy a «*Lassan*» jelzésére használtatik, sötétben a fehér, illetve a zöld világ adja a jelzést. Magyarországon a rézsut 45° alatt föfelé álló jelzőkar, illetve jelzőkarok juttatják kifejezésre a «*Szabad*» jelzés fogalmát. A jelzőkarnak rézsut lefelé való állítása nálunk jelenleg csak az ú. n. állandó lassúmenet jelzőknél használatos. A Sz.-ok felállítására vonatkozó részletes szabályok a jelzési utasításban foglaltatnak.

2. Sz., tengerparti jelző állomás, mely a híradást v. táviratokat váltását, nemzetközileg megállapított kulcs szerint, a szárazföld és tengeri hajók között közvetíti.

Szemaák István, tanár, igazgató, tanügyi író, szül. Szászfaluban (Ugocsam.) 1842 dec. 25. A budapesti egyetemen a filozófiai tanulmányokon kívül jogot és teológiát hallgatott s fil. doktorrá avatták. Tanár volt Kassán, Keeskeméten, utóbb Budapesten, ahol igazgatói címet, 1923-ban pedig m. kir. kormányfőtanácsosi címet kapott. Német nyelvi tankönyveit hosszú időn át használták. 1891-ben az Orsz. Középsik. Tanáregyesület megbízásából összeállította a magyar, a vallás- és közokt. minisztérium megbízásából a német és francia nyelvű ifjúsági irodalom könyvjegyzékét; szerkesztette az *Ifjúsági könyvtárjegyzék c.* folyóiratot, 1911. újabb s hivatalosan kötelezővé tett ifjúsági könyvtárjegyzék készítésével bízták meg. Szerkesztette az *Ifjúsági Könyvtár* című ismeretterjesztő sorozatot. Munkásságában a nemzeti gondolat, az ifjúság szellemi és erkölcsi integritása vezette. 1924-ben megjelent *A magyar ifjúsági irodalom története*, e téren úttörő munka.

Szémán István, gör. kat. pap, kánonjogász, szül. Abaujszántón 1880 júl. 5. Teológiai és jogi tanulmányait Eperjesen és Kolozsvárott végezte, hol doktorrá avatták. Pappá szentelték 1903. 1907-ig tanítóképző int. tanár, 1907—18. főgimn. tanár, egyszersmind egyházmegyei tanfelügyelő, 1917. főtanfelügyelő volt Eperjesen. 1920-ban tb. kanonok lett, ugyanez évben a csehek kiutasították; ezután Budapestre a polgári iskolai tanítóképző intézet tanárává nevezték ki. A Szent István Akadémia tagja. Cikkeket, tanulmányokat írt különböző lapokba és folyóiratokba; szerkesztett több lapot Eperjesen; fordított magyar liturgikus műveket, írt tankönyveket. Önállóan megjelent művei: *Innen-onnan* (oroszból elbeszélések, Budapest 1908); *Idégen tájon* (oroszból, Győr 1908); *A B. Szűz Mária tisztelete a görög egyházban* (u. o. 1909); *Az élet útja* (ifjúsági irat 1909); *Tíz év* (elbeszélés, Ungvár 1912); *Van* (regény, Eperjes 1914); *A Tridenti forma és a keleti egyház jog* (Budapest 1916); *Hítfelekezeti iskoláink jogi helyzete* (Eperjes 1918); sajtókészeti és eperjesi Széchenyi-kör által pályadíjjal kitüntetett *Sáros vármegye tót-rutén népköltészete c.* gyűjteménye.

Szemang, Malakka-félsziget hegyes vidékein kőborló törzsek, a szakálok fajrokonai, bár inkább a pápna típus felé hajlanak.

Szemápolás. Szemünket mindenféle fertőzéstől legegyszerűbben úgy óvjuk meg, hogy mosatlan kézzel, szennyes zsebkendővel nem nyúlunk hozzá. Kellemetlen érzést keltő, vakító fény ellen védőüvegekkel védekezhetünk. (L. *Szemüvegek*.) Érzékeny és különösen kötőhártyagyuladásokra hajlamos szemű ember lámpavilágítás mellett ne dolgozzék sokáig. A petroleumlámpa és a szénszálas izzólámpa sárgás fénye kevésbé bántó, mint a villamos ívlámpák ibolyaszínű és vegyi hatású sugarakban gazdag fehér fénye. A munkához használt lámpa olyan ernyővel legyen ellátva, amely a lámpafényt a könyvre, iratra stb. veti, szemtünk elől azonban eltakarja. Ha por hull a szemtünkbe, ne hunyorgassunk gőresösen, hanem szemünket lehetőleg kimeresztve és ide-oda mozgatva szaporán pislogjunk. Ilyen módon a legtöbb esetben kipislogjuk a behullott porzemet. Ha ez nem sikerül, orvoshoz kell fordulnunk. Igen sürgős az orvosi segítség maró anyagoknak (savak, lúgok, méz stb.) a szembe freccsenésekor. Amíg a segítség megérkezik, csurgassunk a sérült szembe bőven vizet, hogy ezzel a maró anyagot felhígítsuk és kimossuk. Az újszülöttek szeméinek veszedelmes szemgyuladástól való megóvását l. *Szemkankó* alatt. Iskolás gyermekek Sz.-át l. *Iskolai egészségügy*.

Sze-mau (*Sz' mau*), mintegy 15,000 lakosú város Jün-nan kínai tartományban, 1897 óta az idegen kereskedelemnek nyitva, fontos a Tonking felé irányuló forgalma miatt; fonó- és szövőipara van.

Szembajok részint a szem optikai működésének hibái, részint szembetegségek, amelyeknek egy részét általános testi betegségek (tuberkulózis, szifilis, rheumatizmus, cukorbetegség, vesebajok, idegbetegségek stb.) okozzák. A *fénytörés* hibái: távollátás (hypermetropia), közellátás (myopia), astigmatismus. Az *alkalmazkodás* hibái: a presbyopia, az alkalmazkodási képesség bénulása. A *szemizmok* betegségei: kancsalság, bénulás, szemhéjgörcs. A *kötőhártya* betegségei: idült és hevenyész hurutos gyuladások, fliktenás szemgyulladás, trachoma, szemkankó, difteria, tuberkulózis, daganatok. A *szemhéjak* betegségei: szemhéjszélgyulladás (blepharitis), árpa, jégárpa, daganatok, entropium, ektropium, trichiasis. A *könnyszervek* betegségei: a könnymirigy daganatai, a könnylevezető csatorna szűkülése, a könnytömlő gyuladásai és tágulása. A *szemgödör* bajai: daganatok, gyuladások. A *szemteke* betegségei: inhártagyuladás, szaruhártyagyuladás, szaruhártyahomály, szaruhártyafolt, a szivárványhártya, sugártest és érhártya gyuladásai, daganatai, veszesületett hibái, a szemlencse elszűkülése (szürke hályog) és helyhagyása, az üvegtestben vérzés, izzadmány-felhalmozódás, az üvegtest elhígulása, az ideghártya gyuladása, daganata, leválása, a látóideg gyuladása, sorvadás, a glaucoma, agybetegségek okozta látási zavarok, sérülések okozta bajok. A szembetegségek gyakrabban fordulnak elő a gyermek- és serdülőkorban (különösen a kötőhártya és szaruhártya betegségei), másrészt az 50-ik életéven túl (hályog, glaucoma).

Szembetegségek házi állatoknál. Lényegükben azonosak az emberi Sz.-kal. Különleges kóralakok: lovaknál a *havi vakság* (l. o.) és a *Filaria papillosa* nevű szőrféreg okozta szembaj, mely az elülők szemcsarnokban helyet foglaló féreg eltávolításával gyógyítható; szarvasmarhákban, ritkábban más háziállatoknál, a napfényes legelőkön tartózkodás közben támadó *Járványos szaruhártyagyulladás*, mely árnyékban bőrvizes borogatásokra többnyire gyógyul. Fertőző bajok közül főképpen a szarvasmarhák ronsoló orrhurutjához, a lovak influenzájához és a kutyák szopornyicájához szoktak szemgyuladások társulni.

Szembenállás (*oppositio*), l. *Aspekták*.

Szembénulás, l. *Oftalmoplégia*.

Szemesítés (lat. *konfrontálás*), a vádlottaknak vagy a tanuknak egymással vagy vádlottnak a tanuval való fizikai szembeállítására vallomásaiknak egymás szemébemondása végett, melynek akkor van helye, ha a vallomások lényegesen eltérők és a Sz. az anyagi igazság kiderítése érdekében szűkségesnek mutatkozik.

Szembetegségek, l. *Szembajok* és *Szemgyuladás*.

Szembog, l. *Agancs*.

Szembogár (*látólik*, *lata*), l. *Szem*.

Szemcsés (azelőtt: *Szemecsekehi*), nagyközség Tolna vm. tamási j.-ban, (1920) 1634 magyar lak.

Szemcsékörság, l. *Selyemhernyó*.

Szemcsés, az olyan ásvány-, illetőleg kőzet-szövet, mely csupa szemeknek halmaza. L. még *Kőzet*.

Szemcsés réteg, l. *Bőr*.

Szemcsés szarvasgomba (nőv.), l. *Elaphomyces*.

Szemcsészés vagy *granulálás* (a latin granum, szemcse után elnevezve), megömlesztett anyagoknak, különösen fémeknek nagyon durva poralakra való változtatása. Ennek a műveletnek legegyszerűbb módja, ha az olvadt fémeket vékony sugárban állandóan kavart hidegvízbe v. pedig vízben tartott s folytonosan rázott sóprűre csurgatjuk. A könnyen olvadó fémeket (cink, ón) krétával vastagon bekent jól záró dobozban vagy mésszel bekent forgó dobban (szemcsésző gépben) addig rázzuk, míg megfagnak. A kemencéből kifolyó vasat és a salakot rá fúvott nagy feszültségű gőzzel vagy vízszugárral szemcsészik. A bőrt a chenopodium album (chagrin) kemény magjára sajtoltják.

Szemdaganatok, a szem különböző részeiből indulhatnak ki. A szemhéjakat rák ronsolhatja el. A szemhéjak mirigyéből jégárpa fejlődhetik. Elég gyakoriak a bőrral bélelt kásadaganatok. Daganatok indulhatnak ki a szaruhártya és inhártya határából. A szivárványhártyában ciszták fejlődhetnek. A szivárványhártyából és érhártyából kiinduló festékes szarkómák különösen rossz természetűek szoktak lenni, átrakódásokat támasztván a test egyéb részeibe. Ugyancsak az életet veszélyeztetik a látóideg és ideghártya gliómái. A szemgödörben fejlődő daganatok kinyomják helyéből a szemteket, s kiírthatásuk végett többnyire a szemteket is ki kell irtani. Ha a szemtekében rossz természetű daganat van, sietni kell a szem kivetésével (enukleáció).

Szemédfitéria, a kötőhártya diftériás gyuladása. Igen veszedelmes.

Szemecskemérő, l. *Kémlelő súlymérő*.

Szem elgenyedése, l. *Panoftalmitisz*.

Szemellenző (ang. *blinkers*), álarchoz hasonló fejzsák, mellyel az ijedős vagy túlideges ló látását az útírányra korlátozzák. Versenyben csak igazgatósági engedéllyel alkalmazható.

Szemelnye (*Szmlnó*), kisk. Sáros vm. bártfai j.-ban, (1910) 751 szlovák, német, lengyel és cigány lak. (Tr. Cs.-Sz.)

Szemelvény kiválasztott darab vagy részlet, pl. költeményből.

Személy, kisk. Baranya vm. pécsi j.-ban, (1920) 519 horvát és magyar lak.

Személy (*persona*), általában véve az egyes ember (individuum), amennyiben önlehatározásra képes s cselekvését erkölcsi szempontból megítélni tudja (l. *Egyén*).

Sz. jogi értelemben a. m. jogalany, az, aki jogok és jogviszonyok alanya lehet. Sz. és jogalany, személyiség és fogalanyiség vagy jogképesség tehát azonos fogalmak. (L. *Jog és Jogi személy*.) Természetes Sz. csak az ember, és pedig a művelt világ jogai s így jelesül hazai jogunk szerint is minden ember. A természetes személyiség születéssel kezdődik, vagyis akkor, midőn az emberi lény az anyai méhtől teljesen elválasztott. A méhtől el nem vált gyermek csak az anyai testnek része (pars viscerum), fogamzása percétől kezdve azonban fenntartatnak részére mindama jogok, amelyek őt akkor, ha élve születik, meg fogják illetni. E szabály különös jelentőséget nyer az öröklési jogban, ha ugyanis az öröklési jog az anya teherben léte alatt nyílik meg, az a magzatnak születése idejéig részére fenntartatik. Feltétlenül azonban az, hogy a gyermek élve születik. Ellenkező esetben úgy tekintendő, mintha nem is fogantatott volna. A méhmagzat önálló büntetőjogi védelemben is részesül, mert szándékos elhajtása v. megölése büntetés alá esik.

A természetes személyiség az embernek fizikai halálával és csak ezzel szűnik meg. A jogképesség elvesztésével járó római jogi maxima capitis diminutio, valamint a morte civile, polgári halálhoz hasonló intézmény hazai jogunkban mindenkor ismeretlen volt. A halál bizonyítása anyakönyvi kivonattal történik, de történetik más közokirattal v. tanukkal is. A halál bizonyításának egyik módja a *holtak nyilvánítás* (l. o.). Arra az esetre, amely pedig igen fontos jogi következményekkel járhat, ha be nem bizonyítható, hogy több elhalt egyén közül melyik halt meg előbb, a különböző törvények különböző törvényes vélelmeket állítottak fel. Így némely törvény azt vélelmezi, hogy valamennyien egyszerre haltak meg; a római jog felmenők és lemenők között azt a vélelmet állította fel, hogy a 14-ik életévet betöltött lemenő a felmenőt, a fiatalabb lemenőt ellenben a felmenő élte túl. Bonyolult vélelmeket, melyekben a kor és a nem döntő szerepet játszik, állít fel a francia törvény. Hazai jogunk törvényes vélelmet nem állít fel, a szabály tehát csak az lehet, hogy aki másnak előbb v. utóbb történt elhalálzására jogot alapít, azt bizonyítani tartozik.

Személyállapotokat tárgyzó per (*status-per*), nem a vagyoni jogi viszonyokat, hanem a személyi állapot (születés, önjogosság, áhasság, halál) kérdéseit szabályozza. Ilyenek a Pp. szerint: a házassági per, a gyermek törvényességének megtámadása iránti per, a kiskorúság meghosszabbítása s a meghosszabbítás megszüntetése iránti per, a gondnoksági per, az atyai hatalom gyakorlatának megszüntetését megtámadó per, a holtak nyilvánítás eljárás. E perekben az eljárás több tekintetben különbözik a többi perbeli eljárástól, különösen az officialitás elvénél fogva. L. *Officialitás elve*.

Személyazonosság, megállapítása annak, hogy ki az a személy, akinek az ügye a hatósági eljárás tárgya. Így a büntető perben fogantatandó hullaboncolás megkezdése előtt lehetőleg meg kell állapítani a holttest Sz.-át s e végből mindazokat meg kell kérdezni, akik a halottat életében ismerték. Az ismeretlen holttestről a boncolás előtt, amennyiben lehetséges, fénykép készítenő; egyébként pedig személyéről, valamint ruházatáról s a netalán előlalt egyéb ingóságokról pontos leírást kell készíteni.

Személy-díjszabás, l. *Díjszabás*.

Személyes egyenlet, az a sajátosság, mely mutatkozik, ha a megfigyelőnek két jelenség egyidejűségét kell megállapítani, pl. csillagvizsgálatok alkalmával, hogy a megfigyelendő csillag mely pillanatban halad át egy fonalkereszt középpontján. A pillanatokat a megfigyelő az óra kegyegését számolva állapítja meg. Tehát két érzékszerv adatait kell kombinálnia, a szem- és a fülét, hogy megmondhassa, mikor történt az áthaladás. Fölfedezték, hogy e tekintetben a megfigyelők eltérő eredményekhez jutnak. 1796-ban történt, hogy Maskelyne, a greenwichi csillagvizsgáló igazgatója elbocsátotta asszisztensét, Kinnebrookot, mert ennek megfigyelései nagyon eltértek az övétől. De ez a jelenség figyelmessé tette az embereket az eltérésekre és kitént, hogy mindenkinél akadnak ilyenek. Némelyek előbb figyelnek a szem benyomásaira, mások előbb a fülére, az áttérés és kombináció nem egyforma ideig tart stb. Kitént továbbá, hogy ezek az eltérések állandók a megfigyelőknél. Ezt a sajátosságot meg is lehet állapítani mindenkire nézve, ez az ő «Sz.-e». Ha most valaki a csillagvizsgálókban ily megfigyelésekre adja magát, előbb megállapítják az ő Sz.-ét, hogy ebbeli sajátosságát megfigyelésénél számba lehessen venni. V. ö. *Ebbinghaus*, Grundzüge der Psychologie I. 615.

Személyes iparjog, l. *Iparjog*.

Személyesítés (ret.), l. *Megszemélyesítés*.

Személyes jog. Így neveztek különösen régebben, a dologi joggal ellentétben, a jogoknak azt a csoportját, amelyek nem mindenkivel szemben, hanem csak meghatározott személlyel szemben (pl. a hitelező joga az adóssal szemben) hatályosak, amelyeket ma (alanyi értelemben) *kötelmi jogoknak* nevezünk. (L. *Kötelm.*) *Legszemélyesebb jog* az, amely a személyhez van kötve, úgy hogy attól elválasztani, átruházni, előörökíteni nem lehet, pl. a haszonélvezet, az eltartásra, életjára-dékra való jog, stb.

Személyes jogok, l. *Realjogok*.

Személyes jogok rendszere, 1. Személyiségi
elv.

Személyes jövedelmi adó, 1. Adó.

Személyes kereset, 1. Kereset.

Személyes kereseti adó, 1. Adó, Jövedelmi
adó, Kereseti adó.

Személyes névmas, 1. Személynévmas.

Személyes szabadság, a testi mozgásnak és a cselekvésnek szabadságát jelenti, tehát a fizikai lehetőséget, hogy az ember akaratának megfelelően cselekedhessék v. ne cselekedhessék, valamit tegyen v. ne tegyen. L. Egyéni szabadságjogok.

Személyes szabadság elleni büntettek és vétségek.

A személyes szabadság büntetőjogi védelemben csak akkor részesül, ha az állam v. a társadalom biztonsága nem követeli meg, hogy valaki személyes szabadságától megfosztassék (előzetes letartóztatás, vizsgálati fogság, szabadságvesztésbüntetés). A pusztán *kényszerítés* (l. o.) mint a személyes szabadság jogtalan korlátozásának legegyszerűbb faja a btk. szerint nem önálló bűncselekményt, hanem mint az egyes bűncselekményeknél megnyilvánuló erőszak, vesztélyes fenyegetés (pl. zsarolás, rablás, nemi közöstimlés stb.) jön figyelembe. A btk. a Sz. két csoportját különbözteti meg aszerint, amint azt

I. közhivatalnok vagy II. magánszemély követi el, I. A közhivatalnok által elkövetett Sz. (amelyek azért szoros kapcsolatban vannak a hivatali büntettekkel és vétségekkel) körébe tartoznak: 1. *a törvényellenes letartóztatás* (btk. 193. §.), amelyet az *a közhivatalnok* követ el, aki hivatali hatalmával visszaélve, valakit törvényellenesen elfogat, elfog vagy letartóztat. 2. *A törvényellenes fogvatartás* (btk. 194. §.), amelyet az *a közhivatalnok* követ el, akinek hivatali kötelességéhez tartozik a büntető ítéletek végrehajtása (ügyész, járásbíró, fegyház-, börtönigazgató, fogházfelügyelő stb.) vagy a felügyelet a szabadságvesztések foganatosítására, avagy a vizsgálat alatt letartóztatásra szolgáló helyiség fölött és aki abban valamely foglyot a jogerejű ítéletben vagy az illetékes közhivatalnok rendelkezésében meghatározott időn túl kötelességének megsértésével fogva tart. E két bűncselekménynél a büntetés a jogtalan letartóztatás tartama szerint igazodik. Ha a szabadságtól való jogtalan megfosztás hét napnál tovább nem terjedt, egy évig terjedhető; 7—15 napi tartamánál két évig terjedhető fogház; 15 naptól egy havi tartamánál három évig terjedhető börtön; 1—3 hónapi tartamánál öt évig; három hónál hosszabb tartamánál öttől-tíz évig terjedhető fegyház. Sanyargatás vagy más erőszak esetében, ha ily módon súlyosabb bűncselekmény nem áll elő (pl. súlyos testi sértés) e büntetések egy évvel meghosszabbíthatók (btk. 195.). Mellék-büntetésekként hivatalvesztés alkalmazandó és a letartóztatott részére, ha kívánja, napi kártalanítás állapítandó meg (btk. 193. §.). 3. *A szabályellenes befogadás* vétségét az a felügyelő (igazgató) követi el, aki a fennálló szabályok ellenére valakit a szabadságvesztésbüntetés végrehajtására rendelt és felügyelete alatt álló helyiségbe befogad (btk. 196. §. 1. bekezdés). 4. *A felsőség értesítésének elmulasztása vétségét* ugyanez

követi el akkor, ha valakinek, bár rendőri vagy más közigazgatási intézkedés folytán, a fogházba vagy börtönbe történt beszállításáról közvetlen felsőségét 24 óra alatt nem értesíti (btk. 196. §. 2. bek.). 5. *A mentési kötelesség nem teljesítésének vétségét* az a közhivatalnok követi el, aki valakinek törvényellenes letartóztatásáról v. fogvatartásáról hivatalos tudomással bírván, azt az illetékes felsőbbségnek azonnal fel nem jelenti és az a *felsőbbség*, amely a feljelentés által vagy más módon hivatalos tudomására jutott tény megvizsgálását és a kellő intézkedést 48 óránál tovább halasztja (btk. 197. §.). Ez utóbbi 3 cselekmény büntetése egy hónapig terjedhető fogház, hivatalvesztés és ezekenl is helye van a kártérítésnek. II. A második csoportba tartoznak a *magánszemélyek által elkövetett személyes szabadságvesztések*. Ide tartoznak: 1. *a törvényellenes elfogás vagy letartóztatás*, amelyet az a magánszemély követ el, aki valakit törvényellenesen elfog, elfogat, letartóztat vagy személyes szabadságától bármi más módon megfoszt és az, aki valakit a törvény által megengedett esetekben tartóztat le, azonban e cselekményét azonnal, mihamlgy lehetséges volt, a hatóságnak nem jelenti be (btk. 323. §.); a szabad mozgás bárminő jogtalan korlátozása által (pl. nem engedi tovább haladni) elkövehető. E cselekmény a letartóztatás tartamának az I. csoport 1—2. pontja utáni megkülönböztetése szerint 3 hóig, egy évig, két évig terjedhető fogház, három évig terjedhető börtön, öt évig terjedhető fegyház, mely büntetések sanyargatás, más erőszak esetében a már jelzett feltételek mellett egy évvel meghosszabbíthatók. E cselekmény minősített esetei, amelyek öttől-tíz évig, illetve tíztől-tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendők: *a*) ha a letartóztatás vagy kínzás által maradandó testi baj (btk. 303.) vagy elvetélés (btk. 304.) okoztatott; *b*) ha a letartóztatott valamely külhatalomnak katonai szolgálataiba vagy rabszolgaságba vitetett; *c*) ha a letartóztatott annak vagy a letartóztatás alatt szenvedett sanyargatásnak következtében meghalt, ha a cselekmény gyilkosságot nem képez (btk. 324., 325. §.). A fegyházzal büntetendő esetekben mellék-büntetésképp a hivatalvesztés mellett a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése is alkalmazandó. A magánszemélyek által elkövetett személyes szabadság megsértésének különleges esetei még; 2. *a gyermekrablás* (l. o.); 3. a leányzöktetés (l. o.) és a nőrablás (l. o.).

Személyes szabadság joga, 1. Egyéni szabadságjogok.

Személyes szabadság megsértése, a személyes szabadság elleni büntettek és vétségek, továbbá a hivatali büntettek és vétségek egyik faja, 1. Személyes szabadság elleni büntettek és vétségek.

Személyfogság v. adósfogság, a tartozásoknak olyan kikényszerítése, amely abban áll, hogy az adóst tartozásának kifizetéséig fogságra vetik. A modern végrehajtási jogok, így a mi jogunk is, a Sz.-ot általában nem engedik meg. (L. Adósfogság és a hágai perjogi egyezmény idevágó rendelkezéseire nézve: *Hágai nemzetközi magánjogi konferencia*).

Amely szó **Sz** alatt nincs meg, **S** alatt keresendő!

Személyforgalom, 1. Vasút.

Személyi adó az, melynél az adókievetés alapja a pusztá személyi létezés, pl. fejadó.

Személyi (családi v. polgári) állapot az ember jogi helyzete származása és családi viszonyai tekintetéből, nevezetesen származásának törvényessége vagy törvénytelensége, törvényesített vagy örökbefogadott volta, nőtlen (hajadon), nős (férjezett) vagy özvegyi állapota. A Sz.-ot meghatározó születésnek, házasságnak, halálnak, törvényesítésnek és örökbefogadásnak közhitelű nyilvántartására és tanusítására Magyarországon az 1894. XXXIII. t.-e. életbelépte óta az állami anyakönyvek (l. *Anyakönyv*) szolgálnak.

Személyi biztosítás, 1. Biztosítás.

Személyi egyenlítés, az asztronómiai megfigyelési művészetben az az időkülönbség, mellyel valamely jelenség bekövetkezését tényleges beálltánál előbb v. később percipáljuk. Áttvitt értelemben azután nemcsak idő-, hanem más mérésekre is alkalmazható.

Személyi és minősítő táblázatok, közhivatalnokok személyi viszonyai, jelzetségük stb. fölött az illetékes felsőbbésnél vezetett kimutatások.

Személyi hitel, a hitelezésnek az a faja, amelynél a hitelező a kölcsön biztosítékát nem valami dologi biztosítékban (zálogban, jelzálogban), hanem csupán az adós személyében, fizetési, illetőleg kereseti képességében találja. Igen nagy szerepet játszik e kölcsöntügyleteknél a bizalom s éppen ezért nagyon fontos a hitelezőre nézve az, hogy az adós egyénisége felől alapos tájékozást szerezhesen. Erre szolgálnak a hitelképesség és megbízhatóság dolgában szokásos információk, referenciák, amelyek megszerzésével az újabb időben külön tudakozó intézetek s irodák foglaloznak. A Sz. nagyon sokszor a fogyasztást mértéken túl fokozza s ebben nagy gazdasági veszedelem rejlik, mert egyfelől improduktív befektetésekre uyojt alkalmat, másfelől ez szolgáltatja a legelrejtettebb és egyáltalában nem üldözhető, sőt alig bizonyítható eseteit az uzsorának. A Sz. kamatlába rendszeren magasabb a dologi hitel kamatlábánál, mert az előbbi esetben a kamatnak kockázati eleme tetemesen nagyobb. E kockázat viselésére újabb időben a biztosítási üzlet vállalkozik s meghatározott díjfizetés ellenében viseli a Sz.-ból eredő károkat.

Személyi lapok elve. A telekönyveket vagy a személyi vagy a dologi lapok elve szerint szerkesztik. Nevezetesen: vagy annyi telekjegyzőkönyvet vagy betétet szerkesztenek, ahány tulajdonos van valamely községben s minden egyes tulajdonosnak minden ingatlanát egy telekjegyzőkönyvbe v. betétbe veszik fel (személyi lapok elve) avagy minden egyes ingatlanról külön telekjegyzőkönyvet v. betétet készítenek (dologi lapok elve). Az előbbi rendszer van nálunk, az utóbbi a Német-bírodalom egyes országaiban (pl. Poroszországban).

Személyi pótdíj, adományozása a katonaságnál kizárólagosan az államfő elhatározásának van fenntartva, s ha más rendelkezés nincs, élet-hosszigan adományozottnak tekintendő.

Személyi pótlék, az állami alkalmazottak fizetését kiegészítő, személyhez kapcsolt pótlék. L. *Állami alkalmazottak illetményei.*

Személyiség, 1. Személy.

Személyiségi elv (personalitási elv) alatt értjük azt a rendszert, amely szerint mindenki oda vitte a maga jogát, ahová ment (jura ossibus inhaerent). E szerint az állam területén tartózkodó külföldire az ő hazájának törvényeit kellett alkalmazni. Ez az elv állt érvényben a westfáliai békekötésig (1648). Az államok megerősülésével a Sz.-et a területi elv (l. o.) szorította ki. L. *Területenkívüliség.*

Személyiségi jogok: az embernek személyével egybefüggő eszmei (nem-vagyon) érdekei, amelyeket a jog mindenkiel szemben ortelomban részesít. A Sz. az abszolút magánjogok közé tartoznak. Kiemelkedik közülük a *névjog*, melyet már mai jogunk is abszolút jogvédelemben részesülő külön jognak ismer el. A többi Sz. mai magánjogunkban inkább csak vagyoni vonatkozásaikban, mint kárterítés alapjai jönnek figyelembe. Így az élet, a testi épség, a becsület, a levéltitok. A képmás jogát a szerzői jog védi. A Sz. közé sorozzák az eszmei tulajdont (eszmei javakon való jogok, Immaterialgüterrechte: szerzői jog) és az ipari tulajdont is (szabadalmi, védjegy, mustra- és mintaoltalom). Az újabb törvénykönyvek a Sz.-at fokozott védelemben részesítik; így a svájci magánjogi törvénykönyv és polgári törvénykönyvünk javaslata (l. az utóbbira nézve *Meszlény és Fazekas* tanulmányait a *Magyar Jogászegyleti Értekezések* régi folyam XXVI. k. 217. és új folyam VIII. k. 56. füzetében); az utóbbit bővívte külön kiadásban is, (1914).

Személyjog, a magánjog egyik főrése a vagyonjog mellett. A Sz. egyfelől a jogilag jelentős személyállapotokra vonatkozó jogszabályokat tartalmazza, másfelől a személyiségi jogok védelmére szolgáló jogintézményeket foglalja magában.

Személykilométer, 1. Vasúti egységek.

Személykocsi, olyan vasúti jármű, mely személyek szállítására van berendezve. E kocsi építésénél főleg arra törekednek, hogy azok nyugodtan, lökések nélkül járjanak, ezért rugószerkezetük megfelelően van kiképezve és a kerekek ágyazására is nagy gondot fordítanak. A személykocsik alakra, nagyságra és berendezésre nézve sokfélék, általában azonban a következőkép osztályozhatók: a) *Szakaszos kocsik*, melyeknél a kocsi szekrénye több szakaszra van osztva és e szakaszokba a kocsi mindkét hosszoldaláról nyíló ajtón át lehet bejutni. b) *Hosszátjárú kocsik*. Ezeknek egyik hosszoldalán folyosó fut végig és e folyosóból nyíló ajtókon át lehet az egyes szakaszokba menni. A folyosóhoz a kocsi mindkét hosszoldalának mindegyik végén levő ajtaján át lehet belépni. c) *Középtájtárú kocsik*, melyeknél folyosó nincs, hanem egyik szakaszból a másikba a szakaszokat elválasztó falon levő ajtón át lehet belépni. Az újabb személykocsik homlokoldalán is van ajtó oly célból, hogy menetközben egyik kocsiból a másikba át lehessen jutni. Minden újabb személyszállító kocsi el van látva gőzfűtés-sel, világító berendezéssel, árnyékszékkel, mosdóval és szellőztetővel.

Személymotoszás, a bűnvádi per során bűnjelék és bizonyítékok kényszerű beszerzésére irányuló bírói cselekmény, az esetben, ha a kiszol-

gálatásra való felhívás eredménytelenül hangzott el, holott alapos a gyanu, hogy az illető azokat magánl rejtgetei. Mindig bírásbeli határozattal rendel el a vizsgálóbíró. Kivételesen, ha a késelelem veszéllyel jár, a BP. meghatározta kivételekkel, a rendőri hatóság is elrendelheti. Fogatosítását ugyancsak a bíróság maga végzi, de szükség esetében a rendőri hatóságokkal és közegekkel is fogatosíthatja. Legnagyobb kímélettel végzendő. Nöket csak nők motozhatnak meg. Az eredmény jegyzőkönyvbe foglalandó. A közreműködők tudomásszerzése hivatalos titok. A lefoglalt tárgyak visszaadása tárgyában szintén a vizsgálóbíró, esetleg a vádtanács vagy az ítélő bíróság határoz.

Személynevek. A személyek tulajdonnevei közt megkülönböztetjük a *keresztnevet* (l. o.) vagy szorosabb értelemben vett személynevet, melyet valaki a keresztségben kap, továbbá a vezetéknevet vagy *családnévet*, melyet nálunk a keresztnév elé, más nyelvekben a keresztnév után szoktak tenni, és a *birtoknevet*, mely azonos a nemeselek predikátumával (l. *Nemesi előnév és Névváltoztatás*). A magyar személynevek eredetére nézve l. *Melich* János közleményeit a *Magyar Nyelv folyóiratban*.

Személynévmás v. személyes névmás, anyelvtanban oly névmás, mely az 1., 2. v. 3. személyt fejezi ki; egyes számban: *én, te, ő*; többesben: *mi, ti, ők*. l. *Névmás*.

Személynök, királyi, a király jelenlétét képviselte az igazságszolgáltatásban olyan ügyeknél, amelyek a király személyes bíraskodásának tartattak fenn. Ez intézménnyel a XV. sz. elején találkozunk és ugyane században már a királyi személyes jelenlét bírósága külön bírósággá fejlődik ki a királyi Kúriában. Kezdetben a királyt a titkos kancellár képviselte, később, 1464. óta már csak címben volt a király személyes jelenlétének a képviselője és a királyi Sz.-i szék elén a personalis praesentiae regiae in iudiciis locum tenens, vagyis a királyi személyes jelenlétnek helytartója állott, akiket a jogi nyelv csakhamar röviden *personalisnak* vagy Sz.-nek nevezett el. Kezdetben a Sz. az egyházi rendhez tartozók közül került ki. Az első világi Sz. Werbőczy István volt. A Sz. később a királyi tábla és az országgyűlés alsó táblájának elnöke volt.

Személypályaudvar, l. *Allomás*.

Személyragok, a nyelvtanban oly ragok, melyek az 1., 2. és 3. személy megkülönböztetésére szolgálnak. Vannak igei Sz. és névszói Sz. 1. Az igei Sz. a cselekvésnek vagy alanyát v. tárgyat jelölik meg: pl. a *lásson* igealakban az *-on* rag a 3. személyű *alanyt* jelenti, ellenben a *lássá* alak *-a* ragja a 3. személyű *tárgyat*. l. bővebben: *Igeragozás*. — 2. A névszói Sz. mindig birtokviszonyt, illetőleg birtokost jelölnek, pl. *házam* azt jelenti, hogy a ház az 1. személy tulajdona vagyis az én tulajdonom. Így 2. személyű *házad*, 3. személyű *háza*, több birtokos 1. személyű *házunk*, 2. személyű *házatok*, 3. személyű *házuk*. Több birtok: a) egy birtokos: 1. személyű *házaim*, 2. személyű *házaid*, 3. személyű *háza*; b) több birtokos: 1. személyű *házaink*, 2. személyű *házaitok*, 3. személyű *házaik*. l. *Jelző*.

Személyszállító vonatok, l. *Vasuti vonatok*. **Személytelen ige** vagy *egyszemélyű ige* a nyelvtanban azok, melyek csak 3. személyben szoktak előfordulni, pl. *villámlik*, *mennydörög*, *havaz*. l. *Alany*.

Szeményiő, t. Perszonálunió.

Szemendria, város, l. *Szendró*.

Szemenik hegység (*Szemenik-Plesuwa hegység*), a Krassó-szörényi hegyvidék egyik hegycsoportja. A Temes, Néra, Berzava és Karas völgyei közt terül el. A Néra az Almás hegységtől, a Néra és Béla közti nyereg a Szörényi-hegységtől, a Temes és Béla völgye és a kettő közti Porta orientalis hágó (515 m.) pedig a Godján-Szárkó hegységtől választja el. A hegység fiatalabb kristályos palákból áll, érett jellegű, széles hegyhátakkal, gömbölyű kúpokkal, bár lejtői az alacsonyabb részeken meredek és völgyei mélyen bevágtak. Legmagasabb helye a Sz. (1447 m.) D.-i tövében ered a Temes, tőle DNY.-ra pedig a Nagy-Sasfürdő néven ismert és környékbeli eretűnek hitt ó van, melyhez a környékbeli románok júl. 6. és aug. 1. egy pap vezetésével elzarándokolnak és éjjel benne megfúrnak. A Sz.-hez D.-en a Piatra Negyei (Nedjei 1438 m.) csatlakozik, ezen van a Kis-Sasfürdő, ehhez pedig a Muntey (1395 m.). Mindkét tő kis tengerszem. A Mönis völgye a hegységtől elválasztja az 1159 m. magas *Plesuwa csoportot*, amely Csiklóbánya és Bozovics közt emelkedik. Bányászatuk miatt nevezetes hegységek (Dognácskai-hegység, Aranyos-hegység stb.) veszik körül. V. ö. *Schafarzik* stb. jelentései a Földtani intézet évi jelentéseiben; *Borbás*, Kirándulás a Sasok fürdőjéhez (Földr. Közl. 1892). (Tr. R.)

Szemenikvirág (növ.), gyopár, l. *Leontopodium*.

Szemenov, Peter Petrovics, orosz geografus, szül. a rjazani kormányzóóságban 1827 jan. 2. (15.), megh. Szent-Péterváron 1908 jún. 12-én. 1857—58. beutazta Dsungariát és Közép-Ázsiát, s ő volt az első, aki a Tien-San hegységbe hatolt. Utazásait Petermanns Geographische Mitteilungen-jeiben írta meg (1886). Egyéb művei: Az orosz birodalom földrajzi-statisztikai szótára (oroszul, 5 kötet, Pétervár 1863—85); A festői Oroszország (oroszul, 8 kötet, 1881—85).

Szemenúd, egyiptomi város, l. *Szamanud*.

Szemény, l. Szejmen.

Szeménye, kisk. Vas vm. vasvári j.-ban, (1920) 876 magyar lak.

Szeményi Mihály, egyházi író, kat. áldozópap, szül. Nagymizdón (Vas) 1829 okt. 16., megh. Regölyön 1908 febr. 18. A szabadságharc lezajlása után Pécsen papnövendék lett. Pappá szentelték 1854. Mint káplán 10 évig működött, 1864. Nakon (Tolna), 1875. Regölyön plébános, később pápai káplán. Irodalmi munkássága: Kapossy György kántortanítóval kiadta a *Római katolikus egyházi énekek* című művet, melybe körülbelül 600, részint fordított himnusz, részint eredeti egyházi népéneket írt. 1884-ben Wajdits Gyula szakadati plébánossal megindította a *Szent család nap-tárát*. Műveinek jövedelméből Regölyön apácakolostort épített. 1893-ban megindította a *Szent család kis követe* c. havi vallásos folyóiratot. További művei: *Szenvedéshelyek*; *Misszió be-*

szédek; e kettő később e címen: *Örök igazságok; Szent József tisztelete* (imakönyv); *Humna ezredéves öröme; Magyar nép fogadalma* stb.

Szemenyei kolostor. Zala vármegyében, a Mura mellett a mai Alsó-, Felső-Szemenyén 1248. alapította Hahót Mihály varasdi ispán a Ferenc-rendiek számára. Fennállott a XVI. sz.-ig.

Szemenyik hegység, l. Szemenik hegység.

Szemer, l. Granum.

Szemércsek (nőv.), l. *Szömöröcsög.*

Szemere, kisk. Abauj-Torna vm. encsi j.-ban, (1920) 695 magyar lak.

Szemere, afrikai helység a francia Szudánban fekvő Szugu tartományban, kb. 20,000 lak. 15 házcsoportból áll, melyek nagy vályogfallyal vannak körülvéve. Az első európai utazó, *Wolf*, 1889. járt ott.

Szemere (szemerei), ősrégi család, mely magát a honfoglaló hét magyar vezéréktől, *Hubától* (l. o.) származtatja. A családból a *bölcs Sz.-t,*

Huba utódját, Béla király névtelen jegyzője is említi. Okleveles adatok a családról még a tatárjárás előtti időből vannak, amikor IV. Béla Obon földét Leusták fának Mihálynak adományozta. A család szakadatlan leszármazása Kaki *Domokostól* hozható le, aki 1412. ostromkodik fiával együtt a család többi tagjaival. A Sz.-k ott harcoltak Csák Máté oldalán. I. Lajos király idejében is feltűnt egy vitéz Sz.,

aki a lázongó moldvai vajda ellen, mint macsói bán, harcolt. *Kelemen* Mátyás király alatt szerepelt, s Beatrix királynétól saját főkomornáját, a morvaországi nemes családból eredt *Stolcz* Magdolnát vette nőül s ezúttal királyi adományt is kapott; 1488. jaceai bán és visegrádi várnagy s a korona őre volt. Fia *Albert* használja először a Sz. nevet. A származás hagyománya alapján a család a *«de genere Huba»* jelzővel él. A reformáció korában egyetlen egy Sz. sem maradt a római egyház híve, s azután folytonosan a vallás- s egyszerűségi politikai szabadság felkelő bajnokainak mostoha sorsához kötötte saját sorsát. *Pál, Albert* fia Kinizsi leánytól, Rákóczi György udvarnok, majd abauji alispán, szépei kamarai tanácsos és királyi táblai bíró; részint már előbb, részint magasabb hivatalt viselve, Abauj, Borsod és Sáros vármegyék részéről országgyűlési követ, kinek jeles esztés tollát bizonyították az általa írt pozsonyi országgyűlési naplók. Rákóczi György részéről, mint ennek biztosa, Eperjesen s az általa leírt, említett országgyűléseken fontos küldöttségekben működött. Egyetlen fia *László,* zempléni alispán (1667—72.); I. Rákóczi Ferencnek Zrinyi Ilonával tartott menyegzőjén a vármegye követe. Wesselényi nádor összeesküvésében való részvétellel volt vádolva, de az uralkodóház iránti hűségéről felmutatott bizonyítvány alapján szabadult.

Pál, zempléni ellenzéki követ az 1681-iki országgyűlésen, kinek neje *Keczer* leány volt, 1686. a bőszi Caraffa elfogatta s Eperjesen fogva tartotta, de 1687. Caraffa vad kegyetlenkedésének némi korlátozása után szabadságát visszanyerte s a Keczer-család fejének, kit az «eperjesi mézszárszéken» végeztek ki, szomorú sorsát elkerülte. A család ez ágának tagjai közül többen viseltek magasabb katonai rangot s vármegyei főtisztviségeket. A család jelenleg három ágra oszlik, az ifjabb zempléni ágból származik *Miklós* (l. o.), a híres sportférfiú, akinek bőkezűsége tette lehetővé a nagyszabású családtörténet megjelenését. V. ö. Huba vére, Szemere. *Irta Zarándy Gáspár* (Budapest, 1911). — Nevezetesebb tagjai a családnak:

1. *Sz. Attila,* publicista, Sz. 2. fla, szül. Párisban 1859 jún. 1., megh. Budapesten 1905 júl. 21. 18 éves kora óta működött már a hírlapírói pályán. Egyik alapítója volt Horváth Gyulával a Magyar Hírlapnak. 1881-ben indult el harmadfél éves külföldi útjára, s bejárta Európát, Afrika északi részét és egész belső Ázsiát, honnan értékes műipari gyűjteménnyel tért vissza. Közgazdasági vállalkozásokba is bocsátkozott, de egyiknél sem maradt meg huzamosan. 1896-ban orsz. képviselő lett, s mint Bánffy Dezső báró személyes híve részt vett az új párt megalakításában. Számos tárcát írt. A Nemzeti Színházban 1890. előadták *Hozomány nélkül* c. vígjátékát. Lefordította Lindau Lea grófnő és Scribe A rágalom c. színművét (mind a kettőt a Nemzeti Színház részére). Mint író a *Vatha, Garrulus* és *Traveller* álnéveket használta.

2. *Sz. Bertalan,* volt 1848-iki miniszter, szül. Vattán (Borsod), 1812 aug. 27., megh. Pesten 1869 jan. 18. 1832-ben az országgyűlés megnyitásával Pozsonyba ment Palóczy László mellé, s ott 1832—34-ig mint az ifjúság egyik vezére s távollévő magnások képviselője volt, s ugyanott ügyvédi oklevelet nyert. 1834-ben visszament Borsodba, ahol aljegyző lett. Majd Európa nagyrészét bejárván, 1837. visszatért és irodalmi munkákkal foglalkozott, utóbb Borsodban főbíróvá, az 1843—44-iki országgyűlésre követte, azután alispán s ismét követte választották. 1848 tavaszán belépett mint belügyminiszter az első magyar minisztériumba. Midőn 1848 szept. 10. Batthyány gróf minisztériuma visszalépett s Kossuth vezetése alatt a honvédelmi bizottság vitte a kormányt, Sz. mint ennek egyik legelzántabb tagja, fáradszatólag tevékenységet fejtett ki. Országos biztosképen működött a felső megyékben ritka eréllyel, s emiatt a debreczeni országgyűlésen csak ápr. 14-ike után jelenhetett meg. A detronizálás kimondása s a köztársaság kikiáltása után, Kossuth kormányzósága alatt miniszterelnök lett s ismét a belügyek vezetését vette át. Midőn a magyar kormány a hatalmat Görgey kezébe adta át s menekült, ő ásta el a koronát Orsova vidékén (l. *Koronázási jelvények*). Aztán Vidinbe, s Konstantinápolyon s Görögországon keresztül Hajnik Pál társaságában Párisba ment, ahol később családjával egyesülten több évig lakott, s az angol és francia kormányokhoz az osztrák törekvések ellen

Szemere család címere.

intézett felvilágosító emlékiratok által és hirdalok útján sokat dolgozott a magyar ügy érdekében. Az emigrációban már elvált a Kossuth által követett iránytól, melyet kárhoztatott, s 1859. a Pesti Hírnökben melegen ajánlotta az ez évbéli (okt. 20.) császári kiadványok elfogadását a jövő fejlődés alapjául, 1862. pedig erősen kikelt a volt kormányzó által megpendített konföderáció terve ellen. Keserűsége különben is hajló, túlérzékeny kedélyét még inkább elkeserítették a hontalanság fájdalma, nejeinek betegeskedése, anyagi küzdelmei. Neje vagyonának megmentett részéből élt a család és hogy ahhoz munkájával járuljon ő is, többféle irodalmi vállalatot tervezett, hogy vagyoni helyzetét javítsa; sok időt töltött Angliában, hogy mint közvetítő magyarországi bortermelők s angol vevők közt összeköttetéseket eszközöljön s hazája borkereskedését előmozdítsa s magának is némi jövedelemszaporítást eszközöljön; e célra irodalmi úton is működött, sőt úzerkedésekbe bocsátkozott, s a *Boldényi* név alatt Párisban lakó *Szabó Pál* volt magyar kereskedelmi társasági igazgatótól rászedette, neje vagyona nagy részét is elvesztette. Végül elmezavarba esett s midőn neje és befolyásos barátai kegyelmet és hazatérési engedélyt eszközöltek ki számára, 1865. Pestre visszaérkezett s itt halt meg. Miskolcson 1906. szobrot emeltek emlékének. Három gyermeke maradt: *Mária* (Freeman Johnné), aki 1869. atyja *Összes munkáit*, ezek során *Naplóit* s *Leveleit*, valamint *Utazását Keleten a világosi napok után* (Pest 1870, 2 köt.) kiadta; *Gizella*, ki 1857. Párisban született s *Kürthy Emil* (l. o.) neje lett és *Attila* (l. o.). Elettében kiadott önálló művei: *Terve egyépitendő javítófogháznak* (Kassa 1838); *Utazás a külföldön* (1840, 2 köt.); *A büntetésről, különösebben a halálbüntetésről* (1841).

3. Sz. György, szépirodalmi író, szül. Szabolcsan 1863 okt. 30. Gimnáziumi tanulmányait a bécsi Theresianumban kezdte s Budapesten folytatta, itt végezte a jogot is, majd hosszabb külföldi tanulmányútra indult s 1887. Zemplén vm. szolgálatába lépett. 1902-ben visszavonult gazdálkodni nyitraemőkei birtokára, 1914 óta a fővárosban egészen az irodalomnak él. Publicisztikai tanulmányokat is írt, de főképen újabban kirekesztően a szépirodalmat műveli. Tárgyait rendszerint az őt környező magyar életből veszi, a nemesség és a parasztság életét festi, az utóbbit néha megrázó igazsággal. Erősebb a megfigyelésben és a milieu-rajzban, de van mesemondó készsége is, lánolgo fajszeretete pedig majd minden művét áthatja. 1917-ben a Kisfaludy-Társaság tagjává választotta. Önállóan megjelent fontosabb szépprózai művei: *A Dobay-ház* (regény, 1901); *A halász regénye* (1902); *Magyar virtus* (elbeszélések, 1902); *A madarasi kastély* (elb. 1904); *Az alispán úr* (regény, 1906); *Ami mindennél erősebb* (regény, 1906); *Dr. Mefisztofelesz* (regény, 1906); *Magyarország Amerikában* (humoros regény, 1907); *A Forray-család* (regény, 1907); *A Kont-est* (regény, 1908); *A hazátlanok* (regény, 1909); *Ugor Agnes* (regény, 1909); *Komédiák* (regény, 1910); *Két világ* (regény, 1911); *A két jó madár* (elb. 1912); *Igaz történetek* (1913); *Két leány* (regény, 1916); *Apró regények és ese-*

tek (elb. 1916); *A Bikkfalvy-kúria* (reg., 1918); *Egy falusi kisasszony története* (regény, 1921); *Ronthó Bőszörmény* (regény, 1921); *A madarasi király* (regény, 1922). Színművei közül legnagyobb sikert az *Erősek és gyengék* c. társadalmi drámája (Nemzeti Színház, 1903) s *A sivalomházban* c. dramolettje (u. o. 1906) aratott; irt. ezeken kívül egy *Egyéniség* c. színművet s egy *Ó* c. drámát, melyet a Magyar Színház 1910. hozott színre; *A viszontlátás* életképe 1922. a Nemzeti Színházban került színre.

4. Sz. Krisztina, Szemere Pál neje; mint író *Képlaky Vilma* (l. o.) álnév alatt dolgozott.

5. Sz. Miklós, költő és politikus, szül. Lasztóczon (Zemplén) 1804 jún. 17., megh. u. o. 1881 aug. 20. Sárospatakon tanult, majd joggyakorlaton volt, de sem a közszolgálatához, sem a gazdálkodáshoz nem lévén kedve, egyideig (1832—35) művészeti társaságában, Barabás Miklóssal együtt Bécs műgyűjteményei között s Felső-Olaszországban töltötte életét, s mint műkedvelő a festés és faragás terén nem kis ügyességnek adta jelét. 1836-ban visszatért és megházasodott, s a gazdálkodást rábízván feleségére, maga költői hajlamainak és politikai szenvedélyének élt. Heves ellenzéki szemléletű ember lévén, előbb a megyegyűléseken a kormány híveit támogatta, majd a szabadságharc kitörésekor önként huszárnak állt, de fékezhetetlen, függésként nem ismerő vérmérséklete összejöttökösbe sodorta föllebbvalóival. Az abszolutizmus alatt Kassán fogságot szenvedett, majd visszavonult a birtokára, pesszimizmusaiban metsző humorral tekintette és gúnyolta a kort. Az alkotmányos élet idején szélső baloldali programmal föllépett Pesten képviselőjelöltnek, de Deák Ferenczel szemben kisebbségben maradt. Teit ez időben egy nagyobb keleti utat, s 70 éves korában meglátogatta Kossuth Lajost Olaszországban. Irodalmi pályája, melyet későn, de ambícióval kezdett, szinte élete végéig nyúlt, de maradandó értékű művet nem tud felmutatni. Verseiben a reflexió elnyomja az érzést s még sikerültebb alkotásaiban is nehézkes, ahol pedig, mint szatíráiban, kitér, szenvedélye túlzó és művészietlen. Legharmonikusabb még leíró költeményeiben, melyeket erős megindultság és éles szemlélet jellemez. Az Akadémia 1863. és a Kisfaludy-Társaság 1865. megválasztotta tagjának, u. o. 1883. Tóth Lőrinc tartott fölötte emlékbeszédet. Műveit maga nem gyűjtötte össze, csak halála után 1882. jelentek meg 3 kötetben. V. ö. *Váczy János*, Sz. M. költészetéről (Egy. Phil. Közl. 1888.) és *Perényi József* Sz. M. életrajza (1897).

6. Sz. Miklós, politikus és sportművelő, szül. Kisazaron (Zemplén.) 1856 ápr. 21., megh. Bécsben 1919 aug. 20. Főiskolai tanulmányait Genfben, Kolozsvárt, Oxfordban és Budapesten végezte. Egy ideig diplomáciai szolgálatot teljesített s mint követségi titkár Párisban, Szentpétervárt és Rómában működött. Utóbb a löverseny-sportnak élt s egyike volt a legnagyobb versenystájlótulajdonosoknak. 1903-ban pusztazenitőrinczi birtokán lövőházat építtetett a céllövészet fejlesztésére. Mint politikai író röpiratokban fejtegette nézeteit a politika és a társadalom aktuális kérdéseiről. Több ízben volt orsz. képviselő is. Művei: *Fair*

play, *Ideál* (1897), *Fiatal véreim* (1897), *Az ifjúság nevelése*, *Modern argonauták* (1909), *Gentry* (1912), stb. 1918-ban kiadta egy kötetbe gyűjtve országgyűlési beszédeit.

7. Sz. Pál, író, szül. Péczelen (Pestm.) 1785 febr. 19., megh. u. o. 1861 márc. 14. Középfiskolai és jogi tanulmányait 1791—1804. nagyrészt Sárospatakon befejezve, kir. táblai jegyző lett, 1808. ügyvédi oklevelet szerzett, de gyakorlatot nem folytatott, inkább az egyetemen hallgatta Schedius esztétikai s Horváth István filológiai előadásait, s bár később egy évtizednél tovább (1818—1829) szolgált Pest megyét, jobbra gazdálkodott és élt az irodalomnak, amelyen ifjúkora óta szenvedéllyel csüngött. Pályája korán és biztatón indult: már tanuló korában megjelentek versei a *Kurírban* és *Hírmondóban* s mint ifjú több vers-kötettel lépett föl (*Alkalmi versdarabkák* 1802; *Dalok azoknak, akik szeretnek*, év n.; *Poétai zsongók*, 1806); három szonettje Kazinczyéival együtt kiadva (*Hat szonett*, 1811), mint e műfaj első művészi magyar próbája, Sz.-t a kor legkiválóbb költőivé emelte, a *Mondolat-ra* írt *Felelet*-e pedig (Kölcseyvel együtt dolgozta, 1815) melyben az ósdiaknak a nyelvújítás ellen intézett támadását verte vissza, öt nemcsak Kazinczy lelkes hívének, hanem félelmes vitaközönségnek is mutatta be. Növelte híret Körner *Zrinyi* c. drámájának korához képest művészi fordítása (1818), úgyhogy Sz. írói fejlődése elé a közönség is, ő maga is rendkívüli várakozással nezett. Tehetsége azonban nem állott arányban becsvágyával, költői ere, mely egyébként is inkább csak dikciójának választékosságában és formatisztaságban nyilvánult, csakhamar egészen elapadt s egy-két epizodálán kívül egyetlen értékes költői alkotása *Aratás* c. verse 1848-ból. Költői ábrándjainak szétfoszolását az irodalmi agitáció terén keresett kárpolitást; vezéri szerepre, az irodalom irányítására törekedett. Már korábban dolgozott újságoknál (*Hazai Tudósítások*) és folyóiratoknál (*Tudományos Gyűjtemény*), majd, hogy organuma legyen, Kölcseyvel együtt 1826-ban megindította az *Élet és Literatura* c. szépirodalmi és kritikai folyóiratot (később *Muzárium* c.), 1834—1835-ben kiadta Bajza *Auróra*-jával szemben a maga egyező című zsebkönyvét. Noha műveltsége és lelkesedése megvolt a nagy föladathoz, hiányzott kitartása, mélyebb tudománya és egyéni rátermettsége. Határozott, szigorú elvek iránt nem volt érzéke, s amint maga változtatta ízlését és meggyőződését, egész pályája is egyenetlen volt s teljesen hatástalan maradt. Viszálya Bajzával, az éleseszi, kiméretlen kritikussal, vereséggel végződött s noha később megbékültek, Sz. minden befolyását s jelentőségét elvesztette. Az Akadémia ugyan 1831., a Kísfaludai-Társaság 1840. megválasztotta tagjának, de szerepet többé nem játszott, újabb költői művei, dolgozatai szinte észrevétlen maradtak. A szabadságharc után, lelki egyensúlyát elvesztve, esztétikai tanulmányokba mélyedt, jeles magyar költői alkotásokról vég nélküli fejtegetéseket írogatott prózában és versben, nem minden mélység nélkül, de igen zavarosan, helyenkint érthetetlenül. Munkásságának legnemesebb emléke legjobb barátja, Kölcsey mű-

veinek kiadása (Bötvös Józseffel és Szalay Lászlóval) s legértékesebb emléke a *Szemere-Tár* c. 36 kötetes kéziratgyűjteménye (a budapesti Ráday-könyvtárban), melynek anyaga, főként levelezése, a korabeli irodalmi viszonyok ismeretének igazi kincseshánya. Összegyűjtött műveit részletes életrajzzal *Szvorényi* József adta ki 1890., az Akadémiában 1864. Kazinczy Gábor tartott fölötté emlékbeszédet (megj. 1885.). — Sz. első neje, Sz. *Krisztina* maga is író nő volt *Képlaky Vilma* (l. o.) álnév alatt.

Szemere, 1. *Árpád Géza*, operaénekes, szül. Brassóban 1878 nov. 9. Tanulmányait az orsz. zeneakadémiában végezte Pauli Richard vezetése alatt, 1898. a m. kir. Operaház szerződtette. Rövid idő alatt művészi énektudása a műintézet első magánénekesi közélemte. Főbb szerepei: Bolygó hollandi, Wolfram, Tibore, Salamon király, Boris Godunov, stb.

2. Sz. *Samu*, tanár, fil. író, szül. Zirovnicán (Vas vm.) 1881 dec. 13. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, hol doktorrá avatták. Ezután a II. ker. (Mátyás király) főgimnázium tanára lett. Számos cikket írt hazai és külföldi szaklapokba, filozófiai tárgyú tárcákat a *Pester Lloyd*-ba. Önállóan megjelent művei: *Az esztétikai játékelmélet* (Budapest 1904); *Giordano Bruno* (u. o. 1917); *A jelenkori filozófia főbb irányjai* (u. o. 1923); *Spengler filozófiája* (u. o. 1924). Lefordította: Bain, Education as a Science c. művét (Neveléstudomány címen a Magyar Tud. Akadémia adta ki 1912.); továbbá Giordano Bruno Párbeszédeit (Fil. Írók Tára, 1914).

Szemerekő (*Smerekovoje*), kisk. Ung vm. nagybereznai j.-ban, (1910) 496 rutén lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szemérem, szűkebb jelentésű, mint a szégyen; inkább a nemi életre vonatkozik, melynek minden tényezője és mozzanata az emberben ösztönszerűen elbujik, eltakarozik. Általánosabban egyéb benső lelki jelenségek eltakarását is jelentheti, ez esetben rokon a szerénységgel, zárkózottsággal.

Szeméremajkak, l. *Nemi szerek*.

Szeméremdomb, l. *Fan*.

Szemérem elleni büntettek és vétségek. Régebben a római, de különösen a kánonjog uralma alatt a nemi ösztönnel mindennemű törvénytelen kielégítését, a szüzességtől megfosztást (defloratio) büntetéssel sújtották, mert mindezeket «fajtalanság»-nak tekintették és a «carnis delicta» fogalma alá sorozták. Ez alapon nemcsak a ma is büntetéssel sújtott eseteket, de a tisztességes hajadonnal vagy özvegyvel történt (nem erőszakos) közösülést (stuprum), a kéjnével való közösülést (foiniciatio), sőt a keresztény és nem keresztény közötti elhálást (német) és más szolgálójával való bujálkodást (régii magyar jog) is büntetés alá vonták. A tisztultabb felfogás a büntetés alapjául a nemi élet tisztaságát, a nő erkölcsi értékének, a közszemérem és a közerkölcsiség megvédését tekinti és csak azokat a cselekményeket bünteti, amelyek ezeket erőszakosan, durván, botránnyosan megtámadják s megsértik. Sz. a következők: 1. *Az erőszakos nemi közösülés büntette* (l. o.). 2. *A szemérem elleni erőszak büntette*. Ezt az követi el (btk. 233. §), aki valamely

nőszemélyen erőszakkal vagy fenyegetéssel, vagy a nőszemélynek öntudatlan, vagy akarata nyilvánítására vagy védelmére tehetetlen állapotában házasságon kívül fajtalanságot követ el, vagyis oly fajtalan cselekményt, amely nem vonható a nemi közösülés fogalma alá, de mégis a nemi ösztön gerjesztésére, a kéjvágy kielégítésére irányul. Aktív alanya csak férfi lehet, büntetése öt évig terjedhető börtön. Minősített esetei ugyanazok, mint az erőszakos nemi közösülésnek (l. o.). Ez esetekben a büntetés az ott jelzett megkülönböztetések szerint: öt évtől tíz évig terjedhető fegyház, illetve (halál esetében) életfogytig tartó fegyház (btk. 235. §) és hivatalvesztés (btk. 250. §). Az eljárás csupán sértett fél vagy törvényes képviselője indítványára indítható meg, de az indítvány vissza nem vonható. Az erőszakos nemi közösülésnél felsorolt esetekben azonban (más büntett, halál, rokon, gyámolt stb.) az eljárás hivatalból indítandó meg. Nem büntetik a testet, ha közötté és a sértett között a bűnvádi ítélet kihirdetése előtt házasság jött létre. 3. *Megfertőztetés* (l. o.) büntette. 4. *Természet elleni fajtalanság büntette* (l. o.). 5. *Vérfertőztetés büntette* (l. o.). 6. *Férjminőség színlelésének* (l. o.) büntette, másképp szemérem elleni büntett (btk. 245. §). 7. *Házasságtörés* (l. o.). 8. *A csábítás* (lenocium) tulajdonképpen a «kerítés» (l. o.) fogalmi körébe tartozik, amennyiben ennek is az a lényege, hogy a tettes mások törvényellenes nemi közösülést elősegíti. A csábításnak (mely a btk. 247. §-ában van meghatározva) tettese csak szülő (gyám, gondnok, tanító, nevelő vagy felügyelő) lehet, aki törvényes vagy természetes nőgyermekét mással nemi közösülésre, úgyszintén az, aki törvényes vagy természetes nőgyermekét mással nemi vagy természetelleni fajtalanság elkövetésére csábítja, és az, aki a gyámságára, gondnokságára, nevelésére, tanítására vagy felügyeletére bízott személyt ezen cselekményre csábítja. Büntetése öt évig terjedhető fegyház (btk. 247. §) és hivatalvesztés (btk. 250. §), a cselekmény hivatalból üldözendő. 9. *Kerítés* (l. o.). 10. *A szemérem elleni vétségek*: amelyeknek alapja a közérkölcének, közszeméremnek védelme a szeméremt sértő, fajtalan iratok s cselekményekkel szemben. Büntető törvényünk ennek két alakját különbözteti meg: ú. m. a) *A fajtalan iratok terjesztésének vétségét*, amelyet (btk. 248. §) az követ el, aki fajtalanságot tartalmazó iratot, nyomtatványt vagy képes ábrázolatot nyilvános helyen kiállít, árul vagy terjeszt, valamint ezek szerzője, készítője vagy nyomtatója, ha a többszörözés, terjesztés vagy nyilvános helyen kiállítás az ő tudtával történik. Fajtalan az olyan irat stb., amely a nemi felgerjesztés előzetével létesül. Büntetése 3 hónapig terjedhető fogház és pénzbüntetés. b) *A fajtalan cselekmény általi botrány okozás vétségét* (Btt. 249. §) az követi el, aki szeméremt sértő cselekmény nyilvános elkövetése által közbotrányt okoz. Szeméremt sértő az oly cselekmény, amely a fennálló társadalmi rend által létesített tisztességes viselkedést és az elhez fűződő erkölcsi érzést sérti. Büntetése 3 hóig terjedhető fogház és pénzbüntetés.

Szeméremiv (*arcus pubis*), a szeméremizület alatt a szeméremcsont leszálló és az ülőcsont felszálló szára alkotása ives vonal. Férfimenedecén az iv hajlása élesebb, s ezért itt *szemérem-szögletnek* (*angulus pubis*) is mondják

Szeméremizület (*symphysis*), a két szeméremcsont érintkezése a középvonalban. Igen erős, porcos és szalagos egyesülés; izületi tőreg alig van; számottevő mozgás nincs.

Szemes (*Semekovce*), kisk. Sáros vm. felsővízközi j.-ban, (1910) 217 rutén lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szemes gnájsz, l. *Gnájsz*.

Szemes kő, *nemes achát* (ásv.), l. *Karikás achát*.

Szemes takarmány, *abrafélék*, a gabona s a hüvelyes és olajos magvak. Ezek a legtaplálóbb, de legnehezebben emészthető takarmányok közé tartozván, csak kis mennyiségben és többnyire csak célszerűen elkészítve (darálva, áztatva) etethetők. Nélkülözhetetlenek a növendék-, az iga-vonó s hizóállatok, valamint a tenyészhimék táplálásánál, ellenben más állatoknak ritkán adjuk, mert aránylag drágák. Legértékesebbek az olajos magvak, ú. m. a len, napraforgó, mert ezek nagyon sok fehérjenemű tápanyagot és zsirt tartalmaznak; azután következnek a hüvelyes magvak, mert fehérjefélékben igen gazdagok, végre utolsó helyen állnak a gabonamagvak, de utóbbiak könnyebben emészthetők az előbbieknél. Legtöbb Sz.-t (árpat, kukoricát) etetünk a sertéssel, a lónak főleg sok zabot adunk, ellenben a többi állatknak csak kevés Sz.-t etetünk.

Szemestermények alatt általában a gabonaféléket értik.

Szemészet (*ophthalmologia*, *ophthalmiatria*), szemorvoslás és a szembajokkal való tudományos foglalkozás. Már az ókori népek egyes jelesebb orvosai számottevő szemorvosi ismeretekkel bírtak, amelyeket jeles arab szemorvosok tovább fejlesztettek. A középkorban a Sz. az orvosi tudomány más ágával egyetemben hanyatlásnak indult, zóformán csak a vásárról vásárra járó «hólyagszűrő» mesterek meglehetősen lenézett működésében és egyes orvosok reális alap hijával való spekulációs elmékedéseiben nyilvánult. A Sz. felvirágzása a XVIII. században Franciaországban kezdődött meg, különösen a szemoperálások terén (*Maitre Jean*). Németországban a Sz.-et sokáig mellőzték, míg végül *Richter* vezetése alatt Göttingenben klinikát állítottak fel szembetegek számára. Hatalmas felindülés következett be a Sz. terén a XIX. század közepén, amikor *Helmholtz* a szem belső részeinek megvizsgálására való szemtükröt felfalálta. Ebbe az időbe esik az utrecht'i *Donders* működése, ki a szem élettanának alapvető törvényeit állapította meg és *Graefe Abrehté* Berlinben, aki az újkori szemészet minden ágának egyaránt kiváló művelője volt s kit méltán tekintetünk a modern szemorvoslás megalapítójának. Bécsben 1812. állították fel az első szemklinikát. A pesti tudomány-egyetemen 11 évvel korábban, 1801-ben rendezték be az első szemklinikát.

Szemeszter (*semester*, lat.) a. m. hathónapi időköz; egyetemeken az iskolaév két fele.

Szemet (*Semet*), kisk. Pozsony vm. somorjai j.-ban, (1910) 480 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szemégyűjtő. Oly készülék, mely arra való, hogy különösen a háztartásokban összegyűjtendő szeméttel és hulladékokat közegészségügyi szempontból kifogástalan módon lehessen összegyűjteni, az elszállításig raktározni és elszállítás alkalmával por- és bűzképződés lehető elkerülésével az elfuvarozó kocsiba (automobilba) tölteni. Egyik legrégebbi és legkezdetlegesebb formája az ú. n. *kopprofór*, mely tulajdonképp azon alapul, hogy minden háztartás részére két megfelelő befogadó-képességű, légmentesen elzárható, fémből készült tartányt használnak, melyek közül az egyik a háztartásban van, s ha megtelt, az időközben elszállított, kiürített és visszahozott másodikkal kicserélik. Mivel e rendszernek a kifuvarozás költsége igen magas, mert állandóan nemcsak a szeméttel, hanem magát a tartányt is fuvarozni kell, újabbán igen sokféle elv szerint, számtalan kivitelben oly szerkezetű tartányokat használnak, melyekből a szeméttel akként lehet a megfelelő elfuvarozó kocsiba üríteni, hogy e művelet közben úgy a tartány, mint az elfuvarozó kocsis szekrénye teljesen zárva maradnak, a szeméttel átöntés közben a külső levegővel nem jut érintkezésbe, vagyis port és bűzt nem terjeszthet.

Szemfájás (*oftalmalgia, ophthalmalgia*), a szembetegségek, különösen a szemgyulladások (l. o.) gyakori kísérő jelensége, különösen szivárványhártya, valamint a szaruhártya gyuladásai járnak fájdalommal.

Szemfedő, lepel, amellyel a koporsóba helyezett halottat takarják be, erősen keményített lakasos pamutszövetből készül. Szegélyét csipkézetesen kivágják s bronz (arany) nyomással mintázzák. A csipkézést sajtokkal s formás vasal végzik, a mintázást pedig olyképp, hogy sűrű keményítópépet nyomnak rá s erre bronzpont hintenek.

Szemfényvesztés, l. Bűvészet; szemfényvesztő, l. Bűvész.

Szemfog, l. Fog.

Szemfolt, l. az alsóbbrendű állatok legegyszerűbb fényérző szerve; 2. a madarak tollán és a lepkek szárnyán szemre emlékeztető rajzolat.

Szemfoltok, l. Szaruhártyafoltok.

Szemgolyó, l. Szem.

Szemgödör, szemüreg, l. Szem.

Szemgyöngöseség, l. Asthenopia.

Szemgyulladás alatt értjük általában azokat a szembetegségeket, amelyek külsőleg látható gyuladással tünetekkel járnak. Ilyenek a szemhéjak, kötőhártya, szemhártya, inahártya és szivárványhártya gyuladásai. A gyuladt szem vörös, szemhéjai többé-kevésbé dagadtak, kötőhártyája nedvező, váladékos. Erősebb gyuladáskor a szem a világosságot nem állja, «fénykerülő», könnyezik. A szaruhártya és különösen a szivárványhártya gyuladásai fájdalmasak. A *szimpatias Sz.* a szivárványhártya, sugártest és érhártya krónikus betegsége, amelyet egy sérüléstől megromlott vagy egészen megvakult szem a *másik* eddigelé egészséges szemén kelt. A szimpatias Sz. egyike a legveszedelmesebb szembajoknak és hónapok, évek alatt váltakozó javulás és rosszabbodás után legtöbbször vaknássá válhat. A bajnak csak a

sérült és rendszerint már hasznavehetetlen szem idejében való eltávolítása lehet elejét venni, amivel nem szabad késlekedni, mert a *már kitört* szimpatikus Sz.-t a sérült szem eltávolítása nem szünteti meg. Ha a gyuladás már kitört, az operáció elkészít. Szimpatias Sz. keltésére különösen azok a sérült szemek képesek, amelyek a szem burkán áthatoló sérülésből, vakultak meg, amelyek bennök lappangó gyuladás miatt érzékenyek, megnyomásra fájnak, amelyek még a belsejükben rejtik a beléjük hatolt idegentestet (legtöbbször vas- vagy fémszilánkot). A szimpatias Sz. néha hetekkel, máskor hónapokkal, sőt évekkel a sérülés után törhet ki.

Szemhártyaleválás, l. Ideghártyaleválás.

Szemhatár, l. Horizon.

Szemháj (palpebra), a szemgolyót borító két bőrréteg. A felső nagyobb, az alsó kisebb. Bőrük alatt kötőszövet (*pillaszalag*), s ennek porcogós része (*torsus, pillaporc*) van. Nagy faggyúmirigyek (*Zeiss- és Meibom-féle* mirigyek) nyílnak a szegélyen; ezek genyes gyuladása az *árpá* (l. o.). A Meibom-féle mirigyek krónikus gyuladása a *jégárpá*. A Sz. esukódását a pillazimok okozzák, a nyitáshoz a felsőnek külön emelőizma van. A Sz. belsejét síkamlós felszínű nyálkahártya (kötőhártya, conjunctiva) takarja. A szelen állanak a pillaszőrök, a szem védő berendezésének részei. A felső Sz.-on hosszabbak.

Szemhéjlesztő, szemészeti eszköz, kétágú, gyenge rúgóval ellátott cirkalomszerű horog, melyet szemészeti operációknál vagy szemtűkrézésnél a pillák szétfeszítésére, illetve egymástól távoltartására használnak. A Sz. használat előtt két ágával összenyomatik s midőn két horgos vége a rúgó erejénél fogva ismét kitágul, a szempillákat egymástól eltávolítja.

Szemhégőrcs, l. Szempillagörccs.

Szemhéjhiány (ablepharia), világra hozott fejlődési hiba különben is fejletlen gyermekeken. **Szemhéjkifordulás, l. Ektropium.**

Szemhéjszél-gyulladás (blepharadenitis, blepharitis), enyhébb alakja a szemhéj szélének vörösségében és korpásodásában áll, súlyosabb alakja genyes tüszők, esetleg apró fekélyek képződésével jár. Sokáig tartó, néha makacs baj s a pillaszőrök elferdülését (trichiasis) és kihullását okozhatja. Hibás fénytörés (hypermetropia, asztigmatizmus), poros, füstös levegőben való tartózkodás, kötőhártyagyulladás, könnytömlőbetegség elősegíti a Sz. keletkezését. Egyes emberek, különösen görvélykórosak, gyermekkoruktól kezdve hajlamosak rá. Gyógyításához a baj okának megszüntetése, a hibás fénytörés szemüveggel kijavítása szükséges. Ezenkívül különféle szemkenőcsök használatosak.

Szemhurut, l. Kötőhártyagyulladás. — **Fertőző szaruhártya- és kötőhártyagyulladás** a legelőn tartózkodó szarvasmarhák között nyári időben járványosan fordul elő. A kötőhártya bővérűségén, beszűrődésén és a bővebb könnyezésen kívül a szaruhártyákon hevenyes gyuladás vagy tályog fejlődik. Utóbbi esetben a szaruhártyában mélyen terjedő fekélyek keletkezhetnek. A baj ragályos természete miatt ajánlatos a betegek elkülönítése. Orvoslásukra pedig a 4%-os bőrvizet, 1%-os

lysolos oldatot, 1—2%-os pokolkő-oldatot stb. szokás használni.

Szemiariánusok v. *félariánusok*, 1. *Arius*.

Szemin, abessziniai hegyi vidék.

Szemik (orosz), husvét után a hetedik csütörtök, Oroszországban népiünnep mindenféle mulatságokkal. Régi pogány tavaszi ünnep maradványa.

Szeminárium (lat.), eredetileg a. m. faiskola; átvitt értelemben így nevezték a papnevelő intézeteket. Vannak *kisebb* v. gyermek-Sz.-ok, amelyekbe az 5. és 6. gimnáziumi oszt. növendékek, és *nagyobb* Sz.-ok, amelyekbe a 7. és 8. gimnáziumi oszt. növendékek vétetnek föl. Már Szt. Ágoston szükségét érezte annak, hogy püspöki székhelyén a klerikusokat közös életre bírja és csak azoknak adta fel a nagyobb rendeket, akiket szeméi előtt oktattak és neveltek. Hasonló nézetben volt Nagy Leo pápa. A toledói zsinat (531) elrendeli, hogy a papjelöltek a püspök közelében levő házban nyerjenek oktatást. Nagy Károly idejétől kezdve a püspökök papságuk számára vagy külön vagy valamely kolostorral kapcsolatban iskolákat állítottak fel. Fő tanítómester volt a magiszter vagy skolasztikus (innen canonicus scholasticus), ki a püspöki székhelyen levő paptársával a növendékeket oktatta. Később egyetemekre jártak, de közös életet folytattak. A trienti zsinat végképen határozott ez ügyben, midőn elrendelte, hogy minden püspöki székhelyen papnevelő intézet állíttassék fel és azóta alig van egyházmegye, amelynek Sz.-a ne lenne. Hazánkban az első papnevelő intézetet *Oláh* Miklós primás állította fel 1566. Nagyszombatban. A hazai papnövendékek vagy a püspöki Sz.-okban vagy a budapesti egyetem mellett levő központi Sz.-ban, ahová minden magyar püspök küld néhány növendéket, vagy hasonló módon a bécsi Pazmaneumban, végül a római Germanico-Hungaricumban neveltetnek. V. ö. *Mihályfy* A., A papnevelés története (Budapest 1896).

A Sz. szót az egyetemi fakultások gyakorló intézményeire is alkalmazzák. Feladatuk az elméleti természetű tárgyak irodalmi művelése, a tétel- és tantárgyak gyakorlati kezelése és alkalmazása, az önálló tudományos buvárlat és irodalmi munkásság ápolása és a tanárképzés.

Szeminólok (*szimanólok* a. m. szökevények), indiánus törzs É.-Amerikában a Canadian River mellékén, értelmes földmivesek, míg Floridában élő fajrokonaiak csak nomádok. Eredetileg Georgiában laktak 1842-ig. Az Unió hadseregével sok véres harcot vívtak.

Szemio, szultánság az afrikai francia Kongo-állam K.-i részén. Lakói a nyam-nyamok, kitűnő harcosok s a francia gyarmatosoknak sok nehézséget okoznak.

Szemipalatinszk, 1. terület orosz *Közép-Ázsiában*, a kirgizek szabadállamában, Tobolszk, Tomszk, Mongolország, Szemirjecsenszk és Szirdarja közt, 461,830 km² területtel, (1920) 1.224,750 lakossal. K.-i részében az Altai, Tarbagatai, Csin-gisztan, Kiziltas hegyláncok ágai nyúlnak be, amelyeknek magasabb részeiben ezüst-, ólom-, rézércet, grafitot bányásznak. Középső és Ny.-i részei jobbára lapályosak v. dombosak; a talaj fekete, agyagos v. homokos föld, több helyen

pedig sótartalmú. Fő folyója az Irtyis. Legnagyobb tavai a Balchas és Szaiszan. A klíma erősen kontinentális: a nyarak forrók, a tél gyakran nagyon hideg (—40°). A lakosság orosz, jobbára pedig nomadizáló kirgiz; fő foglalkozása az állattenyésztés, az öntözhető helyeken a földművelés, továbbá a halászat: 1732-ben csatolták Oroszországhoz. — 2. Sz., az ugyanily nevű vidék és járás *székhelye*, az Irtyis jobbpartján, 32,000 lak., nagy városokkal.

Szemipelagiánusok, az enyhébb alakú pelagiánizmus követői, szt. Ágoston némely tanításának ellenzői, tehát nem tulajdonképeni eretnekek. Különösen Dél-Franciaország, nevezetesen Marseille jámbor és tudós papjai és szerzetesei, amiért *massiliánusoknak* is mondatnak, voltak azok, akik Pelagius és szt. Ágoston tanai között a középutat keresték, a Pelagius ellen hozott egyházi határozatok szemmeltartásával. Feje volt ez irányban *Cassianus* Johannes (l. o.) a s.-ictori kolostor apátja, ki elismerte ugyan az áteredő bünt, de annak következményeit jelentékenyen meggyengítette; elismerte az isteni kegyelem szükségességét, de az első kegyelmet az ember önálló jóra való akarátának szerette volna tulajdonítani. Szt. Ágoston két iratban válaszolt (429), amelyekben az egyház tanát a kegyelemről határozottan kifejtette. Halála után pedig Celesztin pápa 431. Gallia püspökeit felszólítja, hogy a hamis tanokat nyomják el és szt. Ágoston rágalmazóit bírják hallgatásra. *Cassianus* 432. az egyházzal kibékülve halt meg, de hívei még azután is védelmezték tanítását. Tudományos irodalmi harc keletkezett erre, mely közel egy évszázadig tartott, míg nem véget vetett annak az Orangeban 529 júl. tartott tartományi zsinat, amelynek határozatait II. Bonifác megerősítette.

Szemirjecsenszk, terület Turkesztánban, Szemipalatinszk, a kínai birodalom, Fergana és Szirdarja közt, ter. 374,364 km², (1920) 1.333,639 lak. D.-i részét a Tian-san ágai takarják. É.-i része steppe. A lakosok oroszok, kozákok, dunganok, tarancsák, akiknek állandó lakásaik vannak, továbbá kirgizek és kalmukok, akik nomadizálnak. A talaj nem igen termékeny; leginkább csak legelőül alkalmas. A klíma a hegyek közt zord. A fő foglalkozás az állattenyésztés. Újabbban réz- és vasércbányászat, továbbá az aranyosás mind-nagyobb jelentőségre tesz szert. Főhelye Minj.

Szemizmok, 1. *Szem*.

Szemj, folyó, 1. *Szejm*.

Szemkankó (*blennorrhoea oculi*), a kankót okozó Neisser-féle gonococcus által előidézett rendkívül veszedelmes kötőhártyagyulladás, mely a szemnek kankós váladékkal való fertőzésétől ered. A gyuladás a szemhéjak erős megduzzadásával és bő genyfollyással jár, gyakran megtámadja a szaruhártyát és azt egészen el is roncsolhatja. A felnőtték Sz.-ja nehezebben gyógyítható mint az újszülötteké (bl. neonatorum), amely azáltal keletkezik, hogy a szülés alkalmával a «féhérfolyás»-ban szenvedő anya hüvelyváladéka az újszülött szemébe kerül. A Sz. kitörésének újszülötteknél elejét lehet venni azzal, hogy közvetlenül megszületésük után szemeket gondosan megtisztítjuk és 1—2%-os argyumentum nitricum vagy argyumentum aceticum oldatot cseppentünk beléjük.

Amely szó **Sz** alatt nincs meg, **S** alatt keresendő!

Ezt a «Credé-féle eljárást» Magyarországon a hábák kormányrendelet alapján kötelesek minden szüléssnél végrehajtani. Ha az újszülött szemlein a legkisebb gyuladást, vörösséget, váladékot észlelünk, vagy ha szemei beragadnak, azonnal orvoshoz kell fordulni. A Sz. a vakság okai között első helyen szerepel. Gyógyítása a beteg szem minél gyakoribb kiöblítésével és pokolkó-olajat alkalmazásával történik.

Szemkenőcsök többnyire a szemhéjszél gyuladásai, néha egyes szaruhártyabetegségek ellen használtatnak.

Szemlak (*Semlac*), nagyk. Arad vármegye magyarpécskai járásában, (1910) 5676 román, német, magyar, szlovák, rutén és cigány lakossal. (Tr. R.)

Szemle, 1. katonai (korábbi nevén: «*mustra*»), feladata általában az, hogy a magasabb katonai hatóságoknak és parancsnokságoknak, illetve ezek közegeinek alkalom nyújtassék a hadsereg minden egyes részének állapotáról közvetlen megtekintés által meggyőződést szerezni, a Sz. előre elrendelhető vagy váratlanul is megtartható. Elrendelt Sz. a «*hadi Sz.*» is, melyet a csapatok és infézetek fölött a mozgósítottsági viszonyban tartanak. A katonai Sz.-k a csapatok kiképzési és fegyelmezettségi fokának megbirálását célozzák. A *díszszemlék* katonai ünnepélyek alkalmával tartatnak. Ezeken kívül vannak még katonaközgazgatási, műszaközgazgatási és gazdaszatkezelési Sz.-k.

2. Sz. a bírói eljárásban, 1. *Bírói szemle.*

3. Sz., 1. *Hírlap.*

Szemle-ív v. mutató-ív, a könyvnyomtatásban így nevezik a nyomás megkezdése előtt a gyorsajtból kikerült kész ívet, melyet a szerzőnek v. kiadónak küldenek megtekintés végett.

Szemlélet, eredetileg amiről a szem útján tudomást veszünk s magának ennek az érzéknek működése. Bővebb értelemben érzéki észrevesés általában, tehát nemcsak látásbeli, míg tágabban minden belső élmény közvetlen tudata. Vannak, akik az egész gondolkodást Sz.-i elemekből származtatják. Kant filozófiájában a Sz. fontos szerepet visz; nála ez külön tényezője a lelki életnek, mely lényegileg különbözik a gondolkodástól (gondolatok Sz.-ek nélkül üresek, Sz.-ek gondolatok nélkül vakok). *Intellektuális Sz.* olyan Sz. volna, melyhez az érzékeknek semmi köztük nincsen, amidőn a gondolkodás közvetlenül vonatkozik tárgyára; az újabb német idealizmusnak egy fogalma. A pedagógiában a Sz. fogalma szerfölött fontos, a tanításnak, főleg kezdő fokán, egyedüli biztos alapját és kiinduló pontját jelenti. A pedagógiában belső szemléletről is beszélnek, tehát nem érzéki belső élmény közvetlen észrevése. L. még *Intuició.*

Szemléleti oktatás, 1. *Beszéd- és értelemgyakorlat, Szemléltetés.*

Szemléli, irodalmi, művészeti és divatlap, megjelent Kassán, hetenként kétszer, 1833. *Csernyeczky* és *Kovácsóczy*, majd két évi szünetelés után 1836. az utóbbi szerkesztésében, ekkor a *Literaturai Lapok*-kal mint melléklettel. Több-szöri fönnakadás után 1837 közepén mindkét lap végleg megszűnt.

Szemlélődés (lat. *contemplatio*), a belsőre irányuló szemlélet, a maga magába való elmélyedés és tágabb értelemben hajlandóság el-elgondolkodni a dolgokon, fúzni-fúzni a gondolatokat, de nem energikus, eselekvő módon valamely keresett cél felé gondolatban haladni. Innét a Sz. érdek nélküli odaadás a gondolkodásban. *Szemlélődő*, kontemplatív, aki ily hajlamú, ellentétben azokkal, kik a közvetlen benyomás rabjai, az első impulzusnak engednek, vagy gyorsan és hosszú megfontolás nélkül készek cselekedni, vagy gyorsan következtetnek és rendszereztenek.

Szemléltetés, valaminek bemutatása, érzékeltetése abból a célból, hogy arról közvetlenül, saját észleletünk alapján alakuljon ismeretünk. A tanításban a szóval történő magyarázatnak alapja, kiegészítője, igazolója; egyoldalú szó-tanulás (verbalizmus) helyett pontos fogalmakra, tárgyi ismeretekre vezet (realizmus). Akkor igazi a Sz., ha a tanuló a tárgyat és tulajdonságait valósággal érzékelheti (látja, hallja, izleli, stb.); ha maga átélhet valamit (pl. fizikai, lélektani kísérletek, személyes munka közben, 1. *Szülőj*); a Sz. kisegítő eszköze a rajz, modell, leírás, költői feldolgozás. A Sz. az ismeretszerzésnek mindenik fokon legfőbb útja, de a szóval való megvilágítás, fejtegetés nélkül magában nem elég valaminek teljes megismerésére; kezdő fokon a szemlélet határozottan irányítani kell. L. még *Szülőföldismertetés.*

Szemléltető oktatás, 1. *Beszéd- és értelemgyakorlat, Szemléltetés.*

Szemlér Mihály, füstő, szül. Pesten 1833 júl. 4., megh. u. o. 1904 febr. 28. A szabadságharc után Marastoni iskolájában s Bécsben Rubennél végezte tanulmányait. 1858-ban a belvárosi fő-reáliskola rajztanárává választották s ennél az intézetnél 32 évig működött. Külföldi tanulmányutak után 1868. megfestette *Gara nádor megmentéi Mária királynőt c.* képét (a székesfőváros tulajdona), a 60-as évektől fogva történeti tárgyú kőrajzok, illusztrációk hosszú sorát készítette (Petőfi halála, A főthi dal, Martinuzzi meggyilkolása, stb.). Rézkarokat is készített, rajzminták, iskolai faliképek jelentek meg tőle s egy sor festményt állított ki (pl. *Hunyadi János halála, A csirkeoltvány, Közéledő zivatar, stb.*) *Pásztorok c.* festménye a Szépművészeti Muzeumban van. V. ö. Művészet, 1904.

Szemlélsz, a pénzügyőri személyzetnek tagja, ki rendszeren egy pénzügyőri szakasz vezetésével van megbízva.

Szemling (állat), 1. *Vitéz szemling.*

Szemméltartás, figyelemmel kísérés, vigyázás, 1. *Észlelet.*

Szemmérték, a térbeli méreteknek és méretviszonyoknak pusztá megtekintéssel való becslése. Valamely tárgynak látszó nagyságát mindenek előtt annak látószöge dönti el és a Sz. e szerint a látszó nagyság helyes megítélésében rejlik, melyet természetesen csak gyakorlat által sajátíthatni el. A megítéléshez hozzájárulnak még a szemizmokból fakadó izomérzések és a két szemmel való látás. A további közvetetéseinkben azután számos, gyakran elkerülhetetlen csalódás téveszti meg itéletünket, mi által a *pszeudoszkópikus jelenségek* (l. o.) jönnek létre.

Szem-migraine, l. Káprázás.

Szemmozgató ideg, l. Agyvelőidegek.

Szemnan, város Khorasszan perzsa tartományban, az Elbursz D.-i lábán, kb. 20,000 lakossal, gabona- és gyümölcsstermeléssel.

Szemecz Emil, hirlapíró, szül. Balatonszemesen (Somogy) 1859., megh. Budapesten 1918 nov. 24. Jogi tanulmányai mellett 1882. egyúttal a honvédségi Ludovika-akadémiát végezte és honvédhadnagy lett. 1884-ben elhagyta a tényleges szolgálatot és hirlapíró lett. 1886-ban orsz. képviselőnek választották. 1890-ben felelős szerkesztője lett a Magyar Államnak s maradt 1908-ig, a lap megszűntéig. Nagy feltűnést keltett, mikor a polgári házasság szentesítésekor 1894 dec. 10-én írt cikkéért sajtóperben 8 havi államfogházra ítelték. Ugyane miatt a honvédtisztikar becsületbírótsága őt mint tartalékos főhadnagyot) 31 szóval 1 ellen felmentette, de az ítéletet a honvédelmi miniszter megsemmisítette s a budapesti tiszti gyűlést delegálta, mely őt rangjától megfosztotta, az első bíróság elnökét, Huberth tábornokot pedig nyugdíjba küldték. A Váczon megkezdett államfogságát a királyi kegyelem két hónap múlva elengedte. Több ezer cikke és tárcája jelent meg, önálló műve: *Katholikus autonómia* (1897).

Szemmonok (*Semnonos, Sennones*), a germán svév törzsnak leghatalmasabb népe, az Odera és Elbe között a mai Brandenburg területén. Kr. u. 17. elváltak Marbodtól és a cheruskokhoz csatlakoztak, később déli Németországba vándoroltak és az *alamannok* nevét vették fel (l. o.).

Szemonok (lat. *Semones*, egyessz.: *Semo*), a rómaiaknál a *Lares*-ekhez hasonló emberfölötti lények. Ilyen pl. a *Dius Fidius*-szal azonos *Semo Sancus*, a hűség és jog őre, voltaképp Juppiternek önálló istenné különült egyik tulajdonsága.

Szemorvoslástan, l. Szemészet.

Szemölcs, a börgyógyászatban apró kiemelkedéseket jelent, amilyenek az egészséges bőr irhájának hámszálak részén rengeteg számban mutatkoznak (papilla). Az irhának hámszálak való összekapcsolódását, a hámszálakozását elősegítik és a bőrnek érző idegeit felszínesebbé teszik. E normális papillák sokféle megnagyobbodása, megbetegedése, elszarusodása a nép nyelvén szintén szemölcsöt jelent. (L. *Anyajegy, Papilloma, Papula, Verruca*.)

Szemölcsdaganat, l. Papilloma.

Szemölcsizmok (*musculi papillares*), a szív-kamrák belsejében levő szemölcsalakú izmok, melyek a két- illetve háromvitorlás billentyűkön tapadva ezeket kellő időben megfeszítik és átcsapódásukat megakadályozzák.

Szemölcsös disznó (*Phacochoerus*, állat), lásd *Varacskos disznó*.

Szemölcsös disznók (*Eusus*, állat), l. *Sertésfélék*.

Szemölcsös korall (*Gorgonia verrucosa* Pall., állat), a Nyolcsugaras virágállatok (*Octocorallia*) rendjébe tartozó korallfaj. Telepe erősen elágazik és az egyes ágak legyezőszerűen kiszélesedtek. A telep kérgének színe fehér. A Földközi-tengerben és az Atlanti-óceánban honos.

Szemöldök (lat. *supercilium*), a csontos szemgödri felső szélnek megfelelően elhelyezkedett

szőrözet. A szem védőkészülékéi közé tartozik, mert megakadályozza, hogy a homlokról lecsorgó verejték a szembe jusson. A fölötté a bőrből kiszurgó *Sz.-redőzőizom* a két Sz. fejét közelíti egymáshoz. L. *Fejizom*.

Sz., az építészeten, másképp *Sz.-párkány*, ajtó vagy ablakot koronázó, oszlopokon vagy gyámköveken nyugvó párkány. A Sz. lehet vízszintes, egyenes vagy hajlítot vonalú oromzatok stb.

Szemöldökfa, favázás szerkezetekben az ajtókat és ablakokat felül határoló vízszintes heveder. L. *Süvegfa*.

Szempcz, község, l. Szencz.

Szempilla a. m. szemháj (l. o.), szorosabb értelemben a pillaszőrök sora.

Szempillagörcs (*blepharospasmus*), a szemrés görcsös csukódása. Mindenféle szemgyulladás kísérője szokott lenni, valahányszor világosság éri a szemet, s e tekintetben egyértelmű a fénykerüléssel. Van továbbá önálló Sz. is, mely a szemhunyató izom idegének betegségéből származik (l. *Arc-görcs*). A Sz. csoportjába tartozik a szemháj izomrostjainak görcsös rángatózása is, mely néha szemhurtnak szokott kísérője lenni.

Szempilla-gyulladás, l. Szemhéjszélgyulladás. Szempont azon merőlegesnek a talppontja, melyet a szemből a rajzpapír síkjára húzhatunk.

Szemre becslés (erd.), egyes fák vagy faállományok magasságának, vastagságának és fatömegének, korának és záródásának tisztán a megsemmisítésre alapított megbecslése; megbízhatósága tisztán a becsló gyakorlottságától és helyes ítéletétől függ.

Szemre halászni, átlátszó, sekély vízben, szigonyal, látható halat fogni.

Szemrengés (*nystagmus*), többnyire világra hozott vagy az első gyermekkorban szerzett rossz látáshoz csatlakozó jelenség. Mindkét szem, nagy ritkán csak az egyik, haránt irányban avagy körben forogva, néha függőlegesen folytonos rezgésben van, a rezgések gyorsabbak és nagyobbodnak, ha az egyén valamit figyelmesen meg akar nézni. A látás rendesen igen gyöngye s úgy látszik a gyöngye látás éppen feltétele a Sz. keletkezésének. Az e bajban lévőek a tárgyakat nem látják rezegni. Az ilyen Sz. gyógyíthatatlan. Sz.-t kaphatnak a bányászok is. Ilyenkor a munka abbahagyása, jó táplálkozás s erősítés szünteti meg a bajt, bár munkába állás után újra visszakaphatják. Bizonyos idegbajok (sclerosis multiplex) is Sz.-sel járnak. Sz.-t vált ki az ívjáratok izgalma is.

Szemsérülés gyakran kisebb idegen testeknek (por, korom) a szembe hullása, vas vagy más fémszilánkoknak, kődarabkáknak becsapódása által történik. Szűrt vagy metszett sebeket kés, villa, tű, eltört üveg szilánkjai stb. okozhatnak. Súlyos Sz.-t okozhatnak tompa ütések (ökölcsepás, kődobás, szarvasmarha döfése). Égési Sz. gyakran hajsztóvással való vigyázatlan bánástól támad. Robbanások alkalmával a szembe csapódó löpor és más anyagok sérthetnek. Maró hatású anyagok (oltott méz, mézshabares, savak, lúgok) a szembe freccsenve ott roncsoló hatást fejthetnek ki. A szembe hullott apró idegen testet,

vagy a pislogás söpri ki, vagy úgy kell leszedni a kötőhártyáról, szaruhártyáról. A szaruhártyát ért sérülés helyén fertőzés esetében fekély keletkezhetik, i. *Szaruhártyagyulladás*. A szem burkait átfúró idegen testek a szivárványhártyát, lencsét megsérthetik és a szemben nagy vérömléseket, sérüléss hályogot okozhatnak. Ha az ily áthatoló sérülések alkalmával fertőző anyagok jutnak a szembe, genyes gyuladás támadhat, melynek következtében a szem elpusztulhat, i. *Panophthalmitis*. Áthatoló sérülést szenvedett szem a másik szemem szimpatias gyuladást kelthet (l. o.). A szem belsejébe hatolt vasszilánkokat elektromágnes-műszer segítségével lehet sok esetben eltávolítani. Más anyagból való idegen testek eltávolítása sokkal nehezebb és gyakran nem sikerül. Áthatoló sérülés miatt megvakult szemet, különösen ha idegen testet rejt magában, leghelyesebb minél előbb eltávolítani. Maró anyagokkal való sérülések után gyakori a szemhéjaknak a szemtekéhez való odanövése (symbelpharon). A szaruhártyára jutott mész a felmart részekbe beivódik és átlátszatlan fehér foltot okoz. A szemhéjakat és a környező bőrt erő égés, forrázás, v. marás zsurugódó hegesezésekre vezet, amiknek következtében a szemhéjak kifordulhatnak és a szem fedetlenül maradhat, i. *Ektropium*.

Szemszikrázás, szikalátás belső szembetegségek, olykor a szemet érő erős ütések alkalmával támadhat.

Szemtakár, i. *Szemkankó*.

Szemtanú, aki arról a ténykörülményről, amelyről tanuskodik, látószervei útján vett tudomást.

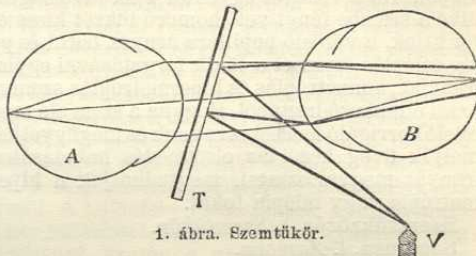
Szemtávolság, azaz a két szemnek egymástól való távolsága (pupilla-távolság) felnőtt embernél átlagosan 60 mm., keskeny arcuknál kevesebb, széles arcuknál több. A Sz. meghatározásának szemüvegek rendelésekor van gyakorlati fontossága, mert a két szemnek a két üveg közepe kell keresztülnéznie.

Szemtengely, az az egyenes vonal, mely a szem három fénytörő felszínének közepén halad át s az ideghártyát a sárga folttól kissé be- és fölfelé éri. Hossza körülbelül 23 mm.

Szemtermés (növ., *caryopsis* v. *cariopsis*), olyan zárt termés, melyen a termés fala hozzá van nőve a maghéjhoz. Ilyen Sz. a búza, rozs, zab, szóval a pázsitfélék (Gramineae) termése, amelyen alant oldalt helyezkedik el a csira.

Szentükör (*ophthalmoscop*), a szem belsejének átvizsgálására való készülék. Célja hogy megvilágítsa a szem belsejét és egyszersmind lehetővé tegye a megvilágított részek megnézését. Helmholtz találta föl (1851) s ezáltal a mai szemészet egyik megalapítójává lett, mert csak a Sz. föltalálása tette lehetővé a belső szembajoknak, úgymint a szemlencse, az üvegtest, ideghártya, látóideg és érhártya különféle bajainak az élő ember szemében való kutatását és megismerését. A Sz. tette lehetővé, hogy pontosan elkülönítsük azokat a szembajokat, melyeket azelőtt a feketehályog bizonytalan neve alatt foglaltak össze. A Sz. sík (1. ábra) vagy homorú fonosorozott tükör (T), közepén néhány milliméter széles kerek lyuk van, melyen a vizsgáló néz (A) keresztül, míg a tükör a vizsgált szembe (B)

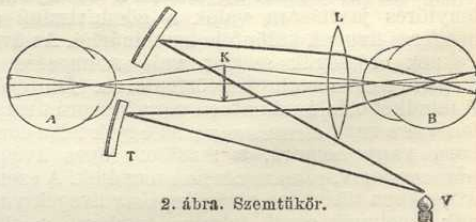
az oldalvást állított lámpa (V) fényét beveti. A tükörrel megvilágított szem pupillája vöröses-sárga fényben látszik s ha most a vizsgáló szem a Sz.-rel lehetőleg közel férközik a vizsgálandó szemhez, ennek megvilágított belsejét mintegy 14—20-szoros nagyításban veheti szemügyre. Ez az ú. n. *egyenes képb*en való vizsgálás. Hogy azonban a vizsgáló tisztán, élesen lásson, szükse-

1. ábra. Szentükör.

ges, hogy mind a vizsgált, mind a vizsgáló szem normális, emmetrópiás fénytörésű legyen. Ha akár az egyik, akár a másik szem, akár mind a két szem miópiás vagy hipermetrópiás, akkor a miopia illetve hipermetrópia fokát a Sz. nyílása mögé tett javító üveggel kell pótolni. Ha a szem belsejét kisebb nagyítással, de nagyobb terjedelemben akarjuk vizsgálni és az elváltozások kapcsolatát keressük, akkor *fordított képb*en tükrészünk (1. 2. ábra). Ehhez a vizsgálandó szembe (B) az oldalvást állított lámpa (V) fényét. A szemből tükröződő fénysugarakat pedig a szem elé tartott gyűjtőlencsével (L) egyesítik a tükör előtt libegő fordított képpé (K). Megkönnyíti a vizsgálást, hogyha ezt a képet a tükör mögé illesztett kis konvex üveggel nézzük. A fordított kép mintegy 4-szeres nagyítású.

Ép állapotban Sz.-rel látjuk a látóidegnek a szembe térese helyét, a látóidegfőt, az ideghártya erezetét, a sárga foltot, szöke egyének szemében az érhártya erei is áttünnek. Kóros esetekben az

2. ábra. Szentükör.

ideghártya, látóideg és érhártya elváltozásai jól megláthatók. Továbbá az átvilágító fény foltúnteti a szaruhártya, a szemlencse és az üvegtest homályait. Mivel a rendestől elütő fénytörésű szembe csak akkor láthatunk be tisztán az egyes részekben való tükrözéskor, ha a fénytörés hibáját javítóüveggel kipótoljuk, a Sz.-t arra is föl lehet használni, hogy a szem fénytörését pontosan meghatározzuk. Erre a célra ú. n. *refrakciós szentüköröket* készítenek, melyekben a különböző

javítóüvegeket a tükör nézőlyuka mögött elforgatható korongon lehet gyorsan egymásután beigazítani. A javítóüveg számát dioptriákban lehet leolvasni.

Autoftalmoszkóp olyan Sz., amellyel valaki saját szemének belsejét megláthatja. A fénytörés meghatározására szolgál az ú. n. *szkiaszkópia* v. árnyékpóba is, amely a következő jelenségen alapul. Ha a vizsgált egyéntől 1 m. távolságban illye a szembe fényt vető homorú tükröt kissé elfordítjuk, a vörösölő pupillára árnyék borul és pedig miópiás szemnél a tükör forgatásával egyező irányból, emmetrópiás és hipermetrópiás szemnél azzal ellenkező irányból. Hogyha a szem elé megfelelő korrigáló lencsét rakunk és megfigyeljük, melyik üveg kezdi az elsötétedés haladásának irányát megváltoztatni, megtudhatjuk a hipermetrópia vagy miópia fokát.

Szentükrözés, l. Szentükrör.

Szemura, l. Zamora.

Szemurang, l. Szamarang.

Szemüveg, l. Szemgödör.

Szemüvegek részint a szemek megvédésére, részint a látóképesség javítására valók. Túlerős fény káros hatásának elhárítására szolgálnak a füstszínű szürke *védő-Sz.*, valamint a különféle sárgás, zöldes és zöldesszürke üvegek, amelyek főképen a károsan ható ibolyaszínű fénysugarakat tartják távol a szemtől. Ezek a Sz. többnyire kagylós alakúak és különösen érzékeny- v. betegszemű emberek számára valók. Ugyancsak rendszerint kagylós formájúak azok a celluloidból v. drótszövetből való pápaszemek, amelyeket fémipari munkások, kőtörök stb. hordanak a szemüket veszélyeztető fém v. kőszilánkok ellen. Ugyanerre a célra szolgálnak a csillámpalából (márialtveg) való védőpápaszemek is. A látóképesség megjavítására szolgáló Sz. a következő üvegekből készülni lehetnek: a hipermetropia és presbiopia javítására való *gömbfelszínű domború* (gyűjtő) üvegekből, a miopia javítására való *gömbfelszínű homorú* (szóró) üvegekből és *hengeres* felszínű ú. n. cilindrikus domború vagy homorú üvegekből, amelyek a szabálytalan fénytörés (asztigmatizmus) kijavítására szolgálnak. Ugyancsak a szabálytalan fénytörés javítására valók a gömbfelszínű és hengeres üvegek különféle kombinációi. Az üvegeknek erősségük szerint való számozása a dioptria rendszer alapján történik. *L. Dioptria.* A mindkét oldalán domború vagy homorú üveget *biconvex* vagy *biconcavnak*, az egyik felén domború vagy homorú, a másikon lapos üveget *planconvex* v. *planconcavnak* mondjuk. A szemüvegekben többnyire *periszkopikus* üvegek vannak, amelynek egyik felszíne domború, másika homorú. Ha a domború felszín erősebben görbült, mint a homorú, az üvegnek gyűjtő, ellenkező esetben szóró hatása van. A periszkopikus üveg előnye, hogy nemcsak a közepén át, hanem oldalirányban nézéskor is tisztán látni vele. Ebből a szempontból legtükrözetesebb a jénai Zeiss-gyárban készülő *«punctab»* üveg. Sz.-et régebben különösen flint-üvegből készítették, újabban csaknem kizáróan Crown-üvegből (kristályüveg) készítenek. A drága hegylókristályból (kvarc) valók a legkeményebbek és ezért kevésbé karcolódnak. A külön-

féle Sz.-ek közül legbiztosabban ül a *pápaszem*; a két üveget összekötő nyerge az orra támaszkodik, szárai a két halántékat fogják közre. Hosszú hajat viselő nők számára egyenes szárú, férfiak számára a fülkagyló mögé kanyarodó hajlott vagy könyökbe tört szárú pápaszem való. Az *orrcsíp-tetőt* különféle rendszerek szerint szerkesztett rüggőkészülék sorítja az orrhoz. A *monokli* viselésének csak olyankor van értelme, ha valaki csak egyik szemére lát jól és annak valamilyen fénytörési hibája van. A *lorgnette (lunette)* lénycében nyeles pápaszem; különösen nők viselik, ha nem akarnak pápaszemet vagy orrcsíp-tetőt hordani. Olyan embereknek, akiknek a közelbés és a távolbanezéshez más-más fénytörési üvegre van szükségük, a mindinkább elterjedő *bifokális* Sz. ajánlhatók. Ezeknek felsőrésze a távolbanezéshez, alsó része a közelbenezéshez szükséges görbülettel van ellátva. Vannak egy darabból készült és két üveglencséből összeraggasztott bifokális üvegek. A *distalis* vagy távesőves Sz. nagy fokban közelítő vagy igen gyenge látóképességű egyének számára készülnek. Ezekben a pápaszemekben az üvegek helyén egy-egy rövid kis táveső van, amelyek az a tárgyak nagyitva látszanak. Feltűnő alakja és súlyossága miatt nem sokan használják. A szürkehályog megoperálása után lencsehijássá vált szem a lencse fénytörő erejének pótlása végett erős — 10 dioptria körüli — domború üvegre szorul. Az ilyen *«hályogüveg»* legtökrözetesebb félesége a Gullstrand-féle *kátral-üveg. Prizmás* v. *hasábos* Sz.-et az összetérítő képesség (convergentia) gyengesége esetében rendelnek. A pápaszemkeretekbe illesztett hasábos üvegeknek a fénysugarakat eltérítő hatása mintegy kiegészíti a hiányos összetérítő képességet. *Stenopacikus* pápaszemeken az üvegek helyén közepükön szűk lyukkal vagy keskeny hasadékkal ellátott fémlemezek vannak. Hasznát vehetik olyanok, kiknek látását a szaruhártya széli részén levő homályok zavarják, vagy akik szivárványhártyájuk hiánya miatt erős káprázástól szenvednek. Minden szemüvegnek olyannak kell lennie, hogy a szem az üveg középpontján nézzen át. Ezért a szemüvegrendelésnél a szemeknek egymástól való távolságát is megadják. *L. Szemtávolság.* A Sz. történetében érdekes Plinius feljegyzése, amely szerint Nero császár csiszolt smaragdon át nézve szemlélte a gladiátorok viadalait. A mostani megállapítás szerint a szemüveget Salvinus Armatus találta fel a XIII. század végén. Nagytüvegekről azonban már a XI. századból való arab orvosi írásokban is szó van. 1482-ben már Nürnbergben is működtek szemüveggéztítők.

Szemüveges kígyó (állat), a *Naja haie* L. neve. Egyéb nevei: Kleopátra kígyója, uréusz, áspis, haie, egyiptomi pápaszemes kígyó. *L. Uréusz-kígyó.*

Szemverés nézéssel s néha az ezt kíséző szavakkal okozott baj, kár, betegség: megigézés. E hit alapja a megrontóban lakozó varázserő, mely ártani képes valakinek, magának v. gyermekének v. marhájának, állatának. A magyar nép különösen a kis gyermekekre és a betegágyas asszonyra nézve tartja a Sz.-t vészhozónak — kivált a fel-

flinó szép gyermeket szókták szemmel megverni irigységből. A Sz.-re való képesség külső jelei: összenőtt szemöldök, kettős szembogár, ez az ú. n. hamis szem. El bagonás hiedelem az egész világon el van terjedve. A régi görögök és rómaiak *baskaniának*, *fascinatió*nak nevezték, az újabb görögök *kakomatinak* hívják, azonos az olasz *jettaturával*. Többféle módon védekeznek a Sz. ellen; ellenszerei: *kiköpés* a hamis szemű megrontó előtt; *füge-mutatás*, azaz két ujj közé szorított hüvelyk feléje mutatása, de a magyar népnél leggyakoribb orvossága a *szenes víz*, azaz olyan víz, melybe izzó faszéndarabkákat, rendszeren hetet vetnek; ezzel kenik meg a betegnek egyes részeit v. kereszteteket vonnak vele reája. Leghatásosabb ez orvoslás, ha szóntalan vizet használnak hozzá, azaz olyan forrásvizet, melynek hozatalakor az illető nem sózlalt meg. (V. ö. Az Ethnographia közleményeit, *Kandra Mythologiaját* s *Gönczi Ferenc*, Göcsejstb. 1914. művét.)

Szemvidítőfű (növény). 1. *Euphrasia*.

Szemvív, így nevezik népies nyelven azokat az enyhén összehúzó folyadékokat, amelyeket az orvosságok a szem hurutja ellen becséppentésre vagy borogatásra szoktak rendelni.

Szemzés (növény). 1. *Oltás*.

Szén (*szeni, zeni*), japáni bronzérem, a *jen*-nek $\frac{1}{100}$ -adrésze. A régi példányok vasból vagy rézből, vagy ezek keverékéből készülték és középen át voltak lyukasztva, hogy zsinórra fűzhető legyenek. Mint hosszsmérték a Sz. Sziamban 40 m., mint területmérték kb. 1568 m².

Szén (*carbonium*), nem fémek kémiai elem, jele C, atomsúlya 12. Három allotrop módosulata ismeretes: a gyémánt vagy α szén, a grafit vagy β szén és az amorf szén vagy γ szén. A szén különféle módosulatai a legrégebb idők óta ismeretesek. A grafitról Scheele 1779. mutatta ki, hogy széndioxidá oxidálható. Hogy a gyémánt is szén és hogy a szén elemi test, *Lavoisier* bizonyította be 1773. A három szénfésleség közül a gyémánt és a grafit kristályosak. A három szénmódosulat fizikai sajátosságai nagy mértékben különbözök, de megegyeznek abban, hogy nem olvaszthatók meg és hogy oldószerük nem ismeretes. Csak a megolvastott vasban oldódik a szén, melyből lassú kihűléskor, mint grafit, hatszögös lemezekben válik ki. A szén tiszta állapotban található a természetben mint *gyémánt* (l. o.) és *grafit*. Előfordul alakatlan állapotban helyenként hatalmas telepekben mint *köszén*, *barnaszén*, *turfa* (l. o.). Ezek a szenek növényi eredetűek. Ösvilági növényzetek geológiai átalakulások folytán a föld alá kerültek és korhadási folyamat közben folyton vizet veszítenek, azonkívül rendszerint széndioxid és szénhidrogének, különösen CH₄ (metán) keletkeznek. A növények fő alkotórésze a cellulose (C₆H₁₀O₅)_n, mely azáltal, hogy belőle a hidrogén és oxigén illó vegyületek alakjában eltávozik, szénben mindinkább dúsabbá válik. Ha ezt a korhadási folyamatot mesterségesen hozzuk létre azáltal, hogy bomlás nélkül el nem illanó szént tartalmazó vegyületeket levegőtől elzárt térben hevítünk, különböző mesterséges szeneket állíthatunk elő. Ennél a műveletnél, az ú. n. *száraz desztilláció*-nál a szénvel vegyületet alkotó

elemek, mint a hidrogén, nitrogén, oxigén stb. illékony vegyületekké egyesülnek, a szén pedig amorf alakban marad vissza. Ezen a műveleten alapszik különféle mesterséges szenek, ú. m. : a *csontszén* v. *spodium*, *faszén*, *cukorszén*, *vér-szén* stb. előállítása. A köszén száraz desztillációjának terméke a *koks* és a *világító gáz*. Szénben dús anyagok tökéletlen elégecekor keletkező mesterséges szénfajta: a *korom*. A szén vegyületei is nagyon el vannak terjedve: a széndioxid (CO₂) a levegőnek egyik állandó alkotó része, a különféle karbonátok (mész, dolomit stb.) néhol egész hegységeket alkotnak; igen sok szénvegyület fő alkotó része a növényi és állati szervezetnek.

A szén közönséges hőmérsékleten a levegőn észrevehetően nem változik. Magasabb hőmérsékleten az oxigénnel nagy hőfeljődéssel széndioxidá egyesül. A különféle módosulatok gyúléshőmértéklete különböz. Legnehezebben gyújtható meg a gyémánt, azután a grafit, legkönnyebben az amorf szén. Fluorral közönséges hőmérsékleten széntetrafluoridá CF₄, hidrogénnel elektromos ívfény hőmérsékletén acetiléná C₂H₂, nitrogénnel ciángázá C₂N₂ egyesül. Kénnel a vörös izzás hőmérsékletén széndiszulfidá, CS₂, a legtöbb fém-mel az elektromos kemence hőmérsékletén karbidokká egyesül. A fémoxidok legnagyobb részét magas hőmérsékleten redukálja, miközben szén-oxid és széndioxid keletkezik. A szén jellemző sajátossága, hogy rendkívül sok atomja kapcsolódhatik egymáshoz vegyületeiben és ez adja magyarázatát vegyületei rendkívül nagy számának. A szén csaknem minden vegyületében négy vegyértékű, de egyes vegyületeiben, pl. a szénoxidban CO kétvegyértékű. Gyengén negatív jellegű. A szénmolekula nagyszámú atomokból áll, azonban az atomok száma nem ismeretes. Ha amorf szenet káliumhipermanganáttal oxidálunk, melléhsav C₆ (COOH)₆ keletkezik. Ebből következtethetjük, tekintve, hogy a szénvegyületek oxidációjakor keletkező vegyület ugyanannyi v. kevesebb szenatomot tartalmaz, mint az eredeti vegyület, hogy a szénmolekula legalább 12 atom szenet tartalmaz. Számos más tényből azonban az következik, hogy a szénmolekula sokkal több atom szenet tartalmaz, mint 12.

A szén az ívfény hőmérsékletén megolvadás nélkül gőzzé alakul. Forráspontja becslés szerint kb. 3600°. Nyomás alatt kellő magas hőmérsékleten a szén valószínűleg megolvad. Közönséges hőmérsékleten és nyomáson legstabilisabb szénmódosulat a grafit. A nyomás növekedésével úgy látszik a gyémánt lesz az állandóbb módosulat. Mindkét módosulat mesterségesen előállítható. A grafitot iparilag *Acheson eljárása* szerint állítják elő ott, ahol olcsó elektromos energia áll rendelkezésre. Az eljárás lényege, hogy homok és koks keverékéből magas hőmérsékleten való hevítés útján előállított szilíciumkarbidot az elektromos kemence hőmérsékletén (3000°-4000°) elbontják, mikor is a szilícium gőzalakban eltávozik és igen tiszta grafit ú. n. *Acheson-grafit* marad vissza. A gyémánt mesterséges előállítása *Moissan* francia kémikus érdeme 1893. Elektromos kemencében mintegy 3000°-on megolvastott vasban tiszta szenet oldott fel; a megolvastott

tömeget hirtelen lehűtötte, miáltal a külső vasfelület megszilárdulása révén keletkezett nagy nyomáson a szénnek egy része mint gyémánt, más része mint grafit kristályosodott ki. Az így előállított gyémánt-kristályok mikroszkópos (legfeljebb 0.5 mm) nagyságúak. Ez előállítási módnak, tekintve költséges voltát, ipari jelentősége nincs.

A természetben előforduló kristályos módosulatokon kívül, az amorf szén legkülönbözőbb változatait ismerjük: antracit, kőszén, barnaszén, esontszén, koks, faszén, stb. (L. az illető címszó alatt.)

Széna, virágzaskor vagy az előtt lekaszált és megszáritott növények után származó takarmány. Rendszerint csak az első kaszálás után nyert takarmányt nevezik Sz.-nak, ez az ú. n. *anya-Sz.*, ellenben a második vagy harmadik kaszálás után származót *sarjunak* mondják. A Sz.-t szolgáltató növények szerint van *gyep-, réti-, lóher-, lucerna-, baltacim-, mohar-, zabosbüköny-, csalamádé-* stb. Sz., melyek között minőség és érték tekintetében felette nagy a különbség. Erdei Sz. az erdei tisztásokon nyert Sz. A réti Sz. lehet *édes v. savanyú*; az előbbi csak pázsitféléket, az utóbbi ú. n. savanyú füveket (sás, káka, szittyó stb.) is tartalmaz. A készítés módja szerint *zöld v. természetes és erjesztett Sz.* különböztetendő meg. A zöld Sz. a napon szárítottatik, ellenben az erjesztett Sz. lehet vagy *barna Sz.* (l. o.) vagy *savanyú Sz.* (l. o.).

Széna-astma, l. *Szénaláz*.

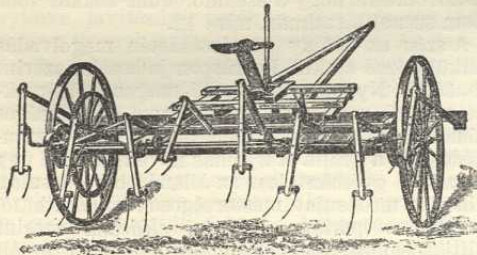
Szénabacillus (*Bac. subtilis*), igen elterjedt, levegőben, vízben, növényekben (széna), földben stb. előforduló, spóráképző, mozgékony, könnyen tenyészthető baktérium. Csak kivételesen kórokozó.

Szénacskenesz (növ.), l. *Festuca*.

Szénaemelő gép, l. *Kazalozó*.

Szénaérték-elmélet, régebben használt, *Thaer* által felállított gyakorlati takarmányozástani rendszer, mely a szénát egységül véve, kifejezte a különböző takarmányok tápláléértékét.

Szénaforgató olyan, fogatos erővel vontatott tiléses készülék, mely a lekaszált fűnek könnyebb megszáradás céljából történő keverésére, szellőz-

Szénaforgató.

tetésére szolgál (l. az *ábrát*). A széna forgatás a gép járókerekeinek tengelyéről hajtott forgó v. lengő villák végzik. Teljesítőképessége naponként 6—8 ha.

Szénaforrázat, szénamurvából és forró vízből készül. Használatos a borjúk itatására, továbbá a lélegzőszervek hurutjakra beteg állatok gőzölésére.

Szénága, Figig oázis főhelye Afrikában.

Szénagereblye, l. *Gereblye*.

Szénagyűjtő, l. *Gereblye*.

Szénái, perzsa misztikus költő, l. *Perzsa nyelv és irodalom*.

Szénailat, a száraz széna jellemző szagát az abban képződő *kumarin* adja.

Szénakék (növ.), l. *Teucrium*.

Szénaláz (*catarrhus aestivalis*, *Bostock-féle hurut*, ang. *Hay-fever*). Arra hajlamos emberek a fűfélék — s néhány más növény — virághimnora erős náthát, szemgyulladás, légcsőhurutot, asztmát idéz elő, gyakran lázzal. A kóros anyag a pollenszemecskék fehérjeje; ez ellen immunizált állatok számára orvosság gyanánt szerepel: pollantin (Dunbar). Védekezés és gyógyítás: éghajlati kúra: nyílt tenger, havasok, Helgoland; légzőkészülékek; pollantin, adrenalin, cocain.

Szénánátha, l. *Szénaláz*.

Szénaolló, nyéllel és fogóval felszerelt vágókés, mely a kazalba rakott tömött széna elvágására szolgál.

Szénapajta, a szénának s minden más szálas takarmánynak elhelyezésére szolgáló épület. A Sz. téglá- vagy faoszlopokra épül, az oszlop közötti szabadok, hogy szekérrel be lehessen hajtani és ott fel- és lerakodni, a két vég vagy szabad, vagy a végfal keskeny résekkel van átörve a szellőzés végett. Fedélzete egyszerű s lehet nádból is. Készülnek négy faoszlop közé fel- és letolható tetővel ú. n. *szénakalapok* is, kisebb mennyiségű széna helyezésére.

Szénaprés, l. *Szalmaprés*.

Szénarács a lóistállóban a jászol felett alkalmazott rácos rekesz, amiből a szénát a lovak apránként szedegethetik ki s így kevés mély veszendőbe. A juhistállóban alacsony, mozgatható Sz.-ok vannak.

Szenaromontit (ász.), l. *Senaromontit*.

Szénás (*Zvolenská Senica*), kisk. Zólyom vm. besztercebányai j.-ban, (1910) 256 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szénasajtó, l. *Sajtó*.

Szénásfalu (*Bzenica*), kisk. Bars vm. garamszentkereszti j.-ban, (1910) 867 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szénásgödör (*Sirovnica*), kisk. Vas vmegye németújvári j.-ban, (1910) 487 horvát lakossal. (Tr. A.)

Szénássy Sándor, filológus tanár, szül. Ákoson (Közép-Szolnok) 1828 ápr. 24., megh. Budapesten 1872 nov. 29. Debreczenben tanult, majd Budapesten; a szabadságharcban mint honvédtüzér vett részt, később nevelői állást vállalt. 1857-ben Eperjesen, 1860. a pesti ág. evangélikus gimnáziumban lett tanár, majd igazgató. Írt latin nyelvtanokat és olvasókönyveket, s magyarázatos kiadást adott Livius I. és Vergilius Aeneisének II. könyvéből; írt latin nyelvtani tanulmányokat (1865—66). Az Akadémia levelező tagjává választotta. *A latin nyelv és dialektusai* (Budapest 1872) c. munkáját az Akadémia a Sámuel-díjjal jutalmazta.

Szénástelek (*Zausina*), kisk. Ung vm. nagybereznai j.-ban, (1910) 372 rutén lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szenátor (*senator*, lat.), a szenátus (l. o.) tagja.

Szenátus (*senatus*, lat. a. m. «az öregek tanács-testülete») az ókori köztársaságokban, így Spártában (mint *gerusia*), Athénben (mint *bulé*), Karthagóban és Rómában a főtisztviselő és a népgyűlés mellett a legtekintélyesebb tanácskozó és kormányzó testület volt. A római Sz.-nak, melyet a hagyomány szerint Romulus alapított, kezdetben 100 patricius eredetű tagja volt (*senatores, patres*); számuk később, részben a plebeusokból is válogatott tagjaival, 300-ra emelkedett. Ez újabb tagok neve *conscripti* («összeírtak») volt; innen ered a S. megszólítása: *patres (et) conscripti*. A testület mind nagyobb befolyásra tett szert s az évenként választott tisztviselőket csak végrehajtó közegeinek tekintette. Döntő szava volt a külpolitikai ügyekben, a háború és béke kérdésében, a pénz- és valóságügyekben, Itália és a provinciák kormányzásában, a népgyűlések elé terjesztendő javaslatokban, sőt egyes korszakokban a bíraskodást is tagjaival gyakoroltatta. A Sz. tagjait a királyság bukása után a konzulok, Kr. e. 443-tól kezdve a cenzorok nevezték ki, elsősorban a volt legfőbb tisztviselők köréből; számuk a császári kort megelőző században 400—500 volt, Caesar alatt 900-ra emelkedett, Augustus óta 600-ra apadt. Üléstket a konzul hívta egybe s ő állapította meg a napirendet is. A Sz.-t a császárok is fenntartották, rábízták a külpolitikát, a fontosabb provinciák kormányát és a pénzügyek egy részét; sőt hatalmát látszólag kitágították, amennyiben a népgyűlés helyett a Sz. választotta a főtisztviselőket, ő hozott törvényeket, ítélkezett bűnperekben, sőt a polgári perekben a felelősséget is hozzá intézték. De minden jogok gyakorlása a császár jóakarától függött, s a Sz. csak olyan hatalom volt, amekkorának a császár megengedte. Politikai intézmény helyett társadalmi rend lett, melyhez a szenátorok fiait tartoztak, ha egy millió szesztercius értékű vagyont mutathattak ki és a császárok egyéb önkényesen megállapított feltételeinek megfelelték. Róma mintájára a modern köztársaságokban, mint Franciaországban és az Egyesült Államokban, a konzervatív elemet képviselő kamarát az országos képviselők testületével szemben Sz.-nak nevezik. V. ö. *Willems*, *Le sénat de la république romaine*, 3 köt. (Löwen 1878—1885); *Bloch*, *Les origines du sénat romain* (Paris 1883); *Th. Mommsen*, *Römisches Staatsrecht* III. köt. (Leipzig 1888).

Szenátus-konzultumok, l. *Senatusconsultum*.

Szénavár (*Senohrad*), kisközség Hont vármegye korponai járásában, (1910) 1296 szlovák lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Szénaverős (*Senereus*), nagyk. Kis-Küküllő vm. erzsébetvárosi j.-ban, (1910) 1315 német lak. (Tr. R.)

Szénavilla, l. *Villa*.

Szénbányamivelés, l. *Bánya és Kőszén*.

Szenbi, l. *Korea*.

Szénboksa a. m. szenítő rakás.

Szencinege (állat), l. *Cinegefélék*.

Szencse (*Senča*), kisk. Bars vm. verebélyi j.-ban, (1910) 590 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szencsei főesperesség, l. *Csázmai főesperesség*

Szencsücsök, l. *Szénpálcák*.

Szencsúszda, l. *Allomás*.

Szencz (*Szempcz, Senec*), nagyk. Pozsony vm. szeneci j.-ban, (1910) 3915 magyar és szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szeneci Fördös, l. *Dávid*, l. *Fördös*.

2. Sz. Lajos, l. *Fördös*.

Szeneci-Kertész *Abrahám*, nyomdász, iktári Bethlen István segélyével Hollandiából hozott Elzevir-féle betűkkel és felszereléssel állította fel 1640. híres nyomdáját Nagy-Váradon. Kiadványai esinosságukkal és szép betűikkel kiválóak. 1660-ban Nagy-Várad török kézre jutván, még idejekorán nyomdájával Kolozsvárra menekült s ott fejezte be Károli Gáspár bibliája javított kiadásának nyomását 1661-ben. Innen 1662. Nagyszébenbe ment s ott működött fejedelmi pártfogás alatt 1667-ben bekövetkezett haláláig. Nagy kiadványai közül megemlíthető még Gelei Katona István: A váltáság titkai I—III. (1645, 1647, 1649) kötete. Nyomdája Apafi Mihály fejedelemre, illetve a kincstárra szállt, mert örökösei nem maradtak. Apafi a nyomdát 1671. a kolozsvári és a nagyenyedi ref. kollégiumnak adományozta s 1673. egyesítette vele a gyulafehérvári fejedelmi nyomdát is. Eddig 109 magyar és 26 latin kiadványa ismert. V. ö. *Ferencki Zoltán*, *A kolozsvári nyomd. tört.* (1896).

Szeneci-Molnár *Albert*, l. *Molnár*.

Szenecy, l. *Ferenc*, egyházi író, szombathelyi püspök, szül. Szombathelyen 1800 szept. 17., megh. u. o. 1868. 1824-ben pappá szentelték és Szombathelyen teol. tanár, 1850. szombathelyi püspök lett. Guzmics Egyházi Tárában több jeles értekezése jelent meg; a Religio és Nevelés kat. egyházi folyóiratnak 1841-től 1844-ig szorgalmas dolgozótagja volt (*Szombathelyi levelek*, szám szerint 24; *Elvharc: Néhány szó a prot. unióról hazánkban*; polemiák Székács Józseffel és Zay Károly gróffal stb.).

2. Sz. Imre, premontrei tanár, a római klasszikusok jeles művelője, szül. Szombathelyen 1798 júl. 8., megh. u. o. 1860 febr. 2. 1821-től 1828-ig Keszthelyen tanított, 1828. Szombathelyre helyezték át, 1838. a magyar Akadémia levelező tagjává választotta. A magyar Akadémia adta ki tőle Julius Caesar minden munkáinak kétkötetes fordítását (1839—40). Kisebb cikkei s bírálati megjelentek a Tudománytárban, Athenaeumban s Figyelmezőben. 1847-ben, midőn a Kisfaludy-Társaság tagja lett, ennek felszólítására Quintilianus Institutiót is fordította, Tacitus Agricólájának fordítása megjelent Budán 1847. Nevezetes műve: *A növénnyávdorlás* (magyar orvosok és természettudósok munkálatai, 1847 [1863]). A Religio és Nevelés kat. egyházi lapnak s a Fasciculi Eccl. Litter. latin nyelvű egyházi folyóiratnak segédszerkesztője volt, később a keszthelyi gimnázium igazgatója, majd a csornai prépostság titkára.

Szend, nagyk. Komárom vm. gesztesi j.-ban, (1920) 1133 magyar lak.

Szendai, város Hondo japán sziget K.-i partján, (1920) 118,978 lak., lakk- és selyemárukészítéssel. Egykoron hatalmas Date daimiónak volt székhelye.

Szende, I. Naiva.

Szende, I. Béla (eredeti nevén: *Frummer*), m. kir. honvédelmi miniszter, szül. Lugoson 1823., megh. Gavosdián (Krassó-Szörény m.) 1882 aug. 18. Ügyvédi oklevelet szerzett s Krassó megye szolgálatában aljegyző, majd főügyész volt. Az 1848—49-iki szabadságharcban mint honvédtiszt vitézül harcolt. 1860-ban Krassó megye alispánjává választották, 1867. Arad megye főispánja lett, 1868. pedig miniszteri tanácsos a honvédelmi minisztériumban. 1872 dec. 15. *Szlávy* kormányában a honvédelmi tárcát kapta s azt megtartotta *Bittó*, *Wenckheim* és *Tisza Kálmán* kormányában haláláig. 1872—82. a lugosi kerület képviselője volt.

2. Sz. Gyula, történétíró, szül. Székesfehérvárott 1869., megh. Budapesten 1918 márc. 29. Előbb pozsonyi, majd budapesti gimnáziumi tanár volt. Világtörténelmi tankönyvén kívül megjelent művei: *Királyllyá avatás Magyarországon a ve-gyes korszakban* (1893); *Földrajz-statisztikai tabellák* (1898); *A népességi statisztikai törzsképekről* (1901); *A pozsonyi kir. kath. főgimnázium régiséggyűjteménye* (1901). E Lexikonnak is munkatársa volt.

3. Sz. Pál, politikus, szül. Nyírbátorban 1879 febr. 7. Az egyetemet Budapesten végezvén, 1904. ügyvéd lett, 1908—18. az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülésnek volt főtítkára. 1918 okt. 31. a Károlyi-kormányban pénzügyminiszteri államtitkár, nov. 25. pénzügyminiszter lett, 1919 márc. 21. a proletárdiktatura kikiáltásakor ő is lemondott s 1919 májusban Bécsbe költözött. Számos közgazdasági cikket írt a lapokba. Önállóan megjelent művei: *Önálló vánterület és osztály-harc* (Budapest 1907); *Az adórendszer igazságtalanságai* (1908); *Nemzeti jog és demokratikus fejlődés* (1911); *Adóreform és osztálytagozódás* (1913); *Az adóreform* (1914); *Háborús adópoli-tika* (1917); *Új október felé* (Wien 1922); *Die Krise der mitteleuropäischen Revolution* (Heidelberg 1921); *Verhüllung und Enthüllung* (Leipzig 1922); *Eine soziologische Theorie der Abstraktion* (1923).

Szende-Dárday Olga, író, I. Dárday.

Szendehegy, kisk. Nógrád vm. nógrádi j.-ban, (1920) 951 német és magyar lak.

Szendelak (*Maguri*), kisk. Krassó-Szörény vármegye temesi j.-ban, (1910) 235 román lakossal. (Tr. R.)

Szenderek (állat), I. *Sphingidae*.

Szenderfélék (állat), I. *Sphingidae*.

Szendinamit, robbantószer, nitroglicerin és koks- vagy szénpor elegye.

Széndioxid, *szénsavanhidrid*, CO₂, szintelen gáz. A legtöbb természeti forrásban oldva, vulkáni kigőzölgésekben; a föld repedéseinsok helyen áramlik. A karbonátok elbontásával, elsősorban a kalciumkarbonát égetésével nyerhető. Ahol szén ég el fülös levegőben, a füstgázok főalkotórésze a CO₂. Az emberi s állati leheletben található, az alkoholos erjedésnél nyert gáztermék is CO₂ stb. Könnyen cseppfolyósítható gáz. Kritikus hőfoka: 31.35°, kritikus nyomása 72.9 atmszf. Szilárd CO₂—, éter s aceton keveréke igen erélyes hűtőkeverék.

Szendiszlufid, I. *Szénkéneg*.

Szendrei, I. Aladár, karmester és zeneszerző, szül. 1884 febr. 29. Budapesten. Az Országos Zeneakadémián tanult. Németországban és Amerikában mint karmester működött. Művei: *Stabat mater* (1905); *Rákóczi-nyitány* (1905); *Himfy-dalai* (nyitány 1906); *Szimplónia* (1915); *Vonós-nyégyes* (1916); *dalok*.

2. Sz. János (*mindszenti*), archeologus és mű-történeti író, szül. Miskolcson 1857 márc. 28. A jogi és bölcsészeti tanulmányokat a budapesti egyetemen végezte. Több évig a magyar nemzeti múzeumnál volt, honnan a honvédelmi minisz-terium szolgálatába lépett s 1913. miniszteri ta-nácsos lett. A kormány megbízásából 1890. a had-történelmi muzeumokat tanulmányozta. Az ezred-éves kiállításon a hadtörténelmi csoportot ren-dezte, az 1900-iki párisi világkiállításon szintén ő rendezte a magyar hadtörténeti osztályt. A Magyar Tud. Akadémia 1903. választotta tagjául, ugyancsak tagjául választotta a Szt. István Aka-démia. 1912. *mindszenti* előnévvel magyar nemes-séget kapott, 1914. nyugalomba vonult. 1886—1911. főtítkára volt az Orsz. régészeti és ember-tani társulatnak. A történelmi és régészeti iro-dalom terén nagyobb művei: *Borsod vármegye östelepei* (régészeti tanulmány, 1884); *A képző-művészet remekei* (4 köt., két kiad., német és lengyel nyelven is, 1882); *Dürer Albert élete és művészete* (1885, németül is); *Miskolcz város története és egyetemes helyirata* (5 köt. 1890—1912); *A gyűrű történelmi és műtörténelmi szempont-ból* (1890); *Magyar viseletképek címeres leve-leinkben* (1892); *Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon* (1896, németül is); *A magyar viselet történeti fejlődése* (1905); *Adatok a magyar viselet történetéhez* (1908); *A magyar képzőművészek lexikona* (I. köt. 1915, *Szeretiványi* Gyulával együtt). Szerkesztette 1910—1913. a Hadtörténelmi Közleményeket. Számos értekezést írt történelmi, archeológiai és művészeti szaklapokba.

Szendrei névtelen, I. *Szilágyi* és *Hajmási*.

Szendrey Julia, Petőfi Sándor (I. o.) felesége.

Szendrő nagyk. Borsod vm. edelényi j.-ban, (1920) 2864 magyar lak., vasuti állomás, posta, táviró és telefonállomás. A hódoltság idejében jelentékeny végvár volt. I. *Szendrő vára*.

Szendrő (*Szmederevo*, *Semendria*), szerb város a Duna mellett a Morava torkolatánál, 7000 lak., erődtámmal, jelentékeny gabona- és sertés-kereskedéssel. Régente *Vég-Sz.* néven, különösen a török hadjáratok kezdetén nagy szerepet játszott végvár volt. 1439-ben II. Murad szultán elfoglalta. 1440-ben Murad vezérét, Izsák szultán itt megverte Hunyadi János. 1454 nov. 9. II. Mohammed szul-tán foglalta el hosszú ostrom után. 1789-ben Jó-zsef császár hadai foglalták el; de a békekötés visszaadta a töröknek. Az 1867 ápr. 10. szultáni fermán következtében a vár a szerbeké lett. A világháborúban a Mackensen német vezérez-redes parancsnoksága alatt álló német, magyar és osztrák csapatok 1915 okt. 11. elfoglalták, de az erőd az 1915 jan. 14. történt löporrobbanás következtében már rombadült.

Szendrő-Forrói hegycsoport, I. *Cserehát*.

Szendrői (Szabó) Lajos, színpadi énekes (basszista), szül. Budapesten 1850 jan. 16. 1881—1912-ig a Nemzeti Színház, majd az Opera tagja volt. Repertoárja a legkülönbözőbb szerepeket felölelte.

Szendrőlád, kisk. Borsod vm. edelényi j.-ban, (1920) 820 magyar lak., őskori telepekkel.

Szendrő vára, Borsod vármegyében a pelsőzei Bebek-család erőssége, a XIV. sz.-ban épült. Bebek Györgytől Schwendi Lázár eszászári tábornok 1566. ostrommal vette el. Mint végyárat, a törökök gyakran támadták. Falait II. Rákóczi Ferenc rontatta le 1707. V. ö. *Borovszky*, Sz. (Budapest 1908).

Szendy Árpád, zongoraművész és zeneszerző, szül. Szarvason 1863 aug. 11., megh. Budapesten 1922 szept. 10. A Zeneakadémián Gobbi Henrik és Liszt Ferenc volt a mestere. 1890-ben a Zeneakadémián a zongoratanács tanára lett. 1920-ban kinevezték a Magyar Orsz. Zeneművészeti Tanács ügyvezető alelnökévé s a Nemzeti Zenede elnöki igazgatójává, de ez állásáról 1921. betegsége miatt lemondott. Egyike volt a legjobb magyar zenepedagógusoknak, mint előadó művész is kitűnő. Számos zongoradarabot, zenekari- és kamarazeneművet, dalt írt. Szabados Bélával együtt írta Béri Géza (Moravesci) szövegére a *Mária c.* regényes dalművet, amely 1905 febr. 28. került először színpadra az Operaházban; utolsó kiváló szerzeménye volt a *Helikoni szvit* (az 1921. helikoni ünnep alkalmára), nagy zenekarra. Ezt 1923. a Kisfaludy-társaság a Greguss-díjjal jutalmazta.

Szendzsirli, kis falu Észak-Szíriában a Kurd-Dagh mocsaras vidékén. Hamdi bej Luschan és Puchstein társaságában 1883. a heত্তi fejedelemség fővárosának Samálnak romjait találta itt, mely 20 m. magasságú alacsony domb formájában szabálytalan tojásdad alaprajzot mutat; kb. 230 m. széles és 350 m. hosszú. 1888-ban a berlini orientalista bizottság ásatást végeztetett. Sz. fellegvárnak tekinthető, melyet alsó város környezett. Kétszeres körfal 100—100 toronnyal és 3—3 kapuval zárta körül. Az ásatásból kikerült gyűjtemény legnagyobb részét a berlini királyi múzeumban, egy részét a konstantinápolyi eszászári régészeti múzeumban helyezték el. V. ö. Ausgrabungen zu S. (Berlin 1893); *Müller* D. H., Die altsem. Inschriften von S. (Wien 1893). A berlini orientalista bizottság kiadványai Puchstein, Luschan, Koldewey jelentéseivel (1893—1902).

SzeneGál, 1. francia gyarmat Afrikában s a Francia-Nyugatafrikának egyik közigazgatási kerülete. Az 1902. kötött angol-francia egyezség előtt SzeneGambia néven magába foglalta a mostani Francia-Nyugatafrikának majdnem egész területét a Sz., Gambia és Niger folyók vízkönyékén s hozzája tartozott a francia Szudán, az Elefántcsontpart, Dahomé, Francia-Guinea s a Szahara felé eső katonai területeknek igen tekintélyes része. Az 1902. kötött egyezség szerint vele egy közigazgatás alá került a szűkebb értelemben vett SzeneGambia, vagy Felső-Sz. és Niger terület is, 1907. azonban ez utóbbi rész önálló közigazgatás alá került s Sz.-tól elszakították. Jelenleg a tulajdonképeni Sz. alatt az Atlanti Óceán, a Sz., Gambia és Faleme, illetve Bafing

folyók által bezárt mocsaras fensíkot értik. E közigazgatási kerületnek a területe 195,000 km² s néger, berber és arab lakosainak száma (1921) 1.225,523 volt. Az európaiak száma 4875. A gyarmat egész területe mocsaras és egészségtelen, forró klímája miatt európai emberre nézve elviselhetetlen. A növényzet trópusi s főbb termékek a kaucuk, pálma, kenyérfé és az akác. A háziállatok közül a szarvasmarha, juh és öszvér honosodtak meg. A gyarmat székhelye *St.-Louis* a Sz. folyó torkolatánál, legfontosabb kikötővárosa azonban *Dakar* a Cap Verde kiugró szélén, honnan vasút ágazik el a tengerparton St.-Louis s az ország belseje felé. Lakosainak száma (1910) 24,914 volt.

A gyarmat élén áll a Francia-Nyugatafrikai kormányzó, illetve ennek helyettese, s a francia parlamentben a gyarmat 1 tagja által képviselteti magát. A francia kormány a gyarmat fejlesztésére igen nagy gondot fordít. A gyarmat kereskedelmi forgalma igen élénk s a főbb kiviteli cikkek: kaucuk, palmaolaj, állati bőrök, elefántcsont és arany, míg a bevételben főleg ipari cikkek, dohány, szövetek stb. szerepelnek. A legutolsó kimutatás szerint a kivitel 65, a bevétel 85 millió frankra rúgott.

Története. 1446-ban portugálok szállták meg, 1630. Németalföldé lett, egyes részeit a franciák már 1679. megkapták tőlük a nymwegeni békeben, 1711. végleg francia birtok lett. 1847-ben a benszüllött Omar nevű fejedelmük vezérlete alatt elkezdték fenyegetni a francia birtokokat. A franciák Faidherbe tábornok vezérlete alatt több hadjáratban legyőzték és 1830—93. a Nigerig terjedő vidékeket mind elfoglalták. 1893-ban Szamorit Vasszulu urának utolsó csapatait is szétverték és Szamorit földönfutóvá tették. 1894-ben Bonnier ezredesnek sikerült Timbuktu városát is megszállania és a közeli ellenséges néptörzseket meghódításra bírnia. A benszüllött törzsekkel való sürdülés és folytonos küzdelem majdnem 1899-ig tartott, midőn azonban a Szudánban a francia csapatok a lázongó törzseket valósággal megsemmisítették s a protektorátus alá vett területek határait a szomszédokkal megállapították, a meghódított területet katonailag és közigazgatásilag újra szervezték s 4 gyarmattá alakították (Sz., Francia Guinea, Elefántcsont-part, Dahomé), melyhez ötödiknek a protektorátus alá vett Sz. és Niger territorium (SzeneGambia) járult. 1906. az összes gyarmatokat Francia-Nyugatafrika néven egy kormányzó alá rendelték s a protektorátus alatt álló Niger territoriumot és Mauretániát is annektálták.

Irodalom. Desplagnes, Le plateau central-nigérien, Paris 1907; Courtet, Etude sur le S., u. o. 1903; Lebon, La politique de la France en Afrique 1904; Gatelet, Histoire de la conquête du Soudan-Français, u. o. 1904; Chevaux, La mise en valeur de l'Afrique occidentale française, u. o. 1907; Sonolet, L'Afrique occidentale française, u. o. 1911; Jouca: Bibliographie de l'Afrique occidentale Française, u. o. 1912.

2. Sz., 1430 km. hosszú folyó Nyugat-Afrikában; ered két forrásfolyóból, ezek: a *Bafing* (Baleo) amely 750 m. magasan a Futa Dzsalon hegy-ségben fakad s a *Balkoi*. Ditudól É.-ra ezek Bafulabe mellett egyesülnek; ezután a 16 m. magas és 300 m. széles guineai, Medina előtt pedig a

Amely szó Sz alatt nincs meg, S alatt keresendő!

felüi vízesései vannak. Médinánál torkollik beléje a Kaartában eredő, 200 km. hosszú Kuniakari (Tarabole) a forró évszakban csaknem egészen kiszárad. Bakelnál (900 km.-nyire a torkolatától) a hegyvidékből kieri a síkságra, számtalan kanyarodása és szigete van, legismertebb az Elefántos-sziget vagy Morfil. A tengerfől mintegy 266 km.-nyire számtalan ágra (marigot) oszlik, deltája területe 1500 km², rajta épült St.-Louis város is. A folyó áradásai környékét termékennyé, de egyszersmind egészségtelenné is teszik. A tenger erős hullámterése és zátonya a hajóknak a torkolatba való behatolását nagyon megnehezíti. Az esős évszakban jún.-okt. gőzhajókkal hajózható Kayesig, a száraz évszakban csak sekélyjárathú hajók mehetnek Mafuig, 400 km.-nyire St.-Louisól. A karthágói Hanno *Chretes v. Chremetes* néven nevezi a Sz.-t, későbbi írók pedig *Stachir* és *Bambotus* néven ismerik. 1447-ben a portugál Lancerota újból fölfedezte, s a partjain lakó Sz.-berberekről nevezte el. Vízterülete 441,000 km². Sz.-nak nevezik *Szenegambia* (l. o.) francia gyarmatot is.

Szenegál-ébenfa (növény), *Grenadill-fa*.

Szenegál-gummi (növény), *l. Arab-mérga*.

Szenegáli antilop (állat), *l. Dámálisz*.

Szenegáli sakál (*Canis anthus* F. Cuv., állat).

l. Sakál és **Sakálfarkas**.

Szenegambia, a jelenlegi Francia-Nyugat-afrikának s a hozzátartozó védett területeknek régebbi hivatalos összefoglaló neve. Hozzája tartozott a Szenegál, Gambia és Niger folyók víz-környéke az Atlanti-Oceán partvidékén elterülő s ugyancsak francia közigazgatás alatt álló Francia-Guinea, Elefántos-part, Dahomé egész területe is. 1907-ben Sz. mint önálló gyarmat megszünt s jelenleg Szenegál és Felső-Szenegál és Niger néven Francia-Nyugatafrikának egy-egy közigazgatási kerülete, illetve gyarmata. *l. még Szenegál*.

Szenégetés v. szenítés, a fának a levegő kizárása mellett történő hevítése abból a célból, hogy a fából a szén és hidrogén kivételével a többi alkotórészek eltávolíttassanak. A légen száradt fa vegyi összetétele a különféle fanemeknél átlagosan a következő: 38-25% szén, 4-50% hidrogén, 31-50% oxigén, 0-75% nitrogén, 25-00% víz, szabad, vagyis vegyileg meg nem kötött állapotban; a hamu alkotórészek ezenkívül 0-2—0-4%-ot tesznek. A felsorolt elemi alkotórészek közül a szén és hidrogén égékeny anyagok, melyeknek, de kivált a szénnek a többi elemtől való elválasztása képezi a Sz. feladatát és a szerves testeknek, tehát a fának is ama tulajdonságán alapszik, hogy azok hő által alsóbbrendű egyszerű vegyületekre felbonthatók. Ha kellő hevítés mellett a fához levegő szabadon juthat, akkor a fa elég; ellenben ha azt zárt helyen és a levegőnek kizárása mellett hevítjük, vagyis a fát szénre lepárlás alá vesszük, melyet itt *szenesülésnek* nevezünk, más bomlási terményeket nyerünk, nevezetesen kreozotot és széndioxidgázt, melyek a nagyban, vagyis a rakásokban való szenítésnél a levegőbe szállanak, továbbá kátrányt, faecetet és magát a faszenet. A szenesülés eredménye főleg a hőfoktól függ; a szenesítési folyamat a következő sorrendben tör-

ténik: 100° C.-nál a szabad víz távozik; 260° C.-ig a fa csak pörköldök; a nagyobb mérvű vegyi bomlás csak ekkor veszi kezdetét és 330° C.-nál már nagyjából vége is ment; az ilyen szén azonban még tökéletlen ú. n. *vörös szén* (l. o.). További hevítésnél és pedig 330—430° C.-nál a szén barna szine feketébe megy át; ez már a *tökéletes szén*, mely sokkal tömöttebb, nehezebb, keményebb, szilárdabb, sokkal nehezebben is gyúlad meg, mint a vörös szén; a megütésnél csöngő hangot ad és láng nélkül ég. A szenítő művelet tehát 430° C.-nál befejezettek tekinthető. A nagyobb hőfoknál, pl. 1000—1500° C.-nál előállított szén, mely már mély fekete színű, könnyű és likacsos, nagy tömörséggel és szilárdsággal bír, de nagyon nehezen is ég el, az ú. n. *túlégetett szén*. A Sz.-nél v. főleg a szén előállítására, v. evvel szemben a melléktermények (világító gáz, kátrány, faecet) nyeresére van a főszűly fektetve. Az első a legközségesebb és legáltalánosabb s a rakásokban való szenítés által történik. A szenet különféle célokra használják (*l. Faszen*).

A Sz. történetik **1. kemencékben** vagyis *retortákban*, falazott, v. vasból készült s kívülről hevített kemencékben; ennél rendesen nem annyira a szén nyereséje, mint inkább a melléktermények (faecet, kátrány stb.) kihasználása a fő cél; **2. vermekben**, midőn a kemencét földbe ástott verem helyettesíti; ennél, mivel a levegő szenesülés közben folyton szabadon érintkezeti a parázssal, nemcsak kevés, hanem rossz és könnyű szén az eredmény; **3. portakarovallátott rakásokban** (*l. Szenütörakás*). A helyre nézve, hol a szenítés, történik, megkülönböztetünk *erdei* és *gereb-Sz.-t*. Az első a vágásokat követi és azokban v. azok közelében, az utóbbi állandó helyeken, a gerebrakodók partjain megy végbe.

Szenéleg, *l. Szénoxid*.

Szenélegkéng, *l. Karbonilszulfid*.

Szenelektródok, *l. Elektrometallurgia, Elektromos izttás*.

Széneny, a szén helyett régebben használt felesleges szó.

Szenes, **1. Béla**, író és hírlapíró, szül. Budapesten 1894 jan. 18. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. A Pesti Hírlapban a Vidám írók címen *Szenes ember* álnév alatt megjelenő élecs apróságai népszerűvé tették nevét; első könyve: *A szenes ember könyve* 1916. jelent meg. Önállóan megjelent elbeszélő művei v. karcolatai: *A kristóftéri Kolumbusz* (reg. 1918); *Pest* (tréfák, 1919); *Üsibi* (ifj. reg. 1919); *Vidám írók* (1920); *A tizenegyedik parancsolat* (regény 1921); *Aladár* (1921); *Gyurika* (1921); *Tizenharmadikán, pénteken* (elb., 1922); vígjátékai: *Vasárnap este tízkor* (1 felv.); *A buta ember* (vígj., 1921); *A gazdag leány* (vígj., 1921), amelyet egyhuzamban 230-szor adtak elő; *Végállomás* (vígj., 1923, németül is a bécsi Deutsches Volkstheaterban Endstation címmel); *Holdvilág* (vígj., 1924).

2. Sz. Fülöp, festő, szül. Törökszentmiklós 1863 máj. 3. Művészeti tanulmányait a budapesti Mintarajziskolában, Münchenben Hollósy-nál, és a párisi Julian-iskolában végezte. Budapesten 1892 óta állít ki s egy ily korai képével (*«Nehéz elhatározás»*) feltűnést keltett. Életképek